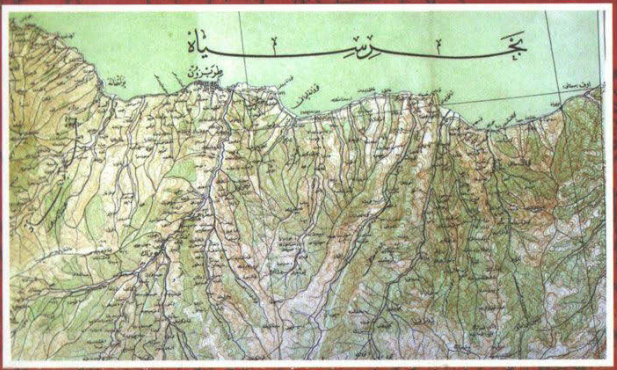
DOĞU KARADENİZ RUMLARI: İSYAN VE GÖÇ (1919-1923)

BESTAMİ S. BİLGİÇ

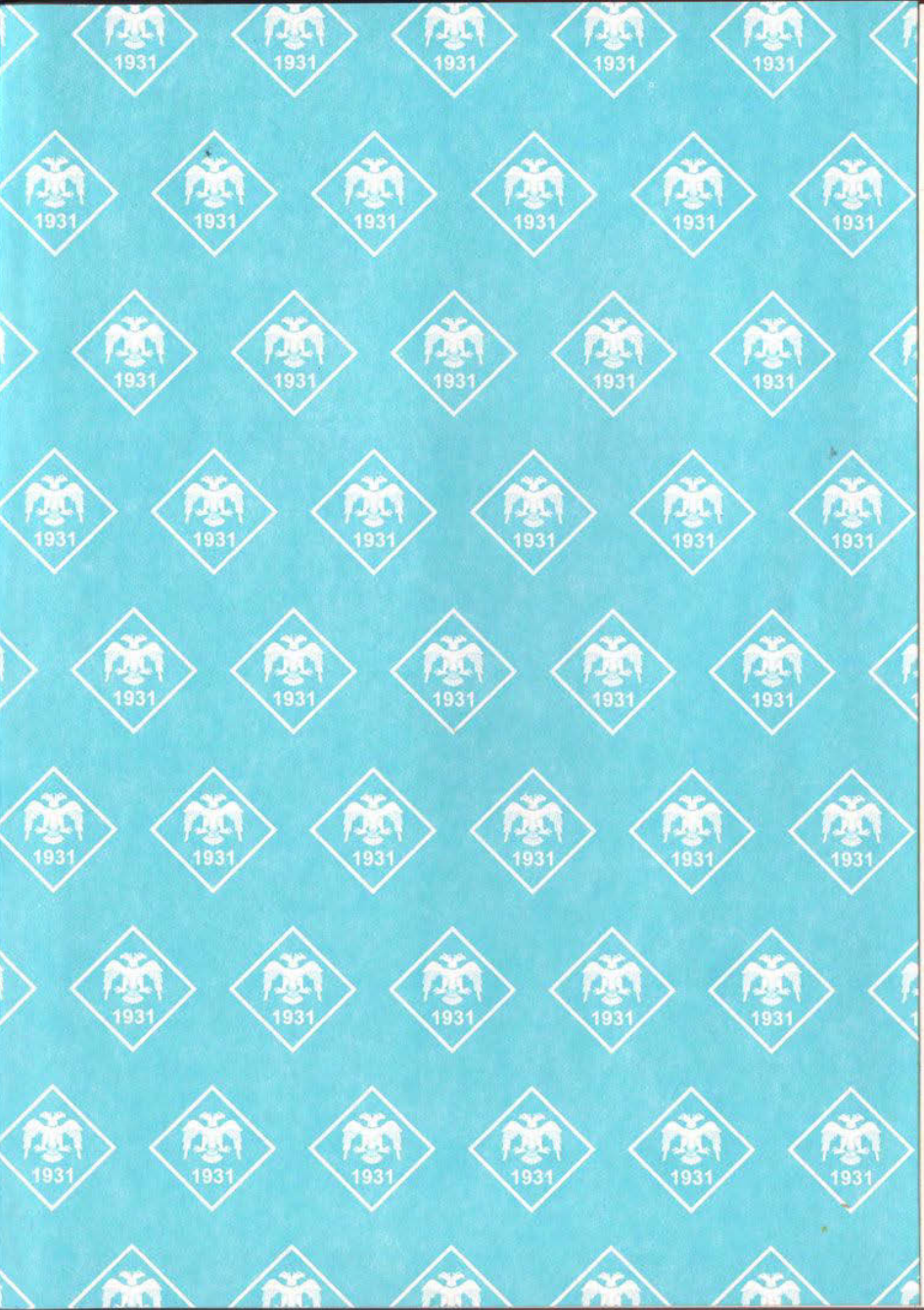
TÜRK TARİH KURUMU

Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923) Bestami S. Bilgiç

Bestami S. Bilgiç

1975 yılında Kırıkhan'da doğdu. 1997 yılında Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 1999 yılında aynı programda Yüksek Lisansını, 2004 yılında ABD'de George Washington Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktorasını tamamladı. 2005 yılından itibaren Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda 2008'den beri Türk Tarih Kurumu'nda Osmanlı Rumları ve Yunanistan üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

Kapak Resmi:
1341 tarihli Müdafaa-yı Milliye Vekâleti haritasından.

1931

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I
IV/A-2-3.1. Dizi - Sayı: 3

DOĞU KARADENİZ RUMLARI: İSYAN VE GÖÇ

(1919-1923)

BESTAMİ S. BİLGİÇ

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ - ANKARA
2011

DOĞU KARADENİZ RUMLARI: İSYAN VE GÖÇ

(1919-1923)

Bilgiç, Bestami S.
Doğu Karadeniz Rumları : İsyan ve göç (1919-1923) / Bestami S. Bilgiç.— Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2011.
xiv, 162 s. ; 21 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-2-3.1. Dizi-Sa. 3).

Bibliyografya ve indeks var.
ISBN 978 - 975 - 16 - 2361 - 4

1. Pontus sorunu _ Türkiye. 2. Rumlar _ Doğu Karadeniz Bölgesi _ Türkiye _ Tarih. 3. Türkiye _ Dış ilişkiler _ Yunanistan. 4. Yunanistan _ Dış ilişkiler _ Türkiye. I. E.a. II. E.a: İsyan ve göç (1919-1923). III. Dizi.

956. 1023
305. 8890563

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu'nun 23.02.2011 tarih ve 630/13 sayılı kararı gereği 2.000 adet basılmıştır.

ISBN 978 - 975 - 16 - 2361 - 4

Raportör: Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

Türk Tarih Kurumu Basımevi
Akhun Caddesi No: 1
Sincan Organize Sanayi Bölgesi / ANKARA
Tel: (0312) 267 16 11

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VII
KISALTMALAR XI
KAYNAKLAR VE TRANSLİTERASYON HAKKINDA NOT XIII
GİRİŞ 1
1. YUNANİSTAN'IN KURULUŞUNDAN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNA KADAR PONTUS SORUNU, 1830–1918 31
2. PARİS BARIŞ KONFERANSI VE DOĞU KARADENİZ RUMLARI 38
Paris Konferansı ve Self-determinasyon 38
Barış Konferansı ve Doğu Karadeniz Rumları 43
Konferans Sırasında Ortaya Atılan Nüfus İstatistikleri 48
Doğu Karadeniz Bölgesi'ne Rum Göçü 56
İsyana Doğru 67
3. YUNANİSTAN VE PONTUS İSYANI 69
4. ANKARA HÜKÜMETİ VE PONTUS İSYANI 92
Pontus İsyanı (mı?) 92
Rum Çeteciler ve Pontus Devleti Propagandası 99
İsyanın Bastırılması 104
Rumlar'ın Zorunlu Göçü 119
SONUÇ 138
KAYNAKÇA 143
DİZİN 159

ÖNSÖZ

Bugün artık Ermeni meselesi, tarih ve tarihçiliğe konu olmasının yanı sıra Türkiye için bir dış politika unsuru haline gelmiştir. Özellikle son yıllarda Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde karşısına çıkan Ermeni meselesinin yanında Süryani ve Pontus soykırımı iddiaları da gündeme gelmeye başlamıştır. Pontus soykırımı iddiaları, Yunan parlamentosunun 1994 yılında "Pontus Rum Soykırımı"nı tanıma kararı almasıyla uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Zira bu "soykırım"dan "Türkler" sorumlu tutuluyorlardı. Yunanistan'ın böyle bir karar alması, Türk-Yunan ilişkilerinde Ege ve Kıbrıs sorunlarının yanına bir de Pontus sorununun eklenmesi sonucunu doğurmuştur. Daha sonra Yunan-Rum diasporasının Ermeni ve Süryani diasporası ile işbirliği neticesinde bu mesele sadece Türk-Yunan ilişkilerine değil Türkiye'nin diğer Batılı ülkelerle olan ilişkilerine de konu olmaya başlamıştır. Nitekim İsveç parlamentosu, 2010 yılının Mart ayında Ermeni, Süryani ve Pontus soykırım iddialarını tanıma yönünde bir karar almış ve bir nevi bu durumu tescil etmiştir.

Pontus soykırımı iddialarının ağırlık merkezini Türk tarihçiliğinde *Milli Mücadele* dönemi olarak adlandırılan 1919–1922 yılları arası dönem oluşturmaktadır. İddialara göre bu dönemde Ankara Hükümeti daha önce İttihat ve Terakki Partisi yöneticilerinin başlattığı Doğu Karadeniz Rumları'nı yok etme politikasını zirveye ulaştırmıştır. Bu çalışma da Paris Barış Konferansı'nın toplandığı 1919 yılının başlarından 1923 yılında Lozan'da karar altına alınan Türk-Yunan mübadelesi arası dönemi incelemektedir. Paris Barış Konferansı sırasında Doğu Karadeniz Rumları daha önce Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında yürüttükleri çetecilik faaliyetlerini özellikle 1920 Nisan'ından sonra Ankara Hükümeti'ne karşı bir isyana dönüştürmüşlerdi. Böylece Pontus İsyanı, Anadolu'daki Türk direniş hareketini meşgul eden hadiselerden bir tanesi haline gelmişti.

1919–1923 yılları arasında Pontus meselesine dair özellikle Yunanistan'da çok sayıda çalışma çok erken tarihlerden itibaren yayınlanmıştır. Tarih kitaplarının yanında Doğu Karadeniz bölgesinden Yunanistan'a giden belli başlı şahsiyetler hatıralarını yayınlamışlardır. Ayrıca, Rum mübadiller ile de birçok sözlü tarih çalışması gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de ise Pontus meselesine son yıllarda artan bir akademik ilgi vardır. Meselenin çeşitli yönleriyle ilgili olarak azımsanmayacak sayıda kitap ve makale yayınlanmıştır. Bu çalışmalar arasında 1989 yılında yayınlanan Nuri Yazıcı'nın *Milli Mücadelede (Canik Sancağı'nda) Pontosçu Faaliyetler (1918-1922),* 1993 yılında yayınlanan ve 2001 yılında ikinci baskısı yapılan Mesut Çapa'nın *Pontus Meselesi, Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, Yusuf Sarınay, Hamit Pehlivanlı ve Abdullah Saydam'ın yazdığı üç makaleden derlenen ve 1999 yılında yayınlanan *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası,* Veysel Usta'nın derlediği ve 2007 yılında yayınlanan *Pontus Sorunu* ve Hadiye Yılmaz'ın 2010 yılında yayınlanan *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi* öne çıkan çalışmalardır. Bu çalışmalar, büyük oranda 1919-1923 dönemine ait Türkçe gazetelere ve Türk arşiv belgelerine dayanılarak hazırlanmışlar ve bu itibarla özgün olma ve literatüre önemli katkı yapma niteliğini haizlerdir. Bunun yanında, bu çalışmalarda ve *Milli Mücadele* döneminin başka yönleriyle ilgili Türk tarihyazımında görülen önemli eksikliklerden bir tanesi ise yabancı dildeki yayınların yazarlar tarafından pek görülmemesi ve bu yayınların değerlendirilmemesidir. Ayrıca, yabancı arşivler özellikle de *Milli Mücadele* dönemine dair birçok bilgi ve yorum barındıran İngiliz ve Amerikan arşiv belgeleri üzerinde çalışmaların eksikliği göze çarpmaktadır. Biz bu çalışmada Türk tarihyazımındaki bu boşluğu doldurmaya çalıştık. Çalışmamızda kullandığımız başlıca birincil kaynaklar Amerikan ve İngiliz arşiv belgeleridir. Bunların yanısıra, İngilizce ve Yunanca ikincil kaynakları da değerlendirmeye çalıştık. Bunları yaparken konu ile ilgili Türkçe yayınlanmış kaynakları çalışmamıza dâhil ettik. Ayrıca, özellikle Ankara Hükümeti'nin Pontus İsyanı'nın bastırma teşebbüslerine dair Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden bazı belgelere (ki bunların bazıları daha önce yayınlanmıştı) başvurduk ve kitapta görüleceği üzere bunların bazılarının yanlış kullanıldıklarını tespit ettik. Böylece, Pontus meselesi ile ilgili Türk tarihyazımına bir katkı sağlamaya çalıştık.

Bu çalışmayı hazırlarken büyüklerimden, meslektaşlarımdan ve ailemden çok yardım gördüm. En başta Hocam Prof. Dr. Hasan Ünal, yaklaşık son 15 yıldır akademik ve akademi dışı hemen her meselede ne zaman kendisine başvurduysam bana yol gösterdiği gibi bu konuda da yardımlarını ve desteğini esirgemedi.

Bu çalışmaya bir makale yazma niyetiyle başlamıştım. Ancak bu çalışmayı bir kitap haline getirmeye beni Prof. Dr. Kemal Çiçek teşvik etti. Özellikle Ermeni meselesindeki engin bilgisi ve tecrübesi Pontus meselesiyle karşılaştırmalar yapabilmemi sağladı. Çalışmayı okuyup değerli eleştirilerde ve tavsiyelerde bulundu. Ayrıca son iki yıldır araştırmamı Türk Tarih Kurumu bünyesinde yaparken kurumun başkanı Prof. Dr. Ali Birinci sadece kendisinin eşsiz kitap bilgisinden değil, başında bulunduğu kurumun bütün imkânlarından faydalanabilmemi sağladı. Bu bağlamda Türk Tarih Kurumu'nun tüm çalışanlarına da şükran borçluyum. Özellikle eski kütüphane müdürü Neşecan Uysal ve yeni müdür Ergüvün Kocatürk, ve kütüphane çalışanları Mustafa Sönmez, Tümer Yılmaz ve Mustafa Küçükinanç araştırma için lazım olan yayınlara ulaşmamda bana çok yardımcı oldular. Çiçek Doğu ise Fransızca belgeleri Türkçe'ye çevirdi. Doç. Dr. İbrahim Ethem Atnur ve Doç. Dr. Enis Şahin metni okudular ve çok değerli eleştiri ve tavsiyelerde bulundular. Kendilerine minnettarım.

İngiltere'deki arşiv ve yayınlanmış kaynak araştırması sırasında Eyüp Sabri Çarmıklı rahat bir çalışma ortamı için bütün koşulları sağladı. Kendisine müteşekkirim.

Araştırma süresince okulumdan uzak kaldım ve bu sürede bana gösterdikleri hoşgörüden dolayı başta Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi eski rektörü Prof. Dr. Ali Akdemir ve yeni rektör Prof. Dr. Sedat Laçiner'e ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı Prof. Dr. Yücel Acer'in şahsında bölümdeki bütün meslektaşlarıma büyük bir teşekkür borçluyum.

Son olarak ailem öğrenim hayatımın her anında bana büyük destek oldu. Başta annem Aysel ve babam Mustafa Sami maddi ve manevi hiçbir fedakârlıktan kaçınmadılar. Son 18 yıldır onları çok ihmal etmeme rağmen ablalarım Şule ve Şehbal ve kardeşim Osman benim eksikliğimi onlara hissettirmediler ve ayrıca beni de çalışmalarımı yapabilme hususunda daima teşvik ettiler. Ve sevgili eşim Tuba, özellikle son iki

yıldır yoğun çalışma temposuyla geçen hayatımızda benden desteğini hiçbir zaman esirgemedi. Ve kitabın tamamlanması aşamasında ailemize yeni katılan Rana Deniz çalışma sırasında bana moral kaynağı ve dinlenme sebebi oldu. Bu çalışma, eşim Tuba'ya ve kızımız Rana Deniz'e ithaf olunmuştur.

KISALTMALAR

A.G.S.	Armenian-Greek Section
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
BTTD	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Dh. Kms.	Dahiliye Kalem-i Mahsusa
Bkz.	Bakınız.
Çev.	Çeviren
FO	Foreign Office
Haz.	Hazırlayan
HTVD	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
NARA	National Archives Records Administration
Vol.	Volume

KAYNAKLAR VE TRANSLİTERASYON HAKKINDA NOT

Bu çalışma arşiv belgelerinden yararlanılarak hazırlanmış olmakla beraber sadece bir tarih çalışması değildir. Tarih dışında antropoloji ve uluslararası ilişkiler alanlarındaki çalışmalar da bu kitapta kullanılmıştır.

Türkiye'de Pontus meselesinin çeşitli yönleriyle ilgili yapılan yayınlarda daha çok Türk arşiv belgelerinin kullanıldıklarını görmekteyiz. Bu bağlamda mesela bu çalışmada da başvurduğumuz Mesut Çapa'nın *Pontus Meselesi*[1], Mustafa Balcıoğlu'nun *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*[2] ve Mehmet Okur'un *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*[3] gibi çalışmalar yoğun olarak ATASE belgelerinden yararlanılarak hazırlanmışlardır. Ayrıca ATASE'nin kendisi *Milli Mücadele* sırasındaki Rum faaliyetleri ile ilgili bünyesinde barındırdığı belgeleri 2009 yılında *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri, 1918–1922* başlığıyla yayınlamıştır.

Biz ise bu çalışmada daha çok İngiliz ve Amerikan arşiv belgelerinden yararlandık. Ayrıca, yayınlanmış İngiliz arşiv belgelerine de çalışmamızda sıklıkla başvurduk. Bunlar, Türk Tarih Kurumu'nun kütüphanesinde bulunan *Documents on British Foreign Policy* ve *British Documents on Foreign Affairs*'tir. Ayrıca emekli büyükelçi Bilal Şimşir, İngiliz arşivlerinde Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili belgeleri beş cilt halinde yayınlamıştı. Onun bu çalışmasını da kullandık. Bunların dışında, konu ile ilgili yayınlanmış ve ulaşabildiğimiz Türkçe çalışmalar ile birlikte İngilizce ve Yunanca kitap ve makalelerden faydalanmaya çalıştık.

[1] Mesut Çapa, *Pontus Meselesi* (Trabzon: Serander Yayınları 2001).

[2] Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa* (Ankara: Babil, 2003).

[3] Mehmet Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri* (Ankara: 2006).

Çalışmada geçen İngilizce yer ve şahıs adlarının orijinallerine sadık kaldık. Yunanca şahıs ve yayın isimlerinde ise Türk Tarih Kurumu'nun katalog sisteminde kullandığı transliterasyonu kullandık. Bu bağlamda mesela Yunanca "Φ" harfi İngilizce'de "Ph" olarak gösterilirken biz doğrudan "F" olarak yazdık. Ancak, Yunan yazarların yayınladığı İngilizce lisanındaki eserlerde kendi kullandıkları İngilizce transliterasyonları olduğu gibi bıraktık. Bu yüzden, mesela Yunanca çalışmalarda "Κοστας Φοτιαδης" olarak ismi belirtilen yazar, bu çalışmada Kostas Fotiadis olarak yazılırken, yazarın İngilizce çalışmalarında kullandığı "Kostas Photiades" transliterasyonu olduğu gibi aktarılmıştır.

GİRİŞ

"Pontos ve Pontus Rum meselesi bütün Küçük Asya tecrübesine nazaran özel bir durumdur. Pontus Rum meselesi kapanmamıştır ve tarihe ait bir mevzu değildir. Bugün, bölgesel ve uluslararası yansımalarıyla bizim milli meselelerimizden biri olarak yeni bir şekilde tekrar ortaya çıkmıştır."
Michalis Charalambidis[4]

Pontus meselesinin politik bir mesele olarak ortaya çıkması Doğu Sorunu'nun son safhasıyla ilgilidir. Özellikle 1878 yılındaki Berlin Kongresi'nden sonra Büyük Devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl parçalanacağı ve bu parçalanmadan kendilerinin ne şekilde paylar alacakları konusunda anlaşmaya çalışıyorlardı. Ancak paylaşma konusunda aralarında çeşitli anlaşmazlıklar çıkıyordu. Zira Osmanlı İmparatorluğu, Yeni Dünya'yı saymazsak dünyanın neredeyse tam ortasında bulunuyordu. Büyük Devletler'in çıkarlarının kesiştiği bir yerdeydi.[5]

Aslında Osmanlı Devleti'nin parçalanması süreci Berlin Kongresi'nden önce başlamıştı. 1821 yılındaki bir isyan sonucu Osmanlı Devleti'nden ilk ayrılan toprak parçası Mora yarımadası olmuş ve bu

[4] *"Pontos, and the Pontic Greek issue, is a special case vis-à-vis the whole Asia Minor experience. The Pontic Greek case is not closed; it is not a historical issue. It reappears in its new form as one of our national issues with regional and international implications".* Michalis Charalambidis, Yunanistan'da Pontus meselesi hakkında en faal aktivistlerden ve Yunan hükümetleri nezdindeki önde gelen lobicilerdendir (Bkz. Efthia Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", *Journal of Modern Greek Studies*, no. 24 (2006), s. 392.

[5] Doğu Sorunu hakkında genel bir çalışma için bkz. M.S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923* (New York: St. Martin's Press, 1966).

bölgede bir Yunan krallığı İngiltere, Fransa ve Rusya'nın marifetiyle kurulmuştu. Bununla birlikte, Balkanlar'da Osmanlı yönetimine karşı ayrılıkçı ilk isyan olarak genelde 1804 Sırp İsyanı gösterilir. Ancak yeni araştırmalar bu isyanın ilk başlarda İstanbul'a karşı olmaktan ziyade Belgrat Paşalığı'ndaki yeniçeri dayılarının idaresine karşı olduğunu ortaya koymuşlardır. Hatta isyancılar III. Selim'den cephane desteği bile almışlardı. İsyanın daha sonraki evrelerinde Sırplar özellikle Avusturya ve Rusya'dan yardım almaya çalışmışlarsa da bu iki devlet Osmanlı Devleti'nin sınırlarının bu şekilde değişmesine taraftar değillerdi. Nihayet 1833 yılında İstanbul, Sırplar'a özerklik tanımıştı. Ancak yine de herhangi bir ayrılma 1878'e kadar söz konusu olmayacaktı.[6]

1821 yılında ise bugünkü Romanya sınırları içerisinde Alexander İpsilantis[7] liderliğinde ayrılıkçı bir isyan patlak vermişti. İsyancıların amacı, Balkanlar'daki bütün Hıristiyan halkları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırarak birlikte yaşayabilecekleri müstakil bir devlet kurmaktı. İpsilantis, özellikle Rusya'nın kendilerine yardım edeceğine inanıyordu. Ancak, Çar I. Alexander isyancılara herhangi bir yardımda bulunmamıştı. Ayrıca, Eflak ve Boğdan'daki yerel derebeyler de yıllarca bu toprakları yöneten Fenerli Rumlar'dan[8] pek hazzetmiyorlardı. Bu derebeyler, İpsilantis isyan bayrağını açtığında yardım etmek bir yana İpsilantis'e karşı vaziyet almışlardı. Sonuçta Osmanlı orduları Tuna'yı aşarak İpsilantis'in isyanını kolaylıkla bastırmışlardı. Ancak bu sırada Mora Yarımadası'nda Patras'ta başka bir isyan patlak vermişti. Her ne kadar ilk başlarda isyancılar Osmanlı kuvvetlerine karşı başarılar sağlamışlarsa da isyan 1826 yılına gelindiğinde Osmanlılar tarafından

[6] Sırp İsyanı hakkında revizyonist bir yaklaşımla yazılan kapsamlı bir çalışma için bkz. Selim Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları, 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar* (İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2007).

[7] General Alexander İpsilantis, Rus Çarı'nın yaverliğini yapan Fenerli bir Rum'du. Bkz. Richard Clogg, *A Concise History of Greece* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999) s. 33.

[8] İstanbul'un Fener semtinde oturdukları için bu isimle anılan Rumlar, onsekizinci yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı devlet yönetiminde önemli görevlere getirilmişler ve özellikle hariciyeye personel temininde kendilerini göstermişlerdi. Yunan isyanının patlak verdiği döneme kadar bu Rumlar, Eflak ve Boğdan'ın yönetimini de ellerinde tutmuşlardı (Bkz. Şükrü Sina Gürel, *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993) s. 24.)

neredeyse tamamen bastırılmıştı. Bununla birlikte isyanın gidişatı 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasının İngiliz-Rus-Fransız karma donanması tarafından yakılması ile değişmişti. Navarin'de Osmanlı donanmasını yakan bu üç devlet daha sonra özerk bir Yunanistan kurulması için İstanbul'a ültimatom vermişlerdi. II. Mahmut bu ültimatomu reddettiği için Ruslar, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmışlardı. 1828–29 Osmanlı-Rus savaşını kazanan Ruslar, savaş sonrası diğer taleplerinin yanı sıra bağımsız bir Yunanistan kurulmasını da Osmanlı Devleti'ne dayatmışlardı.[9]

Böylece 1830 yılında Büyük Devletler'in marifetiyle bir Yunanistan krallığı kurulmuştu. Bu krallık kurulduktan kısa bir süre sonra kendi birliğini sağlayabilmek için yoğun bir milliyetçi söylem geliştirmişti. Hâlbuki Arnavutça/Yunanca[10] konuşan ve dini Rum Ortodoks olan bir halkın yaşadığı bu ülkenin başına 1832 yılında bir Katolik Alman, kral olarak getirilmişti.[11] Ayrıca, krallığın ömrünün başlarında dışarıya yoğun bir göç yaşanmıştı. Göç eden Rum Ortodoks ahalinin bir kısmı da Osmanlı İmparatorluğu'na, yani "Türk boyunduruğu"na[12] geri dönmüşlerdi. Bu göç özellikle de Batı Anadolu'ya doğru olmuştu.

[9] Yunan isyanı hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan* (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2009). Ayrıca bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994) s. 107-122; David Brewer, *The Greek War of Independence: The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation* (Woodstock: NY: Overlook Press, 2003); Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 33-46; Gürel, *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)* s. 20-29.; M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)* (Ankara: 1988), s. 17-25.

[10] 1821 yılında Mora'da isyan edenler daha sonra Yunan Krallığı'nın tebaasını oluşturacaklardı. Bu isyancıların birçoğu Yunanca değil Arnavutça konuşuyorlardı. Ancak Arnavutça konuşan ve Batılı yazarlar tarafından doğrudan Arnavut olarak nitelendirilen bu insanlar dini aidiyet bağlamında Rum Ortodoks idiler. Bkz. John Lee Comstock, *History of the Greek Revolution, Compiled from Official Documents of the Greek Government* (W.W. Reed & Co., 1828).

[11] Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 47.

[12] Rum isyancılar isyanın asıl amacının "Türk boyunduruğu"ndan kurtulmak olduğunu ilan etmişlerdi. Bkz. "'Fight for Faith and Motherland': Alexandros Ypsilantis' Proclamation of Revolt in the Danubian Principalities, 24 February 1821" içinde L. I. Vranousis and N. Kamarianos, *Athanasiou Xodilou: I Etairia ton Philikon kai ta prota symvonta tou 1821* (Athens, 1964) s. 24-28'den nakleden Richard Clogg, *The Movement for Greek Independence 1770-1821* (London: Macmillan Press, 1976) s. 201-203.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar Batı Anadolu'da Müslüman nüfusa göre daha az oranda olan Rum Ortodoks ahalinin sayısının artmasının başlıca sebeplerinden bir tanesi de bu göç olsa gerektir.[13]

Yunan Krallığı çok küçük bir coğrafyada kurulmasına rağmen özellikle Atina Üniversitesi'nin açılmasından sonra Yakındoğu'daki Rum Ortodoks ahali için nostaljik bir çekim merkezi haline geldi. Ekonomik sebeplerden dolayı Rumlar Osmanlı İmparatorluğu'nu tercih etmiş olabilirlerdi. Ancak özellikle Rum genç nüfus Yunanistan'a duygusal bir bağlılık duymaktaydı. Atina Üniversitesi'nde okuyabilmek için Osmanlı Rumları'ndan buraya birçok kişi gitmişti.[14] Bunların dışında, çeşitli sebeplerden Yunanistan'a göç eden Rumlar da vardı. Bu kişilerin sayıları Yunanistan'da artmaya başlayınca ülkede "yerli-göçmen" (*autochthon-heterochthon*) tartışması başlamıştı. Tartışma daha çok asıl Yunan'ın kim olduğu hakkındaydı. Moralılar kendilerinin gerçek Yunan olduklarını, isyan sırasında asıl mücadeleyi kendilerinin verdiklerini ve bu yüzden de devletin sahibinin kendileri olması gerektiğini iddia ederlerken Yunanistan'a daha sonra gelenler ise Yunanistan'ın sadece Mora'dan ibaret olmadığını, Yunanistan'ın Yunan Krallığı dışında "Yunanlar"ın yaşadığı her yer olduğunu, bu yüzden bu coğrafyalardan gelen insanların da Yunan olduklarını iddia etmişlerdi. Bu tartışma daha sonra Yunanistan'ın önemli ölçüde geri kalan siyasi yaşamında dış politikasını belirleyecek olan *Megali Idea*'nın temelini oluşturmuştu. Epir'den Yunanistan'a gelen ve 1847 yılına kadar başbakanlık yapmış olan Ioannis Kolettis, 1844 yılında Yunan parlamentosu'nda *Megali Idea*'yı ortaya attıktan sonra bu görüş Yunanistan'da kabul görmüş ve Yunanistan bu tarihten sonra dış politikasını bu prensip çerçevesinde şekillendirmeye başlamıştı.[15]

Yunanistan tarih sahnesine çıktıktan sonra Atina merkezli bir "Yunanlaştırma" projesi başlatmıştı. Buna göre özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rum Ortodoks nüfusa kendilerinin aslında 'Yunan' olduklarını öğretmeye çalışmıştı. "Yunanlaştırma"

[13] Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite* (çev.) Devrim Evci (Ankara: Ayraç, 1997) s. 42-44.

[14] Augustinos, *Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, s. 244-250.

[15] Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 48.

politikalarından Doğu Karadeniz Rumları da nasiplerini alacaklardı.[16] Ancak yine de coğrafi olarak Yunanistan'a hatta Anadolu'daki diğer Rum topluluklara uzak oldukları için bu bölge Rumları, Yunanistan'ın bilhassa Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasındaki etkisine Batı Anadolu ve Trakya'daki Rumlar kadar maruz kalmamışlardı.[17] Doğu Karadeniz Rumları, Yunanistan Birinci Dünya Savaşı sonrası *barış* görüşmelerinde galip devletler safında yer alana kadar gözlerini daha çok coğrafi olarak kendilerine daha yakın gördükleri Rusya'ya çevirmişlerdi. Ancak Bolşevik İhtilali'nden sonra Rusya, İtilaf Devletleri'nden ayrılmıştı. Bu yüzden Paris'teki konferansta yer almamıştı. Yunanistan ise Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İtilaf Devletleri safında savaşa katılmış ve Paris'teki konferansa galip devletler yanında katılmıştı. Dolayısıyla, Doğu Karadeniz Rumları'nın hamiliğine soyunacak devlet Yunanistan olacaktı. Yunanistan'ın yardımıyla Doğu Karadeniz Rumları, ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan diğer Hıristiyan unsurlar gibi Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmaya çalışacaklar, yani ya Yunanistan'a bağlanacaklardı ya da kendi müstakil devletlerini kuracaklardı.

Doğu Karadeniz Rumları'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma çabaları, ondokuzuncu yüzyılda Balkanlar'dan Büyük Devletler'in marifetiyle küçük devletler kurulması sürecinden mülhemdi. Zira önce Yunanistan, daha sonra 1878 yılında Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olmuşlar, Bulgaristan ise özerk bir yapıya kavuşmuştu. 1908 yılında Bulgaristan da bağımsız devletler kervanına katılmıştı.[18] Anadolu'daki Ermeniler ve Rumlar da aynı yolu izlerlerse kendilerine de bir devlet verileceğine inanmışlardı. Özellikle Ermeniler, 1878 yılından sonra artan bir ivme ile kendi bağımsız devletleri için ajitasyona

[16] Augustinos, *Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, s. 306-341.

[17] 1912-1918 yılları arasında Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasındaki ihtilaflardan Osmanlı Rumları'nın nasıl etkilendiklerine dair bkz. Ahmet Efiloğlu, *İttihat ve Terakki'nin Azınlıklar Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.

[18] Ondokuzuncu yüzyılda Balkanlar'da Hıristiyan halkların devlet kurma süreçleri için bkz. Barbara Jelavich and Charles Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920* (Seattle: University of Washington Press, 1977); Nedim İpek, "Osmanlı Coğrafyasında Yapay Ulus Devlet Kurma Projeleri," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze* (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007) s. 15-25.

başlamışlar ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu emellerine çok yaklaşmışlar, hatta 1921 yılındaki Sovyet işgaline kadar aşağı yukarı bugünkü Ermenistan toprakları içerisinde bağımsız bir devlete de kavuşmuşlardı.[19] Bu çabalarında, Birinci Dünya Savaşı hedeflerinden bir tanesini Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan azınlıkların "hürriyet"e kavuşturulması olarak belirleyen Büyük Devletler'den ciddi destek almışlardı.[20]

1919 yılında Paris'te yapılan barış görüşmeleri sırasında Doğu Karadeniz Rumları da Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak olan topluluklar kervanına katılmak istemişlerdi. Onlar belki de Ermeniler'den biraz farklı olarak Yunanistan'a bağlanmayı öncelikleri yapmışlardı. Eğer bu mümkün olamayacak ise kendi bağımsız devletlerinin kurulmasına izin verilmeliydi. Bu da gerçekleşmeyecekse bir 'Büyük Devlet'in mandaterliğinde özerk bir devlet kurmalarının önü açılmalıydı.[21]

Ancak Doğu Karadeniz Rumları, Ermeniler kadar şanslı değillerdi. Zira barış görüşmeleri sırasında öne sürdükleri talepler, Büyük Devletler tarafından kabul görmemişti. Bu yüzden Yunanistan'ın da desteğiyle hatta belki yol göstermesiyle bir isyan hareketine girişmişlerdi. Bu isyandaki amaçları Doğu Karadeniz'de bir karışıklık çıkararak Büyük Devletler'in ilgisini buraya çekmekti. Büyük Devletler, İzmir'de Müslümanlar Rum Ortodoks ahaliye zulüm ediyorlar bahanesiyle buraya Yunanistan'ın asker çıkarmasına ve daha sonra Batı Anadolu'yu işgal etmesine izin vermişlerdi.[22] O zaman belki de aynı şey Doğu Karadeniz'de de gerçekleşebilirdi.

Doğu Karadeniz'de Yunanistan'ın desteğiyle bir Rum isyanının başlaması, Pontus meselesini genel olarak Doğu Sorunu'nun bir parçası olmaktan çıkarıp, özel olarak Türk-Yunan ilişkilerinin bir parçası haline getirmişti. Avrupa başkentlerinde devam eden barış görüşmelerinde

[19] George A. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People* (California: Mazda Publishers, 2003) s. 257-266 ve 297-312.

[20] Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919-1925, A Study in Post-War Diplomacy* (London: Constable & Co., 1934) s. 98; Harry N. Howard, *The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1923* (University of Oklahoma Press, 1931) s. 237.

[21] Bkz. 2. Bölüm.

[22] Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006) s. 1-12.

Türkiye'nin geleceği hakkında Büyük Devletler kararlar almışlar ve bu kararları alırlarken İstanbul'a herhangi bir şekilde danışmamışlardı. Hatta Büyük Devletler'in temsilcileri, 1919 yılının Haziran ayında Paris'e gelen Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki Osmanlı delegasyonunu ve taleplerini de ciddiye almamışlardı.[23] Onlar Türkiye ile nihai bir barışa karar vermeden Yunanistan'ı Anadolu'ya göndermişlerdi. Yunanistan bir kere Anadolu'ya ayak bastıktan sonra artık buradan çıkma niyetinde değildi. Yunanistan, İzmir'de başlayan işgalini Anadolu içlerine doğru genişletirken Büyük Devletler nihayet Türkiye ile yapılacak anlaşmanın şartları konusunda fikir birliğine varmışlar ve 1920 yılının Ağustos ayında Sevr Antlaşması olarak anılan anlaşmayı Osmanlı Hükümeti'ne imza ettirmişlerdi.

Ancak, İstanbul'a İtilaf Devletleri donanmalarının gelip şehri fiilen işgal etmelerinden ve özellikle Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasından sonra İstanbul ve Anadolu'da bu işgale karşı bir direniş örgütlenmişti. 1919 yılının Mayıs ayında Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesiyle bu direniş, daha sistemli bir hale gelmişti. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki direniş hareketi, Büyük Devletler'in İstanbul'u işgalini ve daha sonra Osmanlı Hükümeti'ne dikte ettirmeye çalıştığı Sevr Antlaşması'nı tanımadığını ilan etmişti. Büyük Devletler, Anadolu'daki direniş hareketine Sevr Antlaşması'nı kabul ettirme görevini Yunanistan'a vermişlerdi. Yunanistan'ın, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki harekete Sevr'i kabul ettirmek için başvurduğu yollardan bir tanesi de bu hareketin ikmal hatlarının tam ortasında bulunan Doğu Karadeniz Rumları'nı bu hareketin üzerine sürmek olmuştu. Bu tarihten sonra Pontus meselesi Türk-Yunan ilişkilerindeki en ciddi sorunlardan bir tanesi haline gelmişti.

Yunanistan, Batı Anadolu'daki işgalini Ankara'ya doğru genişletmeye çalışıyordu. Ankara Hükümeti ise kendisi için bir nevi ölüm-kalım savaşı olarak gördüğü bu mücadelede, bir taraftan kendini savunmak ve düşmanı ülkeden çıkarmak için öz kaynaklarını kullanmaya çalışırken diğer taraftan da dışarıdan destek arayışındaydı. Ankara Hükümeti'nin Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı sırasındaki en önde gelen dış destekçisi Sovyet Rusya idi. Sovyet Rusya'dan gelen

[23] Howard, *The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1923*, s. 236-237.

yardımların bir kısmı Anadolu'ya Doğu Karadeniz'deki limanlardan geliyordu.[24] Doğu Karadeniz aslında Ankara Hükümeti'nin dışarıya açılan belki de en önemli kapısıydı. Yunanistan, Anadolu'daki savaşı kazanabilmek için bu kapıyı kapatması gerektiğini düşünüyordu.[25] Bu yüzden Doğu Karadeniz Rumları'nın ilk etapta bölgede karışıklık çıkararak Büyük Devletler'in ilgisini çekmek için başlattıkları hareket Ankara Hükümeti'ne karşı bir isyan hüviyetine büründü.[26] Ankara Hükümeti bir yandan Yunan ordularıyla savaşırken, bir yandan da Anadolu'daki diğer isyanların yanında Doğu Karadeniz'deki Rum isyanı ile uğraşmak durumunda kalmıştı.[27] TBMM hükümeti, bu isyanı bastırmak için elindeki kıt kaynaklara rağmen özel bir ordu oluşturmak zorunda kalmıştı. Bu ordunun adı Merkez Ordusu, komutanı da Nureddin Paşa idi.[28]

1921 yılının bahar aylarında Yunan orduları Ankara'ya çok yaklaşmışlardı. Yunan liderler, Ankara'nın düşmesinin an meselesi olduğunu düşünüyorlardı. Doğu Karadeniz'deki Pontus İsyanı da tüm hızıyla sürüyordu. Yunanistan, Ankara Hükümeti güçlerini kuzeyden

[24] Ezel Kural Shaw ve Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. II (Cambridge: Cambridge University Press, 1977) s. 355. 1917-1923 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkileri hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2000).

[25] 16 Haziran 1921 tarihli *New York Times* gazetesindeki bir haberde, İngilizler'in Yunan Amiral İpitis'in komutasındaki bir Yunan filosuna Karadeniz'e açılma izni verdiği ve bu filonun amaçlarından bir tanesinin de Bolşevikler'in Ankara Hükümeti'ne Karadeniz'deki limanlardan cephane göndermesini engellemek olduğu yazılıydı. Bkz. "British War Threat to Kemal Pasha," *New York Times*, 16 Haziran 1921. *Associated Press*'ten geçilen aynı haber "British Hurl War Threat at Turkish Nationalists," *Washington Post*, 16 Haziran 1921'de de görülebilir. Ayrıca bkz. Michael Llewellyn-Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922* (London: 1973) s. 211.

[26] Stanford Shaw, *From Empire to Republic, Vol.II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000) s. 582-593.

[27] *Milli Mücadele* yıllarında Anadolu'da Ankara Hükümeti'ne karşı girişilen isyan hareketleri hakkında bkz. Kenan Esengin, *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar* (İstanbul: Ağrı Yayınları, 1975); *Türk İstiklal Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, Cilt VI, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınlari Seri No:1 (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1964).

[28] Merkez Ordusu sadece Pontus İsyanı'nı bastırmak için kurulmamıştı. Ordunun bir görevi de Ankara Hükümeti'ne karşı Doğu Anadolu'da patlak veren Koçgiri isyanını bastırmaktı. Bkz. Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa.*

çevirebilmek için Pontus İsyanı'nın meydana getirdiği karışıklığı da bahane ederek Doğu Karadeniz'e bir çıkarma yapmayı bile düşünmüştü.[29] Ankara Hükümeti bu yüzden Pontus İsyanı'nın bir an önce bastırılmasına çabalamaktaydı. Bu isyan bastırılırken kıyı şeridindeki Rumlar iç bölgelere göç ettirilmişlerdi. Bu sırada Rum isyancılarla çatışmalar da devam etmekteydi. İsyan sırasında Rum çeteciler sivil Türkler'e karşı katliamlar yapıyorlardı. İsyanın bastırılması sırasında hem çeteci Rumlar'dan hem de sivil Rumlar'dan da can kayıpları meydana geliyordu. Doğu Karadeniz Rumları ve Yunanistan bu can kayıplarını, "Türkler buradaki Hıristiyan nüfusu yok ediyorlar" diye dünya kamuoyuna duyuruyorlardı. Dolayısıyla zaten Yunanistan'la aynı safta olan Büyük Devletler'in sempatisini ve desteğini arttırmaya çalışıyorlardı. [30] Ankara Hükümeti ise herhangi bir şekilde Doğu Karadeniz'deki Rum varlığını sonlandırmaya çalışmadığını, sadece kendisine karşı silaha sarılan ve bu sırada bölgedeki sivil Müslüman ahaliyi öldürmekten geri durmayan Rum çetecilerle mücadele ettiğini dünya kamuoyuna duyurmaya gayret ediyordu.[31]

Bu sırada 1921 yılı yazında Yakındoğu siyasetini değiştirecek bir gelişme olmuştu. Yunan orduları Ankara Hükümeti güçleri tarafından Sakarya'da durdurulmuşlardı. Artık Yunanistan daha fazla hücum edemeyecekti. Yunan kuvvetleri savunma durumuna geçmişlerdi. Bu durum Yunanistan kadar İngiltere'yi de rahatsız etmişti. Zira eğer Yunan orduları bir savaş neticesinde Anadolu'dan atılırlarsa bu İngiltere'nin itibarına da zarar verecekti. Ayrıca, İngiltere artık Ankara'ya barış

[29] Bkz. 3. Bölüm.

[30] "Greeks and Turks Accuse Each Other," *New York Times*, 15 Mart 1921; "Turks Make Reprisals," *New York Times*, 31 Mayıs 1921; "700,000 Greeks Victims of Turks," *New York Times*, 10 Temmuz 1921; "Reports Massacres of Greeks in Pontus", *New York Times*, 6 Kasım 1921; "Greeks Appeal to Harding", *New York Times*, 21 Kasım 1921; "Turks Burn 24 Greek Villages; Many People Perish in Flames", *New York Times*, 30 Mart 1922; "Report Killings by Turks", *Washington Post*, 1 Subat 1922; "Turks Attack Greeks; Losses of Each Severe", *Washington Post*, 11 Mart 1922; "Greek Villages Burned With Their Inhabitants", *Washington Post*, 30 Mart 1922; "Greeks Justified, Says Lloyd George", *Washington Post*, 5 Ağustos 1922.

[31] Ankara Hükümeti, Doğu Karadeniz'de isyan halinde olan Rum çetecilerin Müslüman ahaliye karşı giriştikleri katliamları ve bu unsurların organize bir şekilde bir isyan halinde olduklarını duyurmak için 1922 yılında bir kitap yayınlamıştı. Bkz. *Pontus Meselesi*, (Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1922).

şartlarını dikte ettiremeyecekti. Bu durum İngiltere'nin Yakındoğu'daki çıkarlarıyla uyumlu olmayacaktı. Bu yüzden İngiltere, Ankara Hükümeti ve Yunanistan arasında bir an önce şartlarını kendisinin belirlediği bir barış yapılması için uğraşacaktı. Ancak 1922 yılı boyunca sürdürülen görüşmeler bir netice doğurmayacaktı.[32]

1922 yılı yazında Ankara Hükümeti güçleri Yunan kuvvetleri üzerine büyük bir taarruz gerçekleştirmiş ve kısa bir zaman içinde Yunan kuvvetlerini Anadolu'yu terk etmek zorunda bırakmıştı. Yunanistan, Anadolu'dan geri çekildikten sonra İtilaf Devletleri ile Ankara Hükümeti arasında Mudanya'da bir ateşkes imzalanmıştı.[33] Bu ateşkesten sonra taraflar bir barış görüşmesi yapabilmek için Lozan'da buluşmuşlardı.

1922 yılı sonlarında Lozan'da toplanan taraflar meşgul eden konulardan bir tanesi Türkiye ile Yunanistan arasındaki barışı tesis etmekti. Yunanistan'ı Lozan'da eski başbakan Eleftherios Venizelos temsil ediyordu. Türk delegasyonun başında ise İsmet Paşa vardı. Venizelos ile İsmet Paşa arasındaki görüşmelerde konuşulan konulardan biri de Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Müslümanlar'ın durumuydu. Görüşmeler neticesinde, 1923 yılı Ocak ayında Türkiye ile Yunanistan "ahali mübadelesi" anlaşması imzalamışlardı.[34] Bu anlaşmaya göre, Yunanistan'daki Müslümanlar ile Türkiye'deki Rumlar mübadele edileceklerdi. Bu mübadeleden Yunanistan'daki bazı Arnavut Müslümanlar ve Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul Rumları hariç tutulacaklardı. Doğu Karadeniz Rumları mübadeleye tabi olacaklardı. Daha sonra bu antlaşma, 1923 Temmuz'unda imza edilen Lozan Antlaşması'na dâhil edilmişti. Böylece Lozan Antlaşması ile, Pontus

[32] Bilal Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e* (Milliyet Yayınları, 1972) s. 327-431.

[33] Howard, *The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1923*, s. 258-274.

[34] Türk-Yunan mübadelesi hakkında bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003); Stephen Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey* (New York: The Macmillan Company, 1932); Raoul Blanchard, "Exchange of Populations between Greece and Turkey", *Geographical Review* 15, no. 3 (July 1925); A. A. Pallis, "Exchange of Populations in the Balkans", *The Nineteenth Century and After* (March 1925); İbrahim Erdal, *Mübadele: Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan, 1923-1925* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006); Cahide Zengin, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri: Mübadele ve Kamuoyu, 1923-1930* (İstanbul: Bengi, 2007); Renee Hirschon (haz.), *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003).

meselesi 1980'lere kadar Türk-Yunan ilişkilerinde bir sorun olmaktan çıkmıştı.

Türkiye ile Yunanistan, Lozan'ı imza etmiş olmalarına rağmen antlaşma maddelerini tatbik sırasında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı ilişkilerde normalleşme hemen gerçekleşmemişti. Özellikle mübadelenin uygulanmasından doğan sorunlar, iki ülke arasındaki ilişkilerin gergin kalmasına neden olmuştu. Ayrıca, 1923 sonrası dönemde Yunanistan'da iktidar sık sık el değiştirmiş ve bu da Türk-Yunan ilişkilerine olumsuz yansımıştı. 1925 yılına kadar mübadele meselelerinin halli için ciddi bir mesafe kaydedilememişti. Ancak bu yıl içerisinde iki ülke bu sorunların çözümü için Ankara Antlaşması'nı imzalamışlardı.[35] Ancak Yunanistan'da bir darbe ile iktidara gelen General Pangalos bu anlaşmayı tanımadığını ilan etmiş ve Türkiye'ye savaş tehdidinde bulunmuştu.[36] Pangalos'un diktatörlüğü kısa sürmüş ve yerine gelen hükümet 1926 yılında Türkiye ile Atina Antlaşması'nı imzalamıştı.[37] Bu sefer de Yunan parlamentosu anlaşmayı onaylamadığı için bu anlaşma da yürürlüğe konamamıştı. Bu yüzden Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerilim devam etmişti.[38]

1928 yılında Venizelos dört yıllık bir aradan sonra Yunanistan'da tekrar iktidara gelmişti. *Megali Idea*'nın bir zamanlar en büyük savunucusu olan Venizelos, daha iktidara gelmezden önce seçim konuşmalarında Türkiye'ye barışçı mesajlar vermişti. İktidara geldikten hemen sonra da Türk liderlere barış isteğini belirten mektuplar

[35] Ifigenia Anastasiadou, *O Venizelos Kai to Ellinotourkiko Symfono Filias Tou 1930* (Athina: 1982) s. 12; Harry Psomiades, "Greek-Turkish Relations, 1923-1930: A Study in the Politics of Rapprochement", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Columbia University, 1962, s. 104.

[36] Psomiades, "Greek-Turkish Relations, 1923-1930: A Study in the Politics of Rapprochement", s. 105; Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 108.

[37] *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı: 1923-1934* (Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1974) s. 196-210.

[38] 1923-1928 yılları arasında Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı tatbik ettiği siyaset hakkında bir değerlendirme için bkz. Bestami S. Bilgiç, "Greek Foreign Policy Towards Turkey, 1923-1928: A Reassessment", *Turkish Review of Balkan Studies* 10 (2005) s. 77-95. Bu dönemde genel olarak Türk-Yunan ilişkileri hakkında başka bir bahis için bkz. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997) s. 45-77.

yollamıştı. Türk liderler, Venizelos'un bu mesajlarına olumlu cevap vermişlerdi. Buna rağmen Türk-Yunan ilişkilerinde normalleşme hemen tesis edilememişti.[39] Türkiye ile Yunanistan ancak 1930 yılının Haziran ayında mübadeleden kaynaklanan sorunların halli için bir anlaşma imzalayabilmişlerdi.[40] Aynı yılın Ekim ayında bu sefer iki ülke bir dostluk anlaşması imzalamışlar ve böylece tarihi Türk-Yunan yakınlaşmasını başlatmışlardı.[41] Türkiye ile Yunanistan arasındaki bu balayı havası 1954 yılına kadar sürmüştü. Bu süre zarfında 1933 yılında ortak savunma anlaşması imzalayan[42] bu iki ülke 1934 yılında Balkan Antantı'nın mimarları olmuşlardı.[43] 1938 yılında diplomasi ve savunma konularında işbirliğine yönelik 1930 yılındaki anlaşmayı tamamlayıcı bir anlaşma daha imza etmişlerdi.[44] İkinci Dünya Savaşı sırasında önce İtalyan daha sonra Alman saldırısı ve işgali ile karşılaşan Yunanistan'a en büyük yardımda bulunan ülkelerden biri de Türkiye olmuştu.[45] Savaştan sonra her iki ülke Batı bloğu içinde yer almaya çalışmışlar ve NATO'ya 1952 yılında birlikte üye olmuşlardı.[46]

[39] 1928-1930 yılları arasında Venizelos'un Türkiye siyaseti ve Türk-Yunan diplomasisi hakkında bkz. Bestami S. Bilgiç, "Greek Foreign Policy Towards Turkey, 1928-1930: From Animosity to Amity ", *Turkish Review of Balkan Studies* 17 (2006), s. 27-44; Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, s. 79-152.

[40] Antlaşmanın tam metni için bkz. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı: 1923-1934*, s. 213-227. Ayrıca bkz. Jefferson Patterson'dan Dışişleri Bakanı'na, 14 Haziran 1930, NARA 767.68115/135.

[41] Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih 1919-1939* (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., 1953) s. 211. Ekim ayında imzalanan anlaşmaların metinleri için bkz. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı: 1923-1934*, s. 251-256.

[42] NARA. 767.6812/NON AGRESSION/3, 20 Eylül 1933; Türkkaya Ataöv, *Turkish Foreign Policy 1939-1945* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1965) s. 7; Fuat Aksu, *Türk-Yunan İlişkileri, İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: SAEMK, 2001) s. 13.

[43] MacVeagh'dan Franklin Roosevelt'e, Atina, 4 Aralık 1934, içinde John Iatrides (haz.), *Ambassador Macveagh Reports: Greece, 1933-1947* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1980) s. 35.

[44] Iatrides (haz.), *Ambassador Macveagh Reports: Greece, 1933-1947*, s. 133; Aksu, *Türk-Yunan İlişkileri, İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme*, s. 13.

[45] İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Yunanistan'a yaptığı yardımlar konusunda kapsamlı bir çalışma için bkz. Ulvi Keser, *Yunanistan'ın Büyük Açlık Dönemi ve Türkiye* (İstanbul: IQ Yayıncılık, 2008).

[46] Jürgen Brauer, "Greece and Turkey: A Comprehensive, Critical Review of the Defense Economics Literature," içinde *Greece and Turkey in the 21st Century: Conflict or*

Türkiye ile Yunanistan arasındaki iyi komşuluk ilişkileri 1954'te Kıbrıs meselesinin uluslararası bir sorun olarak ortaya çıkmasına kadar sürmüştü.[47] 1954 yılından 1999'a kadar Türk-Yunan ilişkileri genel olarak yüksek gerilimli geçmiştir.[48] İki ülke arasında 1999 yılında önce Türkiye'yi daha sonra Yunanistan'ı vuran depremlerden sonra bir "deprem diplomasisi" (*seismic diplomacy*) gelişmiştir.[49] Bazı yazarlar bu dönemde artık bir Türk-Yunan yakınlaşmasından bahsetmeye başlamışlardır.[50] Her ne kadar bu iki ülke arasında 1930'daki yakınlaşmadan içerik olarak farklı bir ilişki gelişmişse de 1999'dan sonra artık iki ülke birbirine en azından savaş tehditleri savurmayı bırakmışlardır. Bunun sebeplerinden bir tanesi de Yunanistan'ın Türk-Yunan sorunlarını Türkiye-AB sorunları haline dönüştürmeyi başarmasıdır. Ege sorunları ve Kıbrıs meselesi gibi Türk-Yunan ilişkilerindeki en önemli sorunlar bugün artık Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki sorunlar haline gelmişlerdir.[51] Bununla birlikte, Yunanistan ve Rum-Yunan diasporasındaki bazı çevreler mevcut sorunlara bugün kendi icat ettikleri "Pontus Soykırımı"nın Türkiye tarafından tanınmasını

Cooperation, a Political Economy Perspective, (haz.) Christos G. Kollias ve Gülay Günlük-Şenesen (New York: Nova Science Publishers, 2003) s. 193-194.

[47] Panayotis Pipinelis, "The Greco-Turkish Feud Revived", *Foreign Affairs* (Jan. 1959) s. 312.

[48] 1955–1990 yılları arası Türk-Yunan ilişkileri hakkında bkz. Tozun Bahcheli, *Greek-Turkish Relations since 1955* (Boulder: Westview Press, 1990). 1990'lı yıllardaki Türk-Yunan ilişkileri hakkında kısa bir çalışma için bkz. Thanos P. Dokos ve Panayotis J. Tsakonas, "Greek-Turkish Relations in the Post Cold War Era," içinde *Greece and Turkey: A Comprehensive, Critical Review of the Defense Economics Literature*, (haz.) Christos G. Kollias ve Gülay Günlük-Şenesen (New York: Nova Science Publishers, 2003) s. 9-36.

[49] Faruk Sönmezoğlu ve Gülden Ayman, "The Roots of Conflict and the Dynamics of Change in Turkish-Greek Relations," içinde *Greece and Turkey in the 21st Century: Conflict or Cooperation, a Political Economy Perspective*, (haz.) Christos G. Kollias ve Gülay Günlük-Şenesen (New York: Nova Science Publishers, 2003), s. 41-43.

[50] Tsakonas, "Greek-Turkish Relations in the Post Cold War Era," s. 9 ve 16; Panagiotis Liorgovas, "Greek-Turkish Economic Relations," içinde *Greece and Turkey in the 21st Century: Conflict or Cooperation, a Political Economy Perspective*, (haz.) Christos G. Kollias ve Gülay Günlük-Şenesen (New York: Nova Science Publishers, 2003), s. 134.

[51] Hasan Ünal, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Türk-Yunan Sorunları," içinde *Türkler* Cilt 17 (haz.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ankara: 2002) s. 197-208; Bestami S. Bilgiç, "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan," içinde *Balkanlar El Kitabı Cilt II.: Çağdaş Balkanlar*, (haz.) Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (Karam & Vadi, 2007) s. 411-420.

ekleme çabası içerisine girmişlerdir.[52] Bu "soykırım" meselesi; Doğu Karadeniz Rumları'nın daha sonra eski Sovyetler Birliği'nden gelenlerle birlikte Yunanistan'da yaşadıkları zorlukların önce Yunanistan'da daha sonra da bütün dünyada duyurulabilmesi için ortaya atılmıştı. Zira Yunanistan'a geldikleri 1922–23 yıllarından itibaren Doğu Karadeniz Rumları'nın Yunanistan'a entegre olmaları kolay olmamıştı. Bu Rumlar, Yunanistan'da çeşitli siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarla karşılaşmışlardı.

1923 yılındaki mübadele anlaşmasından önce kaçarak Yunanistan'a giden ve daha sonra da mübadele sözleşmesi uyarınca bu ülkeye gönderilen Doğu Karadeniz Rumları'nın yaşadıkları problemlerin en başta gelenlerinden bir tanesi kimlik sorunuydu. Zira bu kişilerin dilleri farklıydı, kıyafetleri farklıydı, adetleri farklıydı. Bu yüzden, Doğu Karadeniz Rumları uzunca bir süre Yunan halkıyla entegre olma sorunu yaşamışlardı.[53]

Doğu Karadeniz Rumları'nın Yunanistan'daki karşılanışları ve yerleştirilmeleri bu kişilerin dünya görüşü üzerinde "silinmez" bir etki bırakmış ve bu kişilerin Yunanistan'da farklı bir "etnik grup" olmalarına sebebiyet vermişti.[54] Yunanlar, bu Rumlar'ın çoğunun ana dilinin Türkçe olmasından ya da "Yunanca'nın yabancı bir şekli"ni konuşuyor olmalarından dolayı bu kişilere "Türk tohumu" demişler ve onları

[52] Michalis Charalampidis, *Agonas Se Duo Metopa: I Anagnorisi Tis Pontiakis Genoktonias* (Athina: Gordios, 2000); Harry Tsirkinidis, *At Last We Uprooted Them...: The Genocide of Greeks of Pontos, Thrace and Asia Minor, through the French Archives* (Thessaloniki: Kyriakidis Brothers, 1993); Thea Halo, *Not Even My Name* (New York: Picador, 2000); Konstantinos Emm. Fotiadis, *I Genoktonia Ton Ellinon Tou Pontou, Cilt I* (Athina: Erodotos, 2004). Pontus Rum diasporasının yaşadıkları ülkelerdeki faaliyetleri hakkında kısa bir bahis için bkz. Mustafa Serdar - Yıldız Deveci Bozkuş Palabıyık, "The Pontus Question: An Overview", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, no. 7-8 (2009) s. 80-83.

[53] Patricia Fann Bouteneff, "Persecution and Perfidy: Women's and Men's Worldviews in Pontic Greek Folktales," içinde *Women in the Balkans: Gender, Culture and History*, (haz.) Amila Buturovic ve Irvin Cemil Schick (London: I.B. Tauris & Company, 2007) s. 48-49; Maria Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991) s. 384-385.

[54] Bouteneff, "Persecution and Perfidy: Women's and Men's Worldviews in Pontic Greek Folktales," s. 48-49.

aşağılamışlardı.[55] Ayrıca Doğu Karadenizli Rumlar, Yunanistan'a yerleşip siyasi seçimlere katıldıkları zaman daha çok Venizelosçu partilere oy vermişlerdi. Ancak yerleştikleri bölgelerdeki Yunanlar, Venizelos karşıtı partileri destekliyorlardı. Bu siyasi tercih farklılığı da Rumlar ile Yunanlar'ın hızlı bir şekilde kaynaşmalarına bir engel teşkil etmişti.[56]

Özellikle orta yaşlı ve yaşlı Rumlar, Yunanistan'a yerleşmelerinin geçici bir çözüm olduğunu ve 1930 yılında imzalanan Türk-Yunan anlaşmasına kadar evlerine geri döneceklerini hayal etmişlerdi.[57] Ancak 1930'dan sonra artık Yunanistan'da kalıcı olduklarını düşünmeye başlamışlardı. Bununla birlikte Patricia Fann Bouteneff, Doğu Karadeniz kökenli Rumlar'ın Yunanlar'la aynı dine mensup olmalarına ve "asimile olmaları için baskılara" rağmen Yunanistan içinde "farklı bir azınlık" olarak kaldıklarını iddia etmektedir.[58]

Doğu Karadeniz Rumları, Yunanistan'a gittikleri andan itibaren Yunanlar ile "asimilasyon"a karşı direnç göstermişlerdi. Kendi kimliklerinin farklılığını vurgulamak için Yunanistan'da çeşitli kültür dernekleri kurmuşlardı. 1927 yılında Atina'da kurulan Pontus Çalışmaları Komitesi (*Epitropi Pontiakon Meleton*), 1928'de Drama yakınlarında kurulan Eğitim Derneği (*Filekpaideftikos Sillogos*) ve 1933'te Selanik'te kurulan Kara [Deniz] Kulübü (*Efkseinos Leskh*) bunlardan birkaçıdır. Bouteneff, Pontus Çalışmaları Komitesi'nin kurucuları

[55] Bouteneff, "Persecution and Perfidy: Women's and Men's Worldviews in Pontic Greek Folktales," s. 48-49; Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 384-385.

[56] Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 385.

[57] Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 385.

[58] Bouteneff, "Persecution and Perfidy: Women's and Men's Worldviews in Pontic Greek Folktales," s. 49; Patricia Fann, "The Pontic Myth of Homeland: Cultural Expressions of Nationalism and Ethnicisim in Pontos and Greece, 1870-1990", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991) s. 340-341. Yunan Makedonya'sında, içlerinde Doğu Karadeniz Rumları'nın da bulunduğu farklı "etnik gruplar" hakkında bir bahis için bkz. Riki Van Boeschoten, "When Difference Matters: Sociopolitical Dimensions of Ethnicity in the District of Florina," içinde *Macedonia: The Politics of Identity and Difference*, (haz.) Jane Cowan (London: Pluto Press, 2000) s. 28.

arasında zamanında bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti için faaliyet gösteren din adamları ile öğretmenlerin olduğunu tespit etmiştir.[59]

1930'lardan itibaren 1980'li yıllara kadar Yunanistan'daki Doğu Karadeniz kökenli Rumlar'ın gözle görülür bir siyasi ya da kültürel hareketliliği pek yok gibidir. Bunun önemli bir sebebi belki de iç faktör olarak Yunanistan'daki siyasi hayatın 1974 yılına kadar yoğun çalkantılarla geçmesidir. Yunan toplumuna entegre olmakta zorlanan bu insanlar 1950ler'den sonra Amerika, Avustralya ve Batı Avrupa'ya göç etmeye başlamışlardı. Yunanistan'da kalanlar ise kendilerini birlikte yaşadıkları Yunanlar'ın yaşam şekillerine adapte ederek entegrasyonu sağlamaya çalışmışlardı. 1967–74 dönemindeki askeri cunta zamanında ise Doğu Karadeniz kökenli Rumlar'ın dernek kurmalarına izin verilmemişti.[60] Dış faktör olarak da 1930–54 yılları arasında Türkiye ile olan iyi komşuluk ilişkileri[61] ve 1954'ten sonra da Kıbrıs ve Ege sorunlarının Yunan dış politika mesaisinin çok büyük bir bölümünü meşgul etmesi Yunanistan'da Türkiye karşıtı bir Pontus meselesinin gelişmesini engellemişti.

1980'li yıllara gelindiğinde Doğu Karadeniz Rum kökenli genç Yunanlar artık Yunan devletinin kendilerini tanımasını talep etmeye başlamışlardı. Zira 1982 yılına kadar ortaokul kitaplarında Doğu Karadeniz Rumları'nın tarihinden bile bahsedilmiyordu.[62] 1980'lerin ortalarına gelindiğinde ise Yunanistan'daki Doğu Karadeniz kökenli

[59] Bouteneff, "Persecution and Perfidy: Women's and Men's Worldviews in Pontic Greek Folktales," s. 49-50.

[60] Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 386 ve 393.

[61] Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 387. Kostas Photiades, Mikis Theodorakis'in Türk-Yunan dostluğu hakkında 1980'lerdeki olumlu tavrını eleştirirken Theodorakis'i Yunanistan'ın başına gelen en büyük kötülüklerden biri olarak gördüğü "1931" yılındaki Türk-Yunan dostluğunun Türkiye'deki Rumlar'ın sayısını azaltmış olduğunu bilmemekle suçlamaktadır (Bkz. Kostas Photiades, *The Annihilation of the Greeks in Pontus by the Turks* (1987), s. 4. (Bu döküman http://www.greek-genocide.org/books.html internet sayfasından 1 Nisan 2010 tarihinde saat 15:18'te (GMT +2) indirilmiştir.) Gerçi burada Photiades basit bir tarih hatası yapmıştır. Zira tarihi Türk-Yunan yakınlaşmasını başlatan anlaşmalar 1930 yılında Haziran ve Ekim aylarında imzalanmışlardı.

[62] Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 387.

Rumlar arasında bir "kültürel canlanma" başlamıştı. Yunan antropolog Eftihia Voutira, 15 Temmuz 1985 tarihinde toplanan "Birinci Uluslararası Pontus Kongresi"nin Yunanistan ve yurtdışındaki Doğu Karadeniz kökenli Rumlar için "kültürel canlanma"nın başlangıcı olduğunu belirtmektedir.[63] Hem bu kongreye hem de 1988 yılında eski SSCB'den Yunanistan'a göç eden Doğu Karadenizli Rumlar'ın katıldığı ikincisine Yunan devlet kurumları destek vermişlerdi. Devlet desteğinin neticesinde yerli Yunanlar'ın bu yeni gelen Rumlar'a karşı duydukları güvensizlik azalmıştı.[64]

1985 yılında toplanan kongre, Yunanistan ve Batı ülkelerindeki "Pontus" derneklerinin bir araya geldiği ilk platform olmuştu. Bütün "Pontus" derneklerinin çalışmalarını koordine edecek bir çatı kuruluş bu kongre sırasında kurulmuştu: Uluslararası Pontus Rum/Yunan Dernekleri Konfederasyonu. Bu konfederasyonun merkezi Selanik'tir. Kongrede tartışılan temel konulardan biri hem Yunanistan'da hem de yaşadıkları diğer ülkelerde "Pontuslu Rumlar"ın asimile olmalarının nasıl engelleneceğiydi. Bu yüzden "üçüncü nesil Pontus Rumları"nın "Pontus Rum" kimliğini kaybetmemeleri için "Pontus Rum diyalekti"'nin kodifiye edilmesine, "Pontus Rum tarihi"nin öğretilmesine ve "Pontus Rum geleneklerinin canlandırılmasına" karar verilmişti.[65]

1988 yılında toplanan "İkinci Uluslararası Pontus Elenizmi Kongresi" eski Sovyetler Birliği'nden gelen Rumlar'ı Yunanistan'daki Doğu Karadeniz kökenli Rumlar ile birleştirmişti.[66] Yunanistan'a eski Sovyetler Birliği'nden 1960lar'dan itibaren az sayıda da olsa Rum gelmişti.[67] 1989 yılından itibaren ise gelen Rumlar'ın sayısında bir artış gözlenmiştir. 1989 yılında 54.000, 1993 yılında 25.500 ve 1999 yılında 4.400 Rum Yunanistan'a kabul edilmişlerdi.[68] Yunanistan'a eski Sovyetler Birliği'nden

[63] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 389.

[64] Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 393.

[65] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 389.

[66] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 390.

[67] Dimitris Kokkinos, "The Greek State's Overview of the Pontian Issue", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991), s. 314.

[68] Alessandra Venturini, *Postwar Migration in Southern Europe, 1950-2000: An Economic Analysis* (West Nyack, NY: Cambridge University Press, 2004) s. 24. 1991 tarihli çalışmasında ise Maria Vergeti bu göç hakkında çok daha düşük rakamlar vermektedir.

büyük sayılarda "Pontuslu Rum"un gelmesi Yunanistan'da önemli siyasi ve sosyal sonuçlar doğurmuştu. İlk etapta Yunan Hükümeti bu yeni göç dalgası ile nasıl baş edeceğini ve bu kişileri Yunan toplumuna nasıl entegre edeceğini düşünüyordu.

Dimitris Christopoulos, Yunan Hükümeti'nin Yunanistan'da yaklaşık 180.000 eski SSCB'li Rum'un yaşadığını hesap ettiğini yazmaktadır. 2003 yılının sonuna kadar 125.000 kişi Yunan vatandaşlığına geçmiştir. Yunan Hükümeti eski SSCB'den gelen bu Rumlar için "eve gelenler" ifadesini kullanmaktadır.[69] "Anavatana Dönen Yunanlar Milli Karşılama ve İskân Kurumu" müdürü Dimitris Kokkinos, bu insanların Rusya'da güçlenen neo-milliyetçi akımlardan kurtulmak ve Batı'da daha iyi hayat şartlarına sahip olacaklarını düşündükleri için kaçtıklarını yazmaktadır.[70]

Christopoulos, "eve gelenler" ifadesinin "ne ideolojik olarak nötr ne de pragmatik olarak geçerli" olduğunu belirtmektedir. Bu ifade bir "kurgudan, bir ilüzyonel geçmiş"ten kaynaklanmaktadır. Bu kişiler aslında "eve dönmek"ten ziyade "fakirlikten kaçmak"tadırlar. Bu kişiler hiçbir zaman Yunanistan'ı terk etmemişlerdi ki geri dönsünlerdi. Christopoulos ayrıca, Yunan devletinin bu kişileri ısrarla "Rum Pontuslular/Yunan Pontuslular" olarak ifade etmesinin "karakteristik" olduğunu söylemektedir.[71] Zira resmi Yunan görüşüne göre Doğu Karadeniz coğrafyasına yayılmış Rumlar zaten binlerce yıl önce Yunan anakarasından gitmişlerdi. O yüzden bu Rumlar'ın binlerce yıl sonra Yunanistan'a gelmeleri anavatana dönüş sayılmalıydı.[72]

Vergeti, Yunanistan'a Sovyetler Birliği'nden gelenlerin sayısının, 1987 yılında 527, 1988'de 1.365, 1989'da 6.791 ve 1990'da ise 20.000'in üzerinde olduğunu yazmaktadır. Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 389.

[69] Dimitris Christopoulos, "Greece," içinde *Acquisition and Loss of Nationality, Volume 2: Country Analyses: Policies and Trends in 15 European Countries*, (haz.) Rainer Bauböck; Eva Ersbøll ve Kees Groenendijk (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007) s. 272. Ayrıca bkz. Kokkinos, "The Greek State's Overview of the Pontian Issue", s. 312.

[70] Kokkinos, "The Greek State's Overview of the Pontian Issue", s. 312.

[71] Christopoulos, "Greece," s. 272.

[72] Kokkinos, "The Greek State's Overview of the Pontian Issue", s. 313. 1946-49 yılları arasında Yunanistan'daki iç savaştan sonra Rusya'ya kaçan Yunan komünistlerinin 1980ler'deki göç dalgası ile geri Yunanistan'a dönüp dönmediklerini bilmiyoruz. Eftihia

Ancak Yunan devletinin aksine Yunan kamuoyu eski SSCB'den gelen Rumlar için daha kötüleyici/aşağılayıcı bir ifade olan "Rus Pontuslular/Rusyalı Pontuslular"ı kullanmaktadır.[73] Yunan tabiyyetine geçen "Pontuslu Rumlar" için geniş olarak kullanılan ve aşağılayıcı bir anlamı haiz olan ifade ise "*hellenopoissis*", yani "Yunan yapılmış/Yunanlaştırılmış"tır.[74] Dimitris Kokkinos da eski Sovyetler Birliği'nden gelen bu Rumlar'ın Yunan toplumuna entegre olmalarının "çok yavaş" gerçekleştiğini kabul etmektedir.[75] Zira bu kişilerin kılık kıyafetleri bile farklıydı. Ayrıca Yunanca konuşamıyorlar ve Yunan Hükümeti'nin durumlarının iyileştirilmesi için hiçbir şey yapmadığına inanıyorlardı.[76]

Bu şekilde bir göçmen akımı Yunanistan'da iki nesildir görünmeyen bir hadiseydi. Yunanistan'da böyle bir krizle başa çıkabilecek bir kurum yoktu. Gelenlerle ilk olarak ya akrabaları ya da daha önce Yunanistan'da kurulmuş olan çeşitli Pontus dernekleri ilgilenmişti.[77] Daha sonra bazı hayır kurumları ve yerel yönetimler bu göçmenlere yardım elini uzatmışlardı. Atina'daki merkezi hükümet de devreye girerek bu göçmen krizinin aşılması çabalarına katılmıştı. Sağlık Bakanlığı bu kişilere bedava sağlık hizmetleri sunmuştu. İçişleri Bakanlığı bu kişilerin hüviyetlerini ve seçimlere katılma kâğıtlarını hazırlamıştı. Ancak, 1989 yılının sonuna doğru Moskova'daki Yunan elçiliği Atina'yı daha fazla göçmen geleceği

---

Voutira, bunların çoğunun 1974'te askeri yönetimin son bulmasıyla Yunanistan'a geri geldiklerini yazmaktadır (Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 385.) Peter Mackridge ise 1980'lerden sonra Yunanistan'a gelenlerin çoğunun Doğu Karadeniz Rumu olduğunu yani zaten uzun zamandır Doğu Karadeniz havzasında yaşayan ve bu bölge içerisinde zaman zaman yer değiştiren Rumlar olduğunu belirtmektedir. Bkz. Peter Mackridge, "The Pontic Dialect: A Corrupt Version of Ancient Greek", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991) s. 335-336.

[73] Christopoulos, "Greece," s. 272; Elfie Voutira, "Pontic Greeks Today: Migrants or Refugees", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991) s. 408; Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 397.

[74] Christopoulos, "Greece," s. 285.

[75] Kokkinos, "The Greek State's Overview of the Pontian Issue", s. 313.

[76] Kokkinos, "The Greek State's Overview of the Pontian Issue", s. 312. Ayrıca bkz. Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 390.

[77] Kokkinos, "The Greek State's Overview of the Pontian Issue", s. 314; Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 390.

konusunda uyarmıştı. Bu yüzden Atina'da daha merkezi bir koordinasyon kurulmasına karar verilmişti. Bu merkezi koordinasyonu Yunan Dışişleri Bakanlığı sağlayacaktı.[78]

1988 yılındaki kongreyi düzenleyen Yunanistan'daki "Pontus Rum" dernekleri bu yeni gelen kişilerin ve onların çocuklarının "Pontuslu Rum" kimliğini kaybetmiş olmalarından endişe ettikleri için "yeniden Pontuslulaştırma" (*repontianization*) yoluyla bu kişilere "Pontuslu Rum" kimliği aşılama faaliyetlerine girişmişlerdi. "Yeniden Pontuslulaştırma" kavramı Michalis Charalambidis tarafından icat edilmişti. Bu kavram, kültürel yeniden doğuş ve eski Sovyetler Birliği'nden Yunanistan'a gelen "Pontuslu Rumlar"ın politize edilmelerini ifade etmektedir. Bu Rumlar'ın "yeniden Pontuslulaştırılma"ları, Yunanistan ve diasporadaki kültür dernekleri vasıtasıyla gerçekleştirilecekti. "Yeniden Pontuslulaştırma" kavramı aslında "yeniden Rumlaştırma" ya da "Yunanlaştırma" olarak da düşünülebilir.[79] Zira Yunanistan'a gelen bu "Rumlar", Yunanca dahi bilmedikleri için Yunan Hükümeti eski SSCB'den gelen bu Rumlar'a Yunanca kursları vermekteydi.[80]

"Pontuslu Rum" kimliğinin aşılanmasının üç sacayağı vardı. Birincisi, Türkler'in Doğu Karadeniz Rumları'na yapmış olduğunu iddia ettikleri soykırımın tanınması ve Türkiye'nin suçlanmasıydı. İkinci yapılması gereken, Yunanistan'da Karadeniz Rum kültürünün ve tarihinin desteklenmesiydi. Son olarak eski Sovyetler Birliği'nden gelen

[78] Kokkinos, "The Greek State's Overview of the Pontian Issue", s. 314; Dimitris Kokkinos, "The Receptions of Pontians from the Soviet Union in Greece", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991) s. 395.

[79] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 404 dipnot 414 ve 415. Burada Voutira Doğu Karadeniz Rumları'nın ortak bir kimlik yaratmak için kullandıkları "soykırım" stratejisinin Yunan devletinin bu Rumlar'ı Yunanlaştırma faaliyetleri ile uyumlu olduğunu belirtmektedir.

[80] Venturini, *Postwar Migration in Southern Europe, 1950-2000: An Economic Analysis*, s. 233; Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 393; Kokkinos, "The Receptions of Pontians from the Soviet Union in Greece", s. 396. Anna Triandafyllidou, eski SSCB'den gelen Rumlar'ın çoğunun sadece Rusça konuşabildiklerini yazmaktadır. Bkz. Anna Triandafyllidou, "'Racists? Us? Are You Joking?' the Discourse of Social Exclusion of Immigrants in Greece and Italy," içinde *Eldorado or Fortress: Migration in Southern Europe*, (haz.) Russell King, Gabriella Lazaridis ve Charalampos G. Tsardanides (New York: Palgrave Publishers, 2000) s. 196.

"Pontuslu Rumlar"la dayanışmanın "eskiden çekilen acıların tanınması"nın sağlanması yoluyla gerçekleştirilmesine çalışılacaktı.[81]

"Soykırım" ifadesine ilk atıflar yeni kurulan "Pontus Rum Çalışmaları Merkezi"nin çalışmaları sonucunda olmuştu. Bu merkezin çalışmalarının amacı "Pontus Rum" tarihinin ortak hatırasının milli bir mesele haline getirilmesi ve "Pontus Rumluğu"nun geçmişte başına gelenlerin unutulmasının önlenmesi ve yeniden güçlü bir şekilde hatırlanmasının sağlanmasıydı.[82]

"Soykırım"ın "tarihsel bir olay" olarak resmen tanınması üç aşamada gerçekleşmişti. İlk olarak bir katılımcı Selanik'te 7–14 Temmuz 1985 tarihlerinde düzenlenen Birinci Pontus Rum Kongresi sırasında bitiş cümleleri içinde bu ifadeyi kullanmıştı.[83] 1987 yılında Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girme çabası ise "Pontus Soykırımı"nın tanınması yolunda faaliyet gösteren bazı çevreler tarafından Türkiye'nin mahkûm edilmesi yolunda bir fırsat olarak algılanmıştı. "Pontus Soykırımı"nın tanınması yolunda en aktif kişilerden birisi ve bir akademisyen olan Kostas Fotiadis, Avrupa'nın kapısına gelen Türkiye'nin ilk önce geçmişte işlediği "Ermeni ve Rum soykırımları"nın ve hâlihazırda Kıbrıs'ta ve ülkenin güneydoğusunda yapmakta olduklarının hesabını vermesi gerektiğini iddia etmişti.[84] 1988 yılında yine Selanik'te bu sefer Pontus Rum kongresinin ikincisi sırasında Sovyetler Birliği'nden gelen Rumların katılımıyla birleşik oturumda

[81] Michalis Charalambidis, "To Pontiako Zitima Simera: I Genoktonia, aitia tis eksodou kai tis diasporas", içinde *Praktika B' Synedriou Pontiakou Ellinismou*, (haz.) Panos Kaysidis (Thessaloniki: Lithografia, 1990) s.186-187'den ve Maria Vergeti, *Apo ton Ponto stin Ellada: Diadikasies diamorfosis mias ethnotopikis tautotitas* (Thessaloniki: Kiriakidi, 1994) s. 335'ten aktaran Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 390. "Pontus Rum Soykırımı"nın bir "Pontus Rum" kimliğinin inşasında Ermeniler'den model alınarak kullanılması hakkında bkz. Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 390; Photiades, *The Annihilation of the Greeks in Pontus by the Turks*, s. 4. Diaspora Ermenileri ve kimliklerini muhafaze etmek için inşa ettikleri "Ermeni soykırımı" hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya İle İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?* (Ankara: USAK, 2008).

[82] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 390-391.

[83] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics:The Case of the Soviet Greeks", s. 391.

[84] Photiades, *The Annihilation of the Greeks in Pontus by the Turks*, s. 4.

350.000 Pontuslu Rum'un Türkler tarafından soykırıma tabi tutulduğuna ve bunun dünya kamuoyu tarafından bir suç olarak tanınması gerektine dair bir karar alınmıştı.[85]

İkinci aşamada, 1992 yılının Ağustos ayında toplanan Üçüncü Pontus Elenizmi Kongresi sırasında yine birleşik oturumda aynı talep oylamaya sunulup oybirliği ile kabul edilmişti. Üçüncü aşamada ise kongre katılımcıları 24 Şubat 1994'te "Pontus Rum Soykırımı"nın tartışılmaz bir olgu olduğunu kabul etmişlerdi.[86] Bu kongrenin temsilcilerinin baskısı ve lobi faaliyetleri neticesinde Yunan parlamentosu aynı gün 19 Mayıs gününü "Pontuslu Rumlar'ın Soykırımı'nı Anma Günü" olarak ilan etmişti.[87] Parlamentodaki bütün siyasi partiler bu kararı desteklemişlerdi. Bu kararın alınmasında başrolü oynayanlardan birisi olan Michalis Charalambidis, Yunan devletinin "ahlaki, tarihi ve hukuki sebeplerden dolayı ve kendi savunması için" "soykırımı" tanıması gerektiğini söylemiş ve bu meseleyi ilginç bir şekilde Ege ve Trakya'daki Yunan egemenliği konusuyla bağdaştırmıştı.[88]

"Pontus soykırımı"nın tanınması ve tanıtılması faaliyetleri konusunda Eftihia Voutira 19 Mayıs'ın anma günü olarak seçilmesinin tarihsel olarak önemli olduğunu belirtmektedir. Zira 19 Mayıs Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıktığı günün tarihidir. Türkiye'de bu gün resmi bayram olarak kutlanmaktadır. Ege'nin öbür tarafında ise bu tarih bir "soykırımın" anma günü olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Voutira, "Pontus Rum Soykırımı"nın savunucuları tarafından *Küçük Asya Felaketi*'nden ayrı tutulmasını ilginç bulmaktadır. Bunlardan Michalis Charalambidis, bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Pontus ve Pontus Rum meselesi, bütün Küçük Asya tecrübesine nazaran özel bir durumdur. Pontus Rum meselesi bitmemiştir; tarihsel bir olay değildir. Bu bölgesel ve uluslararası yansımaları ile bizim milli meselelerimizden bir tanesi olarak yeni bir şekliyle tekrar ortaya çıkmıştır." [89]

[85] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 391.

[86] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 391.

[87] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 391; Fotiadis, *I Genoktonia Ton Ellinon Tou Pontou, Cilt I*, s. 53-54.

[88] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 391.

[89] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 391-392.

1998 yılında Yunan Parlamentosu başka bir kararla 14 Eylül tarihini de "Küçük Asya Rumları'nın Soykırımını Anma Günü" olarak ilan etmişti. Yunan gazeteci-yazar Tasos Kostopoulos, Yunan parlamentosunun bu kararları aldığı dönemin özelliklerinin kararların alınmasına etki ettiğini söylemektedir. 1990'ların ikinci yarısında Yunanistan siyasi hayatına aşırı milliyetçi bir hava hâkimdi. Kostopoulos, Yunanistan'da o sırada kimsenin 1912–1922 yılları arasında gerçekten ne olup bittiğiyle pek ilgilenmediğini, mesela Yunan ordularının da Yakındoğu'daki operasyonları sırasında katliamlar yapmış olabileceği gibi tarihsel tartışmaların pek bahis mevzuu olmadığını belirtmektedir. Kostopoulos ayrıca, 24 Eylül 1998 tarihinde Yunan parlamentosunda soykırım yasasının raportörü Yannis Kapsis'in tarihsel gerçekleri çarpıttığını da yazmaktadır. Kapsis, parlamento görüşmelerinde Nazi Almanya'sının lideri Adolf Hitler'e atfedilen "Ermenilere ne olduğunu kim hatırlıyor?" ifadesini tahrif ederek "Ermeniler'in ve Rumlar'ın soykırımını kim hatırlıyor" diye söylemişti. Kapsis'in bu çarpıtması hakkında Kostopoulos bunu kimsenin fark etmediğini ancak bu çarpıtmanın bir "Rum soykırımı"nın Yunan parlamentosunda tanınması işinin arkasındaki mantık hakkında bir fikir verdiğini söylemektedir. "Pontus soykırımı"nın tanınması için faaliyet gösteren çevreler "Ermeni soykırımı" tartışmalarının yarattığı uluslararası dinamikten faydalanmak istemişlerdi.[90]

Yunan parlamentosunun aldığı bu kararlar Yunanistan içinde de bir tartışma yaratmıştı. Yunan parlamentosunda siyasi partilerin hemen hepsi bu kararları desteklerken bazı çevreler Türkiye'nin Rumlar'a karşı soykırım yapmakla suçlanmasınının tarihsel olarak yanlış olduğunu ifade etmişlerdi. Salim Gökçen, bazı Yunan gazetelerinin, "soykırım" ifadesinin kullanılmasının ve Türkiye'nin böyle bir suçla karşı karşıya bırakılmasının doğru olmadığı, 1919-1922 yılları arasında Anadolu'da bir Türk-Yunan savaşı yaşandığı ve bu savaşı Yunanistan'ın kaybettiği ve bu savaş sırasında yaşananları soykırım olarak adlandırmanın yanlış olduğu

[90] Tasos Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922* (Athina: Vivliorama, 2007) s. 219-221.

yönünde yayınlar yaptıklarını yazmaktadır.[91] Ancak özellikle PASOK iktidarının bazı bakanları Türkiye'ye karşı soykırım suçlamalarını dillendirmeye devam etmişler ve Türkiye'nin soykırımdan dolayı özür dileyip tazminat ödemesi gerektiğine dair beyanatlar vermişlerdi.[92]

İddia edilen soykırımın gerçekleştiği dönem olarak 1916–1923 yılları arası gösterilmektedir. Bu yıllar 1948 tarihli soykırım sözleşmesinden önceki bir döneme tekabül etmekteyse de Yunan parlamentosu ve soykırım iddia sahipleri bu kronolojik noktaya önem vermiyor gibi görünmektedirler. İşin ilginci, Doğu Karadeniz Rumları 1948'ten sonra da yaşadıkları bazı topraklardan başka coğrafyalara doğru sürgüne tabi tutulmuşlardı. Mesela 1937 yılından 1949 yılına kadar Rusya'da "Pontuslu Rum" kimliğinin yok edilmesine yönelik faaliyetler yürütülmüştü. 1949 Haziran'ında bu faaliyetler Rumlar'ın Orta Asya'ya sürülmeleriyle zirveye çıkmıştı.[93] Ancak "Pontus Rum soykırımı" iddialarında bu döneme yer verilmemektedir. Bu da hem Yunanistan'ın hem de Doğu Karadeniz Rum diasporasının soykırım iddialarında iddiaların niteliğinden ziyade siyasi konjonktürü göz önünde bulundurduklarını göstermektedir. Türkiye'ye karşı soykırım iddiaları ortaya atılabilirdi, ancak Rusya'ya karşı böyle bir şey ileri sürülemezdi.

Eftihia Voutira, "soykırım"ın Yunan devleti ile birlikte hareket eden derneklerin Pontuslu Rumlar'ı "Yunanlaştırmak", yani milletin üyeleri yapmak için uyguladıkları bir strateji olarak görülebileceğini söylemektedir. ""Pontus Rum soykırımı" hikâyesi dernek üyelerinin "meşru şikâyetleri ve ulusal talepleri" için bir giriş seremonisi haline gelmekteydi. Voutira, bu yöntemin etkinliğinin bu kişilerin "Biz Pontuslu

[91] Salim Gökçen, "Fener Rum Patrikhanesi'nin Günümüzdeki Faaliyetleri Ve Pontus-Rum Soykırımı İddiaları," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007), s. 518.

[92] Gökçen, "Fener Rum Patrikhanesi'nin Günümüzdeki Faaliyetleri Ve Pontus-Rum Soykırımı İddiaları," s. 519.

[93] Vlasis Agtzidis, "The Persecution of Pontic Greeks in the Soviet Union", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991) s. 372-380; Artemis Xanthopoulou-Kyriakou, "The Diaspora of the Greeks of the Pontos: Historical Background", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991) s. 369-370; Mackridge, "The Pontic Dialect: A Corrupt Version of Ancient Greek", s. 336; Kokkinos, "The Greek State's Overview of the Pontian Issue", s. 312; Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 388.; Voutira, "Pontic Greeks Today: Migrants or Refugees", s. 406.

Rum olduğumuzu bilmiyorduk. Bunu Yunanistan'daki Yunanlar'dan ya da Yunanistan'a geldiğimizde öğrendik" gibi ifadelerinden anlaşılabileceğini belirtmektedir:"[94] Ancak Yunanistan'daki bir kısım Doğu Karadeniz kökenlilerin başını çektiği "Pontus soykırımı" hareketi belki de asıl hedef kitle olan ikinci ve üçüncü nesil Doğu Karadeniz kökenli Rumlar tarafından şüphe ile karşılanmıştı. Bu meseleye daha çok Sovyetler Birliği'nden gelen Rumlar ve diasporadakiler sahip çıkmışlardı.[95]

"Soykırım"da yaklaşık 350.000'den fazla Rum'un öldürüldüğü iddia edilmektedir. Ancak öldürülme iddiasını bir kenara koyup sadece rakam üzerinde durdurduğumuzda bu rakamın biraz iddialı olduğu ortaya çıkmaktadır. Voutira, Paschalis Kitromilidis ve Alexis Alexandris'in Sivas, Trabzon ve Kastamonu'yu içine alan bölgede 1916 yılı itibariyle Rum Ortodoks nüfusu 482.404 olarak verdiklerini belirtmektedir.[96] Stefanos Yerasimos 1914 yılı itibariyle bu bölgelerdeki toplam Rum nüfusun yaklaşık 450.000 olduğunu yazmaktadır.[97] Yusuf Sarınay ise 1914 yılı için Trabzon, Sivas ve Kastamonu vilayetlerinde 3.263.396 Müslümana karşılık 361.750 Rum'un yaşadığını söylemektedir.[98] Voutira, bunların yaklaşık 200.000'inin Rusya'ya kaçarken 183.000 kadarının da Yunanistan'a gittiklerini ifade etmektedir.[99] Yerasimos da yaklaşık 86.000 Rum'un Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'ya kaçtığını ve yaklaşık 322.500 kadarının da mübadele ile Yunanistan'a gittiğini iddia etmektedir.[100] Yunanistan'daki 1928 yılı nüfus sayımına göre Doğu Karadeniz bölgesinden gelen muhacirlerin sayısı

[94] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 404 dipnot 415.

[95] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 404 dipnot 416.

[96] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 404-405 dipnot 417.

[97] Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, No. 43/44 (1988/89) s. 68.

[98] Yusuf Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," içinde *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*, (haz.) Berna Türkdoğan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999), s. 19.

[99] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 404-405 dipnot 417.

[100] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 68.

182.169'du.[101] Maria Vergeti, 1920'lerde yaklaşık 400.000 Doğu Karadeniz Rum'unun Yunanistan'a yerleştiğini ve bunların büyük çoğunluğunun da Türkiye'den geldiğini yazmaktadır. Resmi Yunan istatistiklerine göre doğrudan Doğu Karadeniz bölgesinden gelenlerin sayısı yaklaşık 180.000 olmasına rağmen bu sayıya kendilerinin Kafkasya'dan geldiğini söyleyen ancak oraya da zaten Doğu Karadeniz bölgesinden gitmiş olan 47.091 kişi eklenmelidir. Böylece Vergeti'ye göre 1920'lerde Yunanistan'a giden Doğu Karadeniz Rum sayısı yaklaşık 230.000 olmalıdır.[102] Yani Vergeti, Yerasimos'tan daha düşük bir rakam vermektedir. Ancak yine de bütün bu istatistikler değerlendirildiğinde 1916 ile 1923 yılları arasında Türkiye'nin kuzeydoğusunda 350.000 Rum'un öldürülmüş olma ihtimali yoktur.[103] Her ne kadar 1948 tarihli soykırım konvansiyonunda sayı hakkında bir ifade yoksa da Rumlar aynı Ermeniler gibi batı kamuoyunda kendilerine sempati toplamak için abartılı rakamlar ortaya koymaktadır. Teknik olarak sayıların önemi olmayabilir, ancak psikolojik olarak batı kamuoyunda rakamların büyüklüğünün ya da küçüklüğünün önemi yadsınamayacak bir unsurdur. Bu yüzden Rumlar, ne resmi Yunan istatistiklerine, ne Osmanlı nüfus sayımlarına ne de üçüncü partilerin sağladıkları istatistiklere; ne de bahsi geçen döneme dair kendi tezlerini desteklemeyen akademik çalışmalara ve bu konudaki akademik çalışmanın devam ettiği hususuna itibar etmektedirler. Bu noktada ayrıca Rumlar'ın 1948 tarihli soykırım konvansiyonuna herhangi bir atıf yapmadıklarının altı çizilmelidir. Soykırım iddialarının sahipleri 1916-1923 tarihlerinde yaşananların uluslararası hukuka uygunluğu gibi bir kaygı taşımamaktadırlar. Zaten bu yüzden uluslararası hukuk yollarına başvurmamışlar, Ermeniler gibi iddialarının ülke parlamentoları tarafından tanınması yöntemine tevessül etmektedirler.

[101] Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia: The Forced Settlement of Refugees, 1922-1930* (Cary, NC: Oxford University Press, 2006), s. 96.; Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 383.

[102] Vergeti, "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", s. 382-383.

[103] Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 404-405 dipnot 417.

"Pontus Rum Soykırımı" iddiası sahipleri bu soykırımı kendilerine önce İttihat ve Terakki liderlerinin daha sonra da Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığını öne sürüyorlardı. Her ne kadar soykırım iddialarında verilen periyot genel olarak 1916 yılından sonra başlamaktaysa da ağırlık 1919'dan sonraki dönemdedir. Ermeni iddialarından biraz farklı olarak Doğu Karadeniz Rumları'nın hedefinde Ankara Hükümeti ve onun başındaki Mustafa Kemal Atatürk vardır. Kısaca, bu "soykırım"ın sorumlusu da "Türkler"di. Yunanistan'da 1980'li yıllarda Andreas Papandreu'nun başbakanlığı sırasında Türkiye'ye karşı kullanılan düşmanca söylem sayesinde "Türkler" bir nevi kolay hedef haline gelmişlerdi.[104] Bu yüzden kimse "Türkler"in böyle bir soykırımı yapıp yapmadığını tartışmamıştı bile.

Yunanistan'da 1980'lerdeki aşırı milliyetçi hava 1990'larda da devam etmişti. Türkiye ile olan rutin sorunlara bir de Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Makedonya ile olan ihtilaf eklenmişti.[105] Yugoslavya'dan ayrıldığını ilan eden Makedonya, ismini Birleşmiş Milletler'e Makedonya Cumhuriyeti olarak kaydettirmek istediğinde Yunanistan'da kıyamet kopmuştu. Yunan siyasileri ve Yunan halkı bu küçük Balkan devletinin Makedonya ismini kullanarak Yunanistan'dan toprak koparmaya çalıştığını iddia etmişlerdi.[106] Zira Yunanistan'ın kuzey bölgelerine de Makedonya deniyordu. Gerçi Yunanistan'da kimse NATO ve AB üyesi olan Yunanistan'dan doğru dürüst ordusu bile olmayan küçük Makedonya devletinin nasıl toprak alacağını tartışmıyordu.[107] Buna rağmen Yunanistan'da 1990'ların ilk yarısında yoğun bir Makedonya karşıtı kampanya başlatılmıştı. Atina ve Selanik şehirlerindeki aşırı milliyetçi gösterilere yüzbinlerce kişi katılmıştı.[108] Yani

[104] 1980'lerde Yunanistan'daki Türkiye karşıtı siyasi söylem hakkında bkz. Aksu, *Türk-Yunan İlişkileri, İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme*, s. 18-20.; Salim Cöhce, "Günümüzde Doğu Karadeniz'de Pontusçuluk Faaliyetleri," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007), s. 458.

[105] Nicholas X. Rizopoulos, "Pride, Prejudice, and Myopia: Greek Foreign Policy in a Tim", *World Policy Journal* 10, no. 3 (Fall 1993), s. 19-21.

[106] John M. Fraser, "Macedonia: What's the Problem?" *International Journal* 57, no. 3 (Summer 2002), s. 349-350.

[107] Andrew Rossos, *Macedonia and the Macedonians, A History* (Stanford, California: Hoover Institution Press, 2008), s. 268.

[108] Rossos, *Macedonia and the Macedonians, A History*, s. 270.

1980'lerde Andreas Papandreu tarafından oluşturulan aşırı milliyetçi hava 1990'larda da hız kesmeden devam ediyordu. İşte bu aşırı milliyetçi havadan yararlanarak Pontus Rum soykırımı iddiaları savunucuları Yunan parlamentosunun bu soykırımı tanımasını sağlamışlardı. Bu kararla Yunanistan, "Doğudan gelen tehlike"[109] olarak gördüğü Türkiye'yi Ermeni soykırımının yanında bir de Anadolu Rumları'nı soykırıma tabi tutmakla suçlamış olmaktaydı.

Yunan hükümetleri bir iç meseleyi çözmek için ilk defa "Türkler" ya da "Türkiye" kartına başvurmuyorlardı. Yunanistan bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıktığından beri Yunan siyasiler iç politikada problemlerle karşılaştıklarında zaman zaman bu problemleri dışsallaştırmışlar ve kendi problemlerini Türk-Yunan meselesi haline getirmişlerdi. Mesela bu bağlamda; Yunan Krallığı kurulduktan sonra ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar bu küçük ülkedeki en büyük sosyal ve siyasi problemlerden bir tanesi eşkıyalıktı. Özellikle Yunan isyanı sırasında sivrilmiş olan Moralı çete liderleri, Yunan kralı Otto'nun merkeziyetçi politikalarına karşı çıkmışlar, düzenli orduya katılmamışlar ve başlarına buyruk bir düzen tutturmuşlardı. Köyleri yağmalayıp yol kesmişler, ülkede düzenin kurulmasına en büyük engeli teşkil etmişlerdi. Yunan hükümetlerinin bu eşkıyalığın önünü kesebilmek için başvurdukları yollardan bir tanesi bu eşkıyaları Teselya bölgesine doğru Osmanlı sınırından içeri girmeye ve Osmanlı ülkesinde eşkıyalık yapmaya teşvik etmeleriydi.[110] Böylece hem kendi ülkelerini eşkıyalıktan kurtarmışlar hem de baş düşman olarak gördükleri Osmanlı Devleti'nin bu sorunla uğraşmak zorunda kalmasını sağlamışlar, hem de bu eşkıyalar özellikle Rumlar'ın yaşadıkları Osmanlı bölgelerinde asayiş sorunu çıkardıkları için Büyük Devletler'in ilgisini bu coğrafyaya çekebilmeyi başarmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu ile Yunan Krallığı arasındaki sınır bölgelerinde bu tür asayiş sorunlarının çıkması Yunanistan'ın yayılmacı emellerine de hizmet etmekteydi. Zira Osmanlı Devleti'nin kendi sınırları içerisinde yaşayan Rum halkın güvenliğini sağlayamadığını bahane ederek Osmanlı Devleti'nden toprak talep edebilecekler, bu konuda da

[109] Alexis Heraclides, *Yunanistan ve "Doğu'dan Gelen Tehlike" Türkiye: Türk-Yunan İlişkilerinde Çıkmazlar ve Çözüm Yolları*, çev. Mihalis Vasilyadis ve Herkül Millas (İstanbul: İletişim, 2002).

[110] Thanos Veremis, *Military in Greek Politics* (London: C. Hurst & Co., 1997), s. 28.

krallığın kurulmasında başrolü oynayan Büyük Devletler'den yardım alabileceklerdi.

Bu zaviyeden bakıldığında, 20. yüzyılın sonuna doğru Yunan parlamentosunun bir "Pontus Rum soykırımı"nı tanıması da Yunanistan'ın kendi iç problemi olan Doğu Karadeniz Rumları'nın kimlik sorununu dışsallaştırarak bunun Türkiye'nin bir sorunu haline gelmesini sağlamış olması olarak görülebilir. Böylece Doğu Karadeniz Rumları başlarına gelmiş olan her zorluk için artık Yunan hükümetlerini değil Türkiye'yi suçlayacaklardı. Hatta biraz daha ileri giderek Türkiye'den tazminat ve toprak talep edeceklerdi.[111]

"Pontus soykırımı" meselesi, Doğu Karadeniz Rumları ve Yunan hükümetlerinin bunlara verdiği destek sayesinde Türkiye'nin dış politikasında başını devamlı ağrıtan Ermeni meselesinin yanında zikredilmeye başlanmıştır. Türkiye, Avrupa Birliği ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri gibi sıkı ilişkiler içerisinde bulunduğu ülkelerle Ermeni soykırımı iddiaları yüzünden problemler yaşamaktadır. Buna bir de Pontus soykırımı iddiaları eklenmiştir. Yunanistan bir iç problemini bu şekilde çözdükten sonra dış politikasında da Türkiye'ye karşı avantajlar elde etmeye çalışmıştır. Yunanistan, Türkiye'yi bir "Pontus soykırımı" meselesi ile karşı karşıya bırakarak Türkiye ile arasındaki temel sorunlar olan Ege ve Kıbrıs meselelerinin kendi lehine çözümü için eline Türkiye'ye karşı kullanabileceği bir koz daha geçirmiştir. Yunanistan pazarlık masasında "Pontus soykırımı"nı da kullanabilmek istemektedir. Bunu da neredeyse çok düşük maliyetle yapmaktadır. Zira Pontus soykırımı savunucuları Yunanistan'dan sonra Avrupa ülkeleri ve ABD'nin de bu "soykırımı" tanıması yönünde uğraş vermektedirler.[112] Yani Türkiye'nin muhatabı Yunanistan'dan ziyade bu ülkeler olmaktadır. Türkiye ile arasındaki en önemli sorunlar olan Ege ve Kıbrıs meselelerini Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki sorunlar haline getiren Yunanistan aynı şekilde "Pontus soykırımı" meselesinin de yine Türkiye ile diğer ülkeler arasında bilinçli olarak ya da işleri doğal seyrine bırakarak, bu ülkelerde yaşayan sadece Doğu Karadeniz kökenli Rumlar'ın aktif kampanyaları sayesinde değil bunlara destek veren diğer

[111] Charalampidis, *Agonas Se Duo Metopa: I Anagnorisi Tis Pontiakis Genoktonias*, s. 57.
[112] Cöhce, "Günümüzde Doğu Karadeniz'de Pontusçuluk Faaliyetleri," s. 460-462.

Türkiye karşıtı topluluklar aracılığıyla[113] siyasi bir sorun haline gelmesiyle Türkiye'ye karşı daha avantajlı bir duruma gelmeyi düşünüyor gibi görünmektedir.

Biz bu çalışmamızda "Pontus Rum soykırımı" iddialarının ağırlık merkezini oluşturan 1919-1922 dönemini ele aldık. Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul Hükümeti'nin Doğu Karadeniz Rumları'na yönelik politikalarını daha sonraki bir çalışmada inceleyeceğiz. Ancak, değerlendirmemiz 1830 yılında Yunanistan'ın tarih sahnesine çıkmasından sonra Doğu Karadeniz Rumları ile ilişkisi ile başladığı için bu döneme kısa da olsa değineceğiz.

[113] Cöhce, "Günümüzde Doğu Karadeniz'de Pontusçuluk Faaliyetleri," s. 463; Gökçen, "Fener Rum Patrikhanesi'nin Günümüzdeki Faaliyetleri ve Pontus-Rum Soykırımı İddiaları," s. 517.

1. YUNANİSTAN'IN KURULUŞUNDAN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNA KADAR PONTUS SORUNU, 1830–1918

"Yüzyılın başında Pontuslu bir Hıristiyan kendisini eskiden olduğu gibi ilk olarak bir Duberli, Phytialı ya da Çiteli, daha sonra sultanın bir Rum tebaası olarak tanımlayabilir; yüzyılın sonuna doğru kendisini bir Rum/Yunan ve en sonunda 1923 yılında Doğu Karadeniz'i terk ettikten sonra Pontuslu Rum/Yunan olarak isimlendirirdi."[114]

1830'da Yunan Krallığı kurulup 1832'de de Otto tahta geçtikten sonra bu küçük devlet Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumları "Yunanlaştırma" çabası içerisine girmişti.[115] Bu çabalardan en çok İstanbul ve Batı Anadolu Rumları etkilenmiş-lerdi. Doğu Karadeniz Rumları ise bu etkiye ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında daha az maruz kalmışlardı.

Doğu Karadeniz Rumları, teoride dini olarak İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Ancak yine de hem Patrikhane'nin, dolayısıyla hem de Yunanistan'ın etkisinden uzak kalmışlardır. Doğu Karadeniz Rumları hem dini hem ekonomik olarak bir nevi kendi kendini yöneten bir topluluktu.[116] Ayrıca, Rum nüfusun yoğun olduğu İstanbul ve

[114] "*At the beginning of the century a Pontic Christian might describe himself in the old way as a Douberites, Phtyianos or Tsitenos first, and then as a 'Roman' (Rum) Orthodox subject of the sultan; by the end of the century he was calling himself a Greek, and after he had finally left the Pontos in 1923, a Pontic Greek.*" Anthony Bryer, "The Pontic Greeks before the Diaspora", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991) s. 327.

[115] Paschalis Kitromilides, "Greek Irredentism in Asia Minor and Cyprus", *Middle Eastern Studies* 26, no. 1 (1990), s. 3-17; Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 34; Sarınay, "Pontus Meselesi Ve Yunanistan'ın Politikası," s. 5.

[116] Augustinos, *Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, s. 22.

İzmir gibi yerlerden uzak olmaları da kendilerine, Yunanistan'ın "Yunanlaştırma" politikalarının ulaşmasını zorlaştırmaktaydı. Yunanistan'ın bölge Rumları üzerindeki etkisi ancak ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru hissedilmeye başlanmıştı.[117] Doğu Karadeniz Rumları üzerine birçok çalışma yapmış olan İngiliz tarihçi Anthony Bryer, ondokuzuncu yüzyılın başında kendisini "Duberli", "Phtiali", ya da "Çiteli" olarak tanımlayan bir Doğu Karadenizli Hıristiyan'ın, daha sonra kendisini "sultanın Rum Ortodoks tebaasına mensup bir kişi", ve artık yüzyılın sonlarına doğru Rum/Yunan ve 1923'ten sonra da "Pontuslu Rum/Yunan" olarak gördüğünü yazmaktadır.[118]

1830'larda Karadeniz'de buharlı gemilerin çalışmaya başlamasıyla Trabzon limanının ticari önemi ve bu limandaki faaliyet artmıştı.[119] 1840–1870 yılları arasında Trabzon'daki Rum nüfusunun sayısı limandaki yoğun faaliyete bağlı olarak yükselmişti. Ancak daha sonra Trabzon vilayetindeki Rumlar buradan çoğunlukla Rusya istikametine doğru göç etmişlerdi. Bu göç aslında 1828–29 Osmanlı-Rus savaşı sırasında başlamıştı. Savaş sırasında Osmanlı topraklarını işgal eden Rus askerlerini sıcak bir şekilde karşılayan bazı Rumlar, savaş sonrası Rus askerleri ülkelerine geri dönerken onlarla birlikte Rusya'ya gitmişlerdi.[120] 1840'tan sonra ise bu göç geçici bir süreliğine yavaşlamıştı.

Ondokuzuncu yüzyılda Kafkasya'da Osmanlı ve Rus çıkarları çelişmekteydi. Bu bölgedeki Müslümanlar, Rus baskısından dolayı Osmanlı topraklarına kaçmışlardı. Bunun üzerine Rusya, boşalan toprakları tekrar doldurabilmek için insan kaynağı arayışına girmişti. Doğu Karadeniz Rumları bu kaynaklardan bir tanesi olacaktı. Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra Doğu Karadeniz bölgesindeki Rus temsilciler, bu Rumlar'ı Rusya'ya göç etmeleri için teşvik etmeye başlamışlardı. Ayrıca, Osmanlı Hükümeti Gümüşhane'de birçok Rum'un çalıştığı madenleri kapatma kararı almıştı. Bu Rumlar yeni arayışlar içerisine girmişlerdi. Ancak göç eden Rumlar'ın hepsi Rusya'ya gitmemişlerdi. Bir kısmı Eflak

[117] Kitromilides, "Greek Irredentism in Asia Minor and Cyprus", s. 3-17.

[118] Bryer, "The Pontic Greeks before the Diaspora", s. 327.

[119] Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi, Fetihten Kurtuluşa Kadar* (Trabzon: Serander Yayinları, 2000) s. 118-119; Fotiadis, *I Genoktonia Ton Ellinon Tou Pontou, Cilt I*, s. 146.

[120] Xanthopoulou-Kyriakou, "The Diaspora of the Greeks of the Pontos: Historical Background", s. 358-359; Fotiadis, *I Genoktonia Ton Ellinon Tou Pontou, Cilt I*, s. 146.

ve Boğdan'a, bir kısmı da Yunanistan'a gitmişlerdi. Bazı Rumlar da Anadolu'nun başka yerlerine göç etmişlerdi. Rusya'ya giden Rumlar'ın bir kısmı, kendilerine verilen sözler tutulmadığı için Osmanlı makamlarına başvurarak geri dönüş izni almaya çalışmışlardı.[121]

Tanzimat ve Islahat reformları, Doğu Karadeniz bölgesinde daha çok ekonomik nedenlerden dolayı gerçekleşen göçlerin yavaşlamasına sebep olmuşlardı. Gerasimos Agustinos, gayrimüslimler için iyileşen koşullardan dolayı artık Rumlar'ın kendilerini Rusya'ya göç etmek zorunda hissetmediklerini yazmaktadır.[122] Doğu Karadeniz Rumları'nın yaşadıkları yerlerde kalmayı tercih etmelerine örnek olarak Salahi Ramadan Sonyel de Tanzimat'tan sonraki kırk yıl içinde Doğu Karadeniz bölgesinde bin yeni Ortodoks kilisesinin inşa edildiğini belirtmektedir.[123]

Doğu Karadeniz Rumları, Doğu Sorunu'ndan ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar pek etkilenmemişlerdi. Bu bölge Rumları'nın hayatları, daha çok yerel ekonomik ve sosyal gelişmelere göre değişim göstermekteydi. Ancak bu durum, Rusya'nın Osmanlı topraklarına ve Yunanistan'ın da Osmanlı Rumları'na olan ilgilerinin artmasıyla değişmişti. Özellikle Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası yüzünden, Doğu Karadeniz Rumları yavaş yavaş Doğu Sorunu'nun bir parçası haline gelmeye başlamışlardı.

1877–78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında bazı Doğu Karadeniz Rumları, Ruslar'a yardım etmek amacıyla Osmanlı deniz ve kara birliklerine saldırılar düzenlemişlerdi. Osmanlı kuvvetleri, bu saldırıları savuşturmayı başarmışlardı. Bu Rumlar, Rusya'ya kaçmışlardı. Rusya bunları, ileride Osmanlı İmparatorluğu'nda kalan Doğu Karadeniz

[121] Augustinos, *Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, s. 44-47; Bryer, "The Pontic Greeks before the Diaspora", s. 326-327; Xanthopoulou-Kyriakou, "The Diaspora of the Greeks of the Pontos: Historical Background", s. 359-360. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Rusya'ya doğru olan göçler konusunda ayrıca bkz. Voutira, "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", s. 403 dipnot 408.

[122] Augustinos, *Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, s. 117.

[123] Salahi Ramadan Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993) s. 190.

Rumları'nı etkileyerek Osmanlı Devleti'ni karıştırmak üzere teşvik etmeye devam etmişti.[124]

1877–78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında bazı Doğu Karadeniz Rumları'nın Ruslar'a yardım etmelerinin İstanbul'daki Patrikhane'den bağımsız olduğu anlaşılmaktadır. Zira, 26 Nisan 1877 tarihli bir İngiliz belgesinde, Patrikhane'nin Osmanlı idaresinden memnun olduğu ve Osmanlılar yerine Rus idaresini tercih etmediği yazmaktadır: "Gregoryen Ermeniler'in Patriği, Katolik Ermeniler'i temsil eden Piskopos, Süryaniler'in Patriği, Rum Patrikhane temsilcisi ve diğerleri Türk idaresi altında inançlarını ifade etme ve yaşama hususunda rahatsız edilmediklerini, Rus idaresinin ise hoşgörüsüz olduğunu ve bunun altında dini hürriyet bekleyemeyeceklerini söylediler."[125]

Doğu Karadeniz Rum topluluğunun baş aktörü olduğu bir "Pontus Meselesi"nin şekillenmeye başlaması yirminci yüzyılın ilk çeyreğine denk gelmektedir. Doğu Karadeniz bölgesine tarihin ilk çağlarından itibaren verilen isimlerden birisi de Pontus idi. Bu bir coğrafi isimlendirmeydi ve herhangi bir milliyet ya da etnisite anlamı taşımıyordu. Ancak yirminci yüzyılın başlarında Amerikalı misyonerlerin teşvikiyle Doğu Karadeniz Rumları kendilerini giderek bu isimle özdeşleştirmeye başlamışlardı. Doğu Karadeniz Rumları'nda bir Pontus bilincinin oluşmasına yönelik olarak ilk kültürel dernek, 1904 yılında Merzifon'daki Amerikan kolejinde kurulmuştu. Bu dernekle aynı nitelikte başka bir tanesi 1908 yılında Samsun'da açılmıştı. Bu dernekler giderek Rum gençleri ve din adamları arasında popülerleşmiş ve milliyetçi faaliyetlerin merkezleri haline gelmişlerdi. Her ne kadar İstanbul'daki Patrikhane kurumsal olarak bu tür faaliyetleri ilk başta desteklemediyse de kendisine bağlı olan yerel din adamları bu faaliyetlere katılmışlar, hatta önderlik bile yapmışlardı. Rum Ortodoks din adamları giderek bu tür milliyetçi faaliyetler için propaganda yapma, para toplama ve silah temin etme gibi teşebbüslerde bulunmaya başlamışlardı. 1909 yılında Atina'da Küçük Asya Derneği kurulduktan sonra Doğu Karadeniz bölgesindeki Pontusçu hareket bu merkezden kontrol edilmeye başlandı. Bu dernek, bölgedeki

[124] Shaw, *From Empire to Republic, Vol.II*, s. 582-583.

[125] Layard'tan Earl of Derby'ye, 26 Nisan 1877, *British Documents on Foreign Affairs Vol.4* (University Publications of America, 1984) s. 4.

Rumlar'a büyük miktarda para, silah ve propaganda malzemesi göndermekteydi.[126]

Balkan Savaşları sırasında Osmanlı kuvvetlerinin çarpıştığı Balkan devletlerinden bir tanesi de Yunanistan'dı. Bu savaşlar sırasında bazı Doğu Karadeniz Rumları, Yunanistan'a maddi yardımda bulunmuşlardı. Kostas Fotiadis, Doğu Karadeniz Rumları'nın 1912 yılında Yunan donanmasına 12.000 lira gönderdiğini yazmaktadır.[127] Osmanlı Devleti genel seferberlik ilan edip bütün askerlik yaşındakileri askere çağırınca, bazı Doğu Karadeniz Rumları bu çağrıya icabet etmemişlerdi. Bu kişiler devletin kolluk kuvvetlerinden kaçarak dağlara çekilmişler ve buralarda silahlı çeteler kurmuşlardı.[128] Osmanlı yönetimine karşı açıktan silahlı bir isyan bu şekilde başlamış oldu.

Balkan Savaşları'nın akabinde Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordularının karşısında Rus birlikleri de vardı. Savaş sırasında özellikle Samsun havalisindeki Rumlar, Trabzon'a doğru doğudan ilerleyen Ruslar'ın harekâtını kolaylaştırmak amacıyla Osmanlı birliklerini arkadan meşgul edecek şekilde saldırılarda bulunmuşlardı. Bu yüzden Osmanlı Hükümeti 1916 sonbaharında bu bölgedeki Rumlar'ı iç bölgelere göndermişti.[129] Ancak Trabzon bölgesinde durum farklıydı. Zira buradaki Rumlar'ın lideri Metropolit Hrisanthos Filippidis, Osmanlı yetkilileriyle iyi geçinerek askere alınan Rumlar'ın uzak bölgelere gönderilmelerini engellemeye çalışıyordu. Ancak aynı Hrisanthos daha sonra Ruslar Trabzon'u işgal ettiklerinde bu şehrin sivil yöneticisi olacaktı.[130]

Bölge Rumları'nın bu tarihe kadar Yunanistan'a mı yoksa Rusya'ya mı daha yakın oldukları hakkında bir netlik yoktur. Zira, Rumlar arasında bir "Yunan" milletine aidiyet hissinin gelişmesinden dolayı bu Rumlar,

[126] Shaw, *From Empire to Republic, Vol.II*, s. 583.

[127] Fotiadis, *I Genoktonia Ton Ellinon Tou Pontou, Cilt I*, s. 152.

[128] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 36-37.

[129] Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Karadeniz bölgesindeki Rumlar'ın iç bölgelere göç ettirilmeleri hakkında bkz. Efiloğlu, "İttihat ve Terakki'nin Azınlıklar Politikası", s. 405-415; Önder Duman, *Emperyal Bir Araç Olarak Rum-Pontus Sorunu (1908-1918)* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2010) s. 47-153. Ayrıca bkz. Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 38-40.

[130] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 40-42.

Balkan Savaşları'nda Yunanistan'a karşı savaşa katılmamışlardı. Ayrıca, Atina'dan yapılan propagandanın etkisine de 1909 yılından itibaren maruz kalmışlardı. Ancak, coğrafi olarak Yunanistan'a uzak idiler ve yine önemli sayıda dindaşlarının yaşadığı Rusya'ya daha yakın bir durumdaydılar. Üstelik, Doğu Karadeniz bölgesini de Ruslar işgal etmişlerdi. Ruslar gelince onları büyük sevinçle karşılamışlardı. Hatta açıktan isyan sayılabilecek bir şekilde tebaası bulundukları Osmanlı Devleti'ne değil de işgalci Rus kuvvetlerine sadakatlerini belirtmişlerdi.[131] Yani Rumlar, yüzlerini Yunanistan'a mı yoksa Rusya'ya mı daha çok çevirmişlerdi sorusunun tek bir cevabı yoktur. Acaba Yunanistan ile Rusya herhangi bir şekilde Doğu Karadeniz Rumları'nın geleceği ile ilgili bir görüşme yapmışlar mıydı? Bu da araştırılması gereken başka bir konudur. Ancak, netice itibariyle Rumlar en sonunda "Türk boyunduruğu"ndan şu ya da bu şekilde kurtulmuşlardı ve savaş sonrası yapılan düzenlemelerde de Türk idaresine geri dönmek istemediklerini açık bir şekilde ortaya koyacaklardı.

Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmesi ve Rusya'nın savaştan çekilmesiyle Trabzon ve bu vilayette meskun Rumlar tekrar Osmanlı yönetiminin kontrolü altına girmişlerdi.[132] Ancak bu çok uzun sürmeyecekti. Zira, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden güçler safında yer almış ve savaş sonrası görüşmelere de bu şekilde katılmıştı. Savaş sırasında İtilaf Devletleri, savaş hedefi olarak Osmanlı Hıristiyanları'nın Osmanlı idaresinden çıkarılmalarını diğer hedeflerin yanında telaffuz etmişlerdi.[133] İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, 18 Aralık 1916'da Amerikan başkanı Woodrow Wilson'a gönderdiği bir notta bu amacı şöyle açıklamıştı: "Kanlı Türk zorbalığına maruz kalan

[131] Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991) s. 6-7.

[132] Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, s. 9-10.

[133] Savaş sonrasında Avrupa'da Ermeni davasının Taşnak Partisi üyesi Avetis Aharonian ile birlikte temsilciliğini yapan Bogos Nubar Paşa İtilaf Devletleri'ne bir Ermenistan kurulması taleplerini ilettiğinde İtilaf Devletleri temsilcileri, Bogos Nubar Paşa'ya merak etmemesini zira "Ermenistan'ın kurtarılmasının" savaşın amaçlarından bir tanesi olduğunu söylemişlerdi. Bkz. Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971) s. 113. Ayrıca bkz. Ranabir Samaddar, "The Undefined Acts of Partititon and Dialogue," içinde *Partitions: Reshaping States and Minds*, (haz.) Stefano Bianchini, Sanjay Chatuverdi, Rada Ivekovic ve Ranabir Samaddar (Oxon: Frank Cass, 2005) s. 99.

toplulukların hürriyetlerine kavuşturulması."[134] Savaş sonrası düzenlemelerde bu noktaya İtilaf Devletleri'nin kendi çıkarları ile uyuştuğu sürece dikkat edilecekti.[135]

Doğu Karadeniz Rumları, Ermeniler gibi Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istiyorlardı. Gerçi bütün Osmanlı Hıristiyanları Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istediklerini beyan etmemişlerdi. Mesela Orta Anadolu Rumları herhangi bir ayrılıkçı talepte bulunmamışlardı. Ancak Doğu Karadeniz Rumları Paris'teki savaş sonrası görüşmelere Ermeniler gibi bağımsızlık ya da Yunanistan'a bağlanma talepleriyle gitmişlerdi.

[134] "*The setting free of the populations subject to the bloody tyranny of the Turks...*" Bkz. Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919-1925, a Study in Post-War Diplomacy*, s. 98.

[135] Akaby Nassibian, İngilizler'in ve diğer Müttefik devletlerin kendi çıkarları ile örtüştüğü sürece Ermeni davasına destek verdiklerini ikna edici bir şekilde anlatmaktadır. Bkz. Akaby Nassibian, *Britain and the Armenian Question 1915-1923* (New York: St. Martin's Press, 1984)

2. PARİS BARIŞ KONFERANSI VE DOĞU KARADENİZ RUMLARI

Ne kokuşmuş bir barış (?) bu Frakların yaptığı.[136]

Paris Konferansı ve Self-determinasyon

30 Ekim 1918'deki Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı devlet adamları arasındaki hâkim görüş, iyi bir ateşkes anlaşması yapıldığı ve galip devletler kendilerine ülkenin işgal edilmeyeceği sözünü verdikleri için endişe edecek bir durum olmadığı yönündeydi.[137] Hâlbuki Osmanlı devlet adamlarının bu rahatlığı kısa sürecekti. Çünkü ülke, 1918 yılının Kasım ayından itibaren etkin bir şekilde İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecekti.

Bu işgale karşı Osmanlı ülkesinde bir tepki vardı. Ancak ilk başlarda bu tepki, işgale topyekûn karşı durma şeklinde gerçekleşmemişti. Ayrıca, galip devletler henüz Osmanlı Devleti ile ilgili ne yapacaklarına tam olarak karar vermemişlerdi. Bu konu diğerleri ile beraber görüşülmek üzere Paris'e götürülmüştü. Paris'te galip devletler bir konferans

[136] "*What a rotten peace (?) the Frocks made.*" İngiliz Genelkurmay Başkanı Henry Wilson, 1921 Mart'ında kendisinin Barış Konferansı sırasında üzerlerine giydikleri elbiselerden dolayı "Frak" diye nitelediği Müttefik liderlerinin hala Anadolu'daki Türk-Yunan savaşına bir çözüm bulmaya çalışırlarken Paris'ten başlayan ve Sevr Antlaşması ile neticelenen ama bir türlü barışı getirmeyen süreç için bu ifadeyi kullanmıştı. Bkz. C.E. Calwell, *Field-Marshal Sir Henry Wilson, His Life and Diaries* (London: Cassell & Co., 1927) s. 281.

[137] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973) s.32-33.

toplamışlardı. Bu konferansta Birinci Dünya Savaşı sonrası dünyaya nasıl bir düzen vereceklerini görüşeceklerdi.[138]

Paris Konferansı'na Yunanistan galip devletler safında katılmış ve Paris'e bir takım taleplerle gelmişti. Bu taleplerin büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu ile ilgiliydi. Yunanistan, savaş sırasında İtilaf Devletleri'ne verdiği destek karşılığında bilhassa Güney Arnavutluk, Trakya ve Batı Anadolu'da toprak taleplerinde bulunmuştu. Bu sırada Doğu Karadeniz Rumları, hem konferansta Yunanistan'ı temsil eden Venizelos'a hem de İtilaf Devletleri temsilcilerine kendi isteklerini iletmişlerdi. Doğu Karadeniz Rumları, Yunan temsilcilere esas olarak Yunanistan'a bağlanmak istediklerini belirtmişlerdi. Eğer bu mümkün olamayacaksa Büyük Devletler'den bağımsız ya da büyük bir devletin mandaterliğinde özerk bir devlet kurmalarına izin verilmesini talep etmişlerdi.[139] Bu taleplerini Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un ortaya attığı *self-determinasyon* prensibine dayandırmaya çalışmışlardı.[140] Kostas Fotiadis, Amerikan başkanının Paris'te Doğu Karadeniz Rumları'nı temsilen bulunan Hrisanthos'a Doğu Karadeniz Rumları'nın bağımsızlık taleplerine sıcak baktığını ifade ettiğini yazmaktadır.[141] Ancak ilginç bir şekilde bu talepler ortaya konarken ve Büyük Devletler'in temsilcileri bu taleplerin muhatabı olurken plebisit teklifi hiç gündeme gelmemişti. Doğu Karadeniz Rumları sadece, Paris'teki konferansa bir kısım nüfus istatistikleri sunmuşlar ve İtilaf Devletleri temsilcilerinin de bu istatistikleri kabul etmelerini beklemişlerdi.

[138] Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar Ve Türkiye'nin Taksimi* (İstanbul: Sabah Kitapları, 1996) s. 1. Paris Barış Konferansı hakkında ayrıca bkz. Margaret Macmillan, *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, (çev.) Belkıs Dışbudak (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004); Edward Mandell House ve Charles Seymour (haz.), *What Really Happened at Paris, the Story of the Peace Conference, 1918-1919 by American Delegates* (London: Hodder & Stoughton, 1921).

[139] Fotiadis, *I Genoktonia Ton Ellinon Tou Pontou, Cilt I*, s. 155-156. Ayrıca bkz. Sedat Çilingir, "Lloyd George and the Dissolution of the Ottoman Empire", Yayınlanmamış Doktora Tezi, METU, 2007, s. 120 ve 158; House ve Seymour, (haz.), *What Really Happened at Paris, the Story of the Peace Conference, 1918-1919 by American Delegates*, s. 188.

[140] Abdullah Saydam, "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi," içinde *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*, (haz.) Berna Türkdoğan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999) s. 128.

[141] Fotiadis, *I Genoktonia Ton Ellinon Tou Pontou, Cilt I*, s. 156.

Bu kısımda Doğu Karadeniz Rumları'nın Barış Konferansı sırasındaki talep ve faaliyetlerine geçmeden önce kısaca Wilson'un ortaya attığı *self-determinasyon* prensibi üzerinde durulacaktır. Zira bu prensip, zaten siyaseten karışık olan Yakındoğu coğrafyasına daha büyük karışıklıklar getirmişti.

Kanadalı tarihçi Margaret Macmillan, *self-determinasyon* prensibi hakkında "Wilson'un Avrupa'ya getirdiği onca fikir arasında, bu kendi kaderini tayin fikri, en tartışmalı ve saydamlıktan en uzak olanıydı ve böyle de kalacaktı" diye yazmaktadır.[142] Wilson'un ortaya attığı bu prensip hakkında konferansa Amerika'yı temsilen katılanların bile net bir fikri yoktu.[143] *Self-determinasyon* hakkı, bir ırka mensup olanlara mı, yoksa bir coğrafi bölgeden gelenlere mi sağlanacaktı? Amerikan Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e göre Wilson'un bu sözü bulup söylemiş olması bile bir talihsizlikti: "Asla yerine getirilemeyecek umutlar doğuracak. Korkarım binlerce hayata mal olacak. Sonunda gözden düşecek, tehlikesi de, ilkeyi uygulamaya kalkanları kontrol etme fırsatı kaçtıktan, iş işten geçtikten sonra anlaşılacak bir rüya, bir idealistin rüyası olarak tarihe geçecek."[144] Amerikali tarihçi Laurence Evans ise Başkan Wilson'un *self-determinasyon* meselesini ortaya atmasının sebebinin gerçekten de böyle bir şeye inanmasından ziyade daha önce uzak durduğu Ortadoğu'ya Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahil olacağını dünyaya duyurmak olduğunu iddia etmektedir.[145]

Ayrıca Wilson, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıklar kendi kaderlerini kendileri tayin etsinler derken İrlandalılar'a destek

[142] Macmillan, *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, s. 18.

[143] Macmillan, *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, s. 18-19.

[144] Macmillan, *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, s. 19. *Self-determinasyon* ilkesinden neyin kastedildiğinin net olmadığı hakkında ayrıca bkz. Li-ann Thio, *Managing Babel: The International Legal Protection of Minorities in the Twentieth Century* (Leiden and Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2005) s. 32; Zara S. Steiner, *The Lights That Failed: European International History, 1919-1933* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2005) s. 36-37; J.M. Winter, *Dreams of Peace and Freedom: Utopian Moments in the Twentieth Century* (New Haven: Yale University Press, 2006) s. 53.

[145] Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924* (Baltimore: Johns Hopkins Press, 1965) s. 80-81.

vermemişti. Wilson, İrlanda sorununun İngiltere'nin bir iç sorunu olduğunu düşünmekteydi. Wilson'a göre, İngiltere zaten demokratik bir ülkeydi ve İrlandalılar sorunlarını demokratik yollarla çözebilecek durumdaydılar.[146] Hâlbuki Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumlar ve Ermeniler de nüfuslarıyla doğru orantılı olmayacak kadar fazla bir şekilde Osmanlı parlamentosunda temsil edilmekteydiler. 1839 ve 1856 reform hareketleriyle daha geniş serbestiler elde etmişlerdi. 1908 yılında ilan edilen meşrutiyeti diğer Osmanlı unsurları gibi onlar da alkışlamışlardı. Ancak Rumlar ve Ermeniler, meşrutiyeti Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak yolunda bir adım olarak değerlendirmişlerdi. Bunun da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki meşrutiyetin İngiltere'dekinden daha geri ya da ileri olup olmamasıyla bir alakası yoktu. İrlandalılar'a İngiltere'de kalmayı isteyip istemedikleri sorulmazken Rumlar ve Ermeniler kendilerine bu sorunun sorulmasına meydan vermeksizin Paris'te konferans toplanmazdan önce ve konferans sırasında açık açık Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak istediklerini beyan etmişlerdi. Hatta Ermeniler hızlarını alamayarak Birinci Dünya Savaşı sırasında kendi devletlerine isyan ettiklerini, İtilaf Devletleri saflarında savaştıklarını ve bu yüzden Doğu Anadolu'yu kapsayacak şekilde bağımsız bir devletle ödüllendirilmeleri gerektiğini söylemişlerdi.[147] Ermeniler, savaş sırasındaki tutumları ile zaten Amerikan başkanının sempatisini kazanmışlardı. Wilson da konferans boyunca Ermeni taleplerine olumlu yaklaşmıştı.[148]

Margaret Macmillan 1919 yılının sonlarına doğru "artık kendine gelmiş olan Wilson"un, Kongre'de kendisinin ortaya attığı *self-determinasyon* prensibi hakkında "Ben o sözleri söylediğimde [yani her ulusun kendi kaderini tayin hakkı olduğunu söylediğinde [MM]], her gün

[146] Macmillan, *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, s. 19.

[147] G. Pasdermadjian, *Why Armenia Should Be Free, Armenian's Role in the Present War* (Boston: Hairenik Publishing Company, 1918); Maud S. Mandel, *In the Aftermath of Genocide, Armenians and Jews in Twentieth Century France* (Duke University Press, 2003), s. 121; Richard Hovannisian, *The Republic of Armenia, Volume I: 1918-1919* (1971) s. 250-291.

[148] John Milton Cooper, "A Friend in Power? Woodrow Wilson and Armenia," içinde *America and the Armenian Genocide of 1915*, (haz.) Jay Winter (Cambridge: Cambridge University Press, 2003) s. 103-112.

üstümüze gelen ulusların varlığına dair bilgiye sahip değildim" dediğini yazmaktadır.[149]

Wilson'un ve Paris'te bulunan çeşitli ülke temsilcilerinin bile tam olarak tayin edemediği *self-determinasyon* meselesi, Yunanistan ve Doğu Karadeniz Rumları'nın Trakya ve Anadolu'daki toprak taleplerinin esas zeminini oluşturmaktaydı. Bu zemin pek sağlam olmamasına rağmen İtilaf Devletleri, Yunanistan'ın Güney Arnavutluk, Trakya ve Batı Anadolu'daki toprak taleplerine sempati ile yaklaşırken, Doğu Karadeniz Rumları'nın bağımsız devlet taleplerini görmezden gelmişlerdi. Buna rağmen Doğu Karadeniz Rumları ayrılıkçı faaliyetlerine son vermemişlerdi. Büyük Devletler'den temin edemedikleri desteği Yunanistan'dan görmüşlerdi. Burada Yunanistan'ın ilk başta Paris'te Pontusçu talepleri açıktan desteklemediği vurgulanmalıdır. Zaten İstanbul ve Kıbrıs konusunda bile Venizelos herhangi bir talepte bulunmamıştı. Zira Venizelos Güney Arnavutluk, Trakya ve Batı Anadolu'da toprak taleplerinin daha öncelikli olduğunu düşünmüştü. Ancak daha sonra Atina, Pontus meselesiyle yakından ilgilenmişti.

Yunanistan için Doğu Karadeniz Rumları'nın ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmalarının birkaç anlamı vardı. Birincisi, Doğu Karadeniz'de karışıklık meydana gelirse bir asayiş problemi doğabilecekti. Asayişi yeniden sağlama adına bu bölgenin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi sağlanabilecekti. Böylece İzmir'dekine benzer bir durum yaratılabilecekti. Yani İtilaf Devletleri adına Yunanistan işgalci olabilecekti. İkincisi, bu bölgede İzmir'dekine benzer bir durum yaratılamaması halinde bile Yunanistan, Batı Anadolu'daki işgalini sağlamlaştırma adına bu durumdan faydalanabilecekti. Zira Yunan işgalini engellemekle uğraşan Türk direniş hareketi, Türkiye'nin kuzeydoğusunda meşgul edilebilecekti. Ayrıca, bu direniş hareketinin en önemli silah ve teçhizat temini yaptığı bölge Karadeniz sahiliydi. Bu bölgenin kontrolü Anadolu'daki direnişçilerin elinden çıkarsa direnişçiler, Anadolu'nun ortasında hiçbir yerden yardım alamayacak bir vaziyette sıkışıp kalacaklardı. Sonuncusu; Yunanistan, Trakya ve Batı Anadolu'da yaptığı gibi Doğu Karadeniz bölgesinde bağlı bulundukları devlete karşı

[149] Macmillan, *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, s. 20.

isyan içerisinde bulunacak olan Rumlar'dan kendi ordularında faydalanabilecekti.

Barış Konferansı ve Doğu Karadeniz Rumları

Doğu Karadeniz Rumları, Paris Barış Konferansı sırasında Yunanistan'a bağlanmak istediklerini, eğer bu gerçekleşe-meyecekse bağımsız bir devlet kurmalarına izin verilmesini ya da büyük bir devletin mandaterliğinde özerk bir şekilde yaşamlarını sürdürmek istediklerini belirtmişlerdi.[150] Hem diasporadan hem de Doğu Karadeniz bölgesinden gelen Rumlar, bu talepler doğrultusunda konferans sırasında yoğun faaliyet göstermişlerdi. Diaspora Rumları daha çok Pontus Milli Kongresi Başkanı Constantine Constantinides ve Socrate Oeconomos tarafından temsil edilirlerken Osmanlı İmparatorluğu'ndakileri Trabzon Metropoliti Hrisanthos temsil ediyordu. Hrisanthos daha Birinci Dünya Savaşı sırasında Trabzon, Ruslar tarafından işgal edilip Osmanlı valisi şehirden ayrılınca Ruslar tarafından yerel yönetici olarak seçilmişti. Ancak, genel olarak Pontus meselesinde Hrisanthos savaş sırasındaki yöneticiliği ile değil de savaş sonrası düzenlemeler sırasındaki faaliyetleri ile öne çıkmıştı. Hrisanthos sadece barış görüşmelerinin yapıldığı Paris'te bulunmuyor, diğer Avrupa başkentlerini de geziyor ve kendi davasını anlatıyordu.[151] Ancak Doğu Karadeniz Rumları, Ocak 1919'da başlayıp Ocak 1920'e kadar süren konferanstan istediklerini alamayacaklardı. Zira talepleri İtilaf Devletleri'nce kabul görmeyecekti.

Doğu Karadeniz Rumları konferans sırasında en büyük desteği savaş sırasında işbirliği yaptıkları Rusya, İtilaf Devletleri safında Paris'te

[150] Fotiadis, *I Genoktonia Ton Ellinon Tou Pontou, Cilt I*, s. 155-156; Çilingir, "Lloyd George and the Dissolution of the Ottoman Empire", s. 120 ve 158; House ve Seymour (haz.), *What Really Happened at Paris, the Story of the Peace Conference, 1918-1919 by American Delegates*, s. 188.

[151] Sarınay, "Pontus Meselesi Ve Yunanistan'ın Politikası," s. 18. Hrisanthos'un Pontus meselesi ile ilgili faaliyetleri hakkında bir bahis için bkz. Mehmet Okur, "Fener Rum Patrikhanesi ve Metropolitlerin Pontusculuk Faaliyetleri," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007) s. 256-267. Hrisanthos'un Pontus meselesi ile ilgisi hakkında TBMM hükümetinin ele geçirdigi birtakım evraklar için bkz. *Pontus Meselesi*, (Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1922) Birinci Kısım.

bulunmadığı için akraba-devlet (*kin-state*) olarak gördükleri Yunanistan'dan beklemişlerdi. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren kendilerini Yunanlar'la bir nevi özdeş görmeye başladıkları için bu gayet normal karşılanabilirdi. Ancak, Doğu Karadeniz Rumları'nın Yunanlığı hem dilsel olarak hem de belki etnik olarak tartışmalıdır. İngiliz tarihçi Richard Clogg, Doğu Karadeniz Rumları'nın yaşadıkları bölge itibariyle Anadolu'daki ve Rumeli'deki diğer Rum Ortodoks ahaliden uzak olduklarını ve bilhassa Yunan Krallığı'nda konuşulan Yunanca'dan farklı bir dil konuştuklarını yazmaktadır.[152] Patricia Fann Bouteneff de Doğu Karadeniz Rumları'nın konuştukları lisanla Yunanca'nın "karşılıklı olarak anlaşılmaz" (*mutually incomprehensible*) olduğunu belirtmektedir.[153]

Etnik aynılığa gelince; Osmanlı tebaası olan halkların milletleşmesinde ırk ya da soy, ya da dilden ziyade, dinin temel rol oynadığı bilinmektedir. Gerçi yine de din, tek unsurdur denilemez. Ancak, bugün bir kısım Yunan tarihçileri Doğu Karadeniz Rumları'nın "Elen/Yunan" olduklarını iddia etmektedirler.[154] Bu tür bir iddia, geçmişi açıklamaya yönelik olmaktan ziyade bugünkü birtakım siyasi iddiaları desteklemek için ortaya atılmış gibi görünmektedir. Zira, bahsi geçen dönemde İstanbul'daki Rum Ortodoks kilisesine bağlı olmak, Osmanlı tebaası bir kişinin konuştuğu dil ve etnik kökeni (aynı dine mensup çeşitli unsurlar arasında yüzyıllarca süren karışık evliliklerden sonra bunun nasıl tespit edilebileceği de ayrı bir sorun olmakla birlikte) ne olursa olsun, Rum (Yunan değil) sayılmasına yetiyordu. 1919'da Yunanistan, Rum Ortodoks dindaşlık noktasından ve Rumlar'ı kendi milli çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için Osmanlı Rumları'nın hamiliğine soyunmaktaydı. Bu yüzden Yunanistan, Rumlar'ın Yunan oldukları iddiasından vazgeçmeyecekti.

[152] Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 48.

[153] Bouteneff, "Persecution and Perfidy: Women's and Men's Worldviews in Pontic Greek Folktales," s. 50. Ayrıca bkz. Mackridge, "The Pontic Dialect: A Corrupt Version of Ancient Greek", s. 335-339; Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia: The Forced Settlement of Refugees, 1922-1930*, s. 96; John S. Koliopoulos ve Thanos M. Veremis, *Greece, the Modern Sequel: From 1831 to the Present* (New York: New York University Press, 2002) s. 137.

[154] Mesela bkz. Fotiadis, *I Genoktonia Ton Ellinon Tou Pontou, Cilt I.*

Paris'te konferans devam ederken, ünlü Yakındoğu tarihi uzmanı Sir W.M. Ramsay 1919 yılının Nisan ayında İstanbul'daki eski İngiliz büyükelçisi Louis Mallet'e yazdığı bir mektupta Yunanlar'ın Anadolu Rumları'nı yönetmeye talip olmalarının tarihsellikle bağdaşmadığını zira Anadolu Rumları'nın Atina'dakilerden farklı bir "ırk" olduğunu belirtmektedir.[155] 'Irk' meselesinin Osmanlı bağlamında pek karşılığı yoktu. Zira Osmanlı yönetimi, tebaasını ırki kökenlerine göre değil de dini aidiyetlerine göre değerlendirmekteydi. Irki köken meselesi, aslında Batılı bir tartışmadır. Ancak yine de Ramsay'in tespitinde, yani Yunanlar ile Anadolu Rumları arasındaki fark konusunda belki şu açıdan bir haklılık payı vardır. Yunanistan bağımsız bir krallık olarak tarih sahnesine çıktığından beri Osmanlı Rumları'nı "Yunanlaştırma"ya çalışmıştı. Bu faaliyetin kendisi bile Osmanlı Rumları'nın normalde etnisite ve de belki kültür (din unsuru hariç) bağlamında 'Yunanlık'la pek bir ilgisinin olmadığını, bu tür bir Yunanlık bilincinin geliştirilmesinin Yunan ulus-devlet projesinin hayata geçmesinden sonra gerçekleştiğini göstermektedir. Yunan devleti 1830'dan sonra da kendi bünyesindeki çeşitli Arnavut Ortodoks, Vlah Ortodoks ve Slav Ortodoks toplumları da aynı şekilde Yunanlaştırmaya çalışmıştı.[156]

Doğu Karadeniz Rumları, konferans sırasında Venizelos'un kendi taleplerini Büyük Devletler'e iletmesini beklemişlerdi. Ancak Venizelos'un başka düşünceleri vardı. Venizelos konferansa sunduğu taleplerinde neredeyse Doğu Karadeniz Rumları'ndan hiç bahsetmemişti. Sadece Trabzon'un, ileride kurulması düşünülen bir Ermeni devletine bırakılabileceğinden söz etmişti. Venizelos'un Trabzon'un Ermenistan'a bağlanması yönündeki teklifi, Doğu

[155] "*...By conceding the utterly unjust and historically ungrounded claims of the Italians to thrust themselves into the government of a large part of Anatolia or any part of it; and also the apparently fair but really unhistorical claim of the Athenian Greeks to rule over the Ionian and Anatolian Greeks, who have been a different and an equally free race since history began and in many respects a more effective and energetic race, we are imperiling our position in Asia and Egypt.*". W.M. Ramsay'den Sir Louis Mallet'e, 21 Nisan 1919, FO608/82/219077.

[156] Devlet aygıtının sınırları içerisindeki kitleleri politik bir kimlik inşası süreciyle "milletleştirmesi" meselesi hakkında bkz. Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (New York and Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

Karadenizli Rum diasporasından büyük bir tepki görmüştü.[157] Boston'da yaşayan Doğu Karadeniz Rumları, 1919'un Mart'ında Paris'teki Amerikan temsilcilerinden Trabzon'da bir "Pontus Cumhuriyeti" kurulmasını istemişlerdi. Bu Rumlar, Trabzon'da 1919 tarihi itibariyle hiçbir Ermeni'nin bulunmadığını, zaten tarih boyunca Trabzon'un hiçbir zaman Ermeni olmadığını iddia etmişlerdi.[158] Amerikan Dışişleri Bakanlığı belgelerinin birinde yer alan ve Constantine Constantinides ve Socrate Oeconomos imzalı 1919 Mart tarihli bir mektupta da Trabzon'un Ermeniler'e terk edilemeyeceği ve Doğu Karadeniz Rumları'nın isteğinin bağımsız bir 'Pontus Cumhuriyeti' olduğu tekrar edilmişti.[159] 1919'un Kasım'ı gibi geç bir tarihe kadar Doğu Karadeniz Rum diasporası Trabzon'da bir 'Pontus Cumhuriyeti' kurulması yönündeki taleplerini Büyük Devletler'e iletmeye devam etmişlerdi.[160]

Doğu Karadeniz Rum diasporasının en etkin iki ismi Constantinides ve Oeconomos, 15 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'na uzun bir memorandum göndermişlerdi.[161] Bu ikili memorandumda, Venizelos'un Yunanistan'ın taleplerini içeren 30 Aralık 1918 tarihli muhtırasını diplomatik bir lisanla eleştirmişlerdi. Bunlara göre Venizelos, Trabzon'un geleceği hakkında "şahsi" görüşünü dile getirmişti. Venizelos, Doğu Karadeniz Rumları'nı temsil edecek yetkiye sahip değildi. Ayrıca, Doğu Karadeniz Rumları'nın talepleri ile Venizelos'un dile getirdiği istekler birbirleriyle uyumlu değildi. Gerçi kendileri de Venizelos'un muhtırasından sonra Ermeniler ile görüşmüşler ve onlarla ortak bir zemin arayışı içerisine girmişlerdi. Doğu Karadeniz Rumları

[157] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası* (İstanbul: Meydan Neşriyat, 1963) s. 336; Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 49; Sarınay, "Pontus Meselesi Ve Yunanistan'ın Politikası," s. 16-17.

[158] Bkz. NARA 867.00/100, 7 Mart 1919.

[159] Bkz. NARA 868.00/106, Mart 1919. 1919 Şubat ayı sonunda Oeconomos'un açıkladığı Doğu Karadeniz Rumları'nın siyasi talepleri için ayrıca bkz. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971) s. 57.

[160] Oeconomos'un Paris Barış Konferansı'na gönderdiği mektubun İngilizce tercümesi için bkz. *M820 General Records of the American Commission to Negotiate Peace 1918-1931*, Roll 538 Volume 512, Turkey Political Affairs 867.00 (286-481)

[161] NARA867.00/184. Bu memorandum hakkında bir İngiliz belgesine dayanılarak yapılan bir değerlendirme için bkz. Hikmet Öksüz ve Hayati Aktaş, "Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı Ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007) s. 319-321.

mutlak bir bağımsızlığın o an için mümkün olamayabileceğini kavradıklarından Ermeniler'e bir kısım tavizlerde bulunabileceklerini, ancak yine de geniş bir özerklik talebinde ısrarcı olacaklarını belirtmişlerdi. [162]

Constantinides ve Oeconomos'un yazdıkları bu memorandumdan, Rumlar'ın kendilerini Paris'te Ermeniler kadar şanslı görmedikleri anlaşılmaktadır. Ermeniler, Büyük Devletler, özellikle de kendilerine büyük sempati duyan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson tarafından destekleniyorlardı. Ayrıca İtalya, Yunanistan ve Rumlar'a gösterdiği muhalefeti Ermeniler'e göstermemişti. Constantinides ve Oeconomos bu yüzden tam bağımsızlıktan tavize hazırlardı. Ancak, sadece kurulması düşünülen Ermeni devletine bağlı bir tebaa olmayı da istemiyorlardı. Zira bunun, Osmanlı Devleti içerisindeki statülerinden pek bir farkı olmayacaktı. Bu yüzden "Ermeni Cumhuriyeti" ile "Pontus Cumhuriyeti" gerçek bir birliğe girmeliydiler. Böylece dışarıya karşı direnç ve bağlılıkları daha da güçlenmiş olacaktı.[163] Muhtemelen burada kastedilen "dışarı", Anadolu'da kendisine küçük bir toprak parçası bırakılacak olan Türk yönetimi idi. Dış politika, ticaret, endüstri, gümrükler, haberleşme, demiryolları gibi meselelerde birlikte karar alınacaktı. Dini işler, eğitim ve jandarma gibi konularda ise iki cumhuriyet özerk statüye sahip olacaklardı.[164]

Memorandumdan anlaşılan şu ki Rumlar ve Ermeniler 1919 Mayıs'ı itibariyle nihai bir anlaşmaya varamamışlardı. Ancak, Constantinides ve Oeconomos'un bunları anlatmaktan kasıtları kendilerinin anlaşmaya ne kadar yatkın olduklarını Büyük Devletler'e göstermekti. Rumlar, "İsviçre Modeli"nde anlaşabilmeyi umut etmekteydiler. Constantinides ve Oeconomos, her ne kadar başlarda Ermeniler bu tekliflerden hoşnut kaldılarsa da Ermeniler'in daha sonra bu teklifler kendilerine Barış Konferansı tarafından sunulmadıkça bu teklifleri düşünemeyeceklerini söylediklerini yazmışlardı. Ayrıca Bogos Nubar Paşa, Rumlar'a ilk başta ortaya atılan görüşü desteklediğini, yani

[162] NARA 867.00/184. Doğu Karadeniz Rumları ve Ermeniler'in Paris Barış Konferansı sırasındaki görüşmelerine dair ayrıca bkz. Kitsikis, *Yunan Propagandası*, s. 267-268.

[163] NARA 867.00/184.

[164] NARA 867.00/184.

Trabzon'un "Ermenistan Cumhuriyeti"ne bağlanması gerektiğini ve iç bölgelerde kalacak olan Rumlar'a bu Ermeni devletinin özerklik tanıyabileceğini iletmişti. Ancak Constantinides ve Oeconomos, Bogos Nubar Paşa'nın bu ısrarının iki halk arasında olası bir anlaşmayı imkânsız hale getirdiğini ve her iki taraf da birbirine tavizlerde bulunmazsa anlaşmanın pek mümkün olmadığını belirtmişlerdi. Yani Rumlar bağımsız "Pontus Cumhuriyeti" fikrinden taviz veriyorlardı, ama Ermeniler bir türlü taviz vermeye yanaşmıyorlar, "700.000" Rum'un kayıtsız şartsız kendilerine bağlanması gerektiği konusundaki ısrarlarını sürdürüyorlardı. Ermeniler, kendilerinin uygun gördüğü bir tarih ve şekilde Rumlar'a özerklik verebileceklerdi. Constantinides ve Oeconomos, bu tür bir çözümün ileride sürekli ihtilaf çıkaracağını ve bölgeye istikrarsızlık getireceğini iddia etmişlerdi. Bu yüzden Paris Barış Konferansı'nın önüne iki talep sunmaktan başka çareleri kalmamıştı. Ya bağımsız bir "Pontus Cumhuriyeti" kurulmalı ve bu cumhuriyet Ermeniler'in istediği denize çıkışı onlara iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde sağlamayı taahhüt etmeli, ya da Amerika Birleşik Devletleri mandaterliğinde bir "Pontus Cumhuriyeti" kurulmalıydı. Constantinides ve Oeconomos, Rumlar'ın Ermeniler ile bir anlaşmaya varmak için her yolu denediklerini ama bir türlü anlaşma sağlanamadığını ve bunda da suçun kendilerinde olmadığını belirttikten sonra bu uzun memorandumu Doğu Karadeniz'de bağımsız bir Rum devleti kurulması yönündeki taleplerini yineleyerek bitirmişlerdi.[165]

Konferans Sırasında Ortaya Atılan Nüfus İstatistikleri

Doğu Karadeniz Rumları, Paris Barış Konferansı toplanmazdan az önce ve toplandığı sırada Doğu Karadeniz'de kurulmasını istedikleri bir Rum devletine dayanak olarak, bu bölgede sayıca Türkler ile eşit ya da onlardan daha kalabalık olduklarını iddia etmişlerdi. Böylece Amerikan Başkanı Wilson'un ortaya attığı *self-determinasyon* ilkesini işletebileceklerdi. Konferans sırasında ortada epey bir nüfus istatistiği dolaşmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve bu süreçte Osmanlı azınlıklarının rolü konusunda çeşitli çalışmalar yapmış olan tarihçi Salahi

[165] NARA 867.00/184.

Ramadan Sonyel, Pontus Milli Kongresi Başkanı Constantinides'in 1918 Kasım'ında hazırladığı bir memorandumda, Pontus bölgesinin Batum'dan Sinop'a kadar olan bir bölgeyi kapsadığını ve bu bölgedeki toplam 3.500.000 kişinin 2.000.000'unun Rum olduğunu iddia ettiğini yazmaktadır.[166] Gerçi aynı Constantinides yukarıda bahsedildiği gibi bu notundan yaklaşık altı ay sonra Pontus diye adlandırdığı bölgede 700.000 kadar Rum'un yaşadığını iddia etmişti. 2.000.000 rakamının çok abartılı olduğunu İngiliz asker ve diplomatlar da kabul etmişlerdi. Sonyel, o zamanlar İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan sonranın ünlü tarihçisi Arnold J. Toynbee'den şu alıntıyı yapmaktadır: "Bu muhtırada ortaya konulan istatistikler ve sınırlar fantastiktir (*"The statistics and frontiers put forward in this memorandum are fantastic..."*) ve Yunan Hükümeti'nin resmi rakamları bile Trabzon ve Sivas'taki toplam Rum nüfusunu 450.000 olarak vermektedir. Bu bile çok büyük bir rakam... Bu muhtıra bölgede Rumların çoğunluk olduğu meselesinde yanılmaktadır ve bu bölgeden Rumlar'ın çoğunluk olacağı bir devlet yaratılamaz."[167]

Constantinides'in 1919 Mayıs'ında Amerikan Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e gönderdiği yukarıda da değinilen mektuba, Trabzon metropoliti Hrisanthos'un kendi imzası bulunan bir memorandum eklenmişti.[168] 2 Mayıs 1919 tarihini taşıyan bu memorandumda, Pontus bölgesinin Trabzon vilayeti ile Sinop, Karahisar ve Amasya sancaklarını içerdiği iddiası yazılıydı. Hrisanthos, bu bölgede 600.000'den fazla Rum'un meskûn olduğunu iddia ediyordu. Ancak, Trabzon metropoliti bu rakama ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkaslar'a ve Rusya'ya "kötü Türk idaresinden kaçmak için" göç etmiş bulunan

[166] Bu iddialar ve İngiliz asker ve diplomatlarının tepkileri için bkz. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, s. 352.

[167] FO371/3419/19871: Constantinides'ten Dışişleri Bakanlığı'na (2.12.1918 tarihinde alınmıştır) belgesinden nakleden Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, s. 352. Ayrıca bkz. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 56-57; Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," s. 14-15; Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 48.

[168] Constantinides'ten Lansing'e, 14 Mayıs 1919, NARA867.00/184. Ayrıca bkz. Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," s. 18. Hrisanthos imzalı bu muhtıranın Türkçe tercümesi için bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960), s. 29-31; *Pontus Meselesi*, Birinci Kısım, s. 50-54; Yılmaz Kurt (haz.), *Pontus Meselesi* (Ankara: TBMM, 1995) s. 107-110.

yaklaşık 250.000 Rum'un da dâhil edilmesi gerektiğini belirtmişti.[169] Yani Hrisanthos toplamda 850.000 rakamına ulaşmıştı.[170] Memorandumun devamında bu rakama nasıl ulaştığını anlatmaktadır. "1908 yılına ait Trabzon Vilayeti Salnamesi sadece Trabzon Vilayeti'ndeki Rum nüfusunu 500.000 olarak vermektedir."[171] Yani, Trabzon metropoliti 1908 yılı itibariyle en az 500.000 Rum olmalıdır diye iddia etmektedir. Ancak, bu iddiasına dayanak olarak gösterdiği 1908 yılına ait resmi bir Trabzon Vilayeti salnamesi bulunmamaktadır.[172]

İddia ettiği rakamlara başka bir dayanak olarak Hrisanthos, 1912 Osmanlı parlamento seçimlerinde Kamil Paşa hükümetinin Patrikhane ile anlaşarak Trabzon sancağı için üç, Samsun sancağı için iki ve Karahisar ve Sinop sancakları için birer milletvekilliğini bu bölge Rumları için tahsis ettiğini iddia etmektedir. Hrisanthos, Osmanlı seçim sistemine göre her 100.000 kişi için bir milletvekilliği düştüğünü söyleyerek, böylece toplamda yedi milletvekilliği olduğu için bu dört sancağın toplamında 700.000 Rum'un bulunması gerektiğini iddia etmiştir.[173]

Ancak, Hrisanthos'un bu hesabı pek de geçerli değildir. 1876 *Kanun-i Esasisi*, Mebusan Meclisi'ne her elli bin erkek nüfustan bir kişinin seçilmesini öngörmekteydi. Ancak 1876 seçimleri bu madde gereğince değil de 28 Ekim 1876 tarihinde çıkarılan geçici bir talimata göre yapılmıştı. Bu seçimlerde, Mebusan Meclisi'ne 80'i Müslim 50'si gayrimüslim olarak 130 milletvekilinin girmesi öngörülmüştü.[174] Daha sonra, 1908 seçimlerinin nasıl yapılacağına dair bir yasa tasarısı 3 Ağustos 1908'de yürürlüğe girmişti. Buna göre her 50.000 erkek nüfus için bir milletvekilinin seçilmesi öngörülmüştü. Eğer bir bölgede erkek

[169] Constantinides'ten Lansing'e, 14 Mayıs 1919, NARA867.00/184.

[170] Constantinides'ten Lansing'e, 14 Mayıs 1919, NARA867.00/184; Okur, "Fener Rum Patrikhanesi ve Metropolitlerin Pontusculuk Faaliyetleri," s. 259 ve dipnot 254.

[171] Constantinides'ten Lansing'e, 14 Mayıs 1919, NARA867.00/184.

[172] Justin McCarthy, *Muslims and Minorities, the Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (New York & London: New York University Press, 1983) s. 95.

[173] Constantinides'ten Lansing'e, 14 Mayıs 1919, NARA867.00/184.

[174] Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri* (Ankara: İmge, 2007) s.29 ve 50-51.

nüfus 50.000'den az ise o bölge yine bir milletvekili çıkaracaktı. Bir bölgenin erkek nüfusu 50.000 ile 125.000 ise iki, 125.000 ile 175.000 arası ise o bölge üç milletvekili çıkaracaktı. Ayrıca yasaya göre her sancak bir seçim bölgesi olarak düşünülmüştü. 1908 seçimleri sancak esasına göre yapıldığı için seçimler neticesinde Mebusan Meclisi'ne toplam 223 milletvekili gitmesi gerekirken 281 kişi seçilmişti.[175] 1908 seçim sonuçlarına göre, Trabzon sancağından dört Müslüman bir Rum mebus İstanbul'a gönderilmişti. Fevzi Demir, 1908 seçimlerinin sonuçlarını değerlendirirken 121 sancaktan 281 mebusun seçildiğini ve bunlara ara seçimlerde gelen 42 mebus eklendiğinde parlamentoda toplam 323 mebusun bulunduğunu yazmaktadır. Bu mebuslardan 274'ü Müslüman ve 25'i Rum'dur. Geri kalanlar da diğer azınlıklardan müteşekkildir. 1906/7 Osmanlı nüfus sayımına göre belirlenen imparatorluktaki erkek nüfus göz önüne alındığında Müslümanlar'ın yaklaşık her 35.000 erkeğe bir mebus çıkardıkları Rumlar'ın ise yaklaşık 71.000 erkeğe bir mebus çıkardıkları görülmektedir.[176]

Hrisanthos yazdığı memorandumda, Kamil Paşa'nın Trabzon vilayeti için yedi mebusluk ayırdığını söylemişti. Kamil Paşa'nın da içinde yer aldığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Rumlar'ın siyasi temsilcileri olan Patrikhane ve Rum Meşrutiyet Kulübü arasında seçim ittifakına dair pazarlıklar yapıldığına dair söylentiler olmuştu. Bu pazarlıklara göre, Rumlar için Mebusan Meclisi'nde 30 sandalye düşünülmüş, Trabzon'dan da 2 Rum'un seçilmesi uygun görülmüştü. Ancak seçimlerin neticesinde farklı bir tablo ortaya çıkmıştı. Bu konuda Fevzi Demir, bu uzlaşmanın İtilafçılar'a yarardan çok zarar getirdiğini, zira ayrılıkçı Rum Meşrutiyet Kulübü ile varılan bu uzlaşmadan dolayı İttihatçılar'ın İtilafçılar'ı yoğun bir şekilde eleştirdiğini ve bu suçlamaların seçmenler üzerinde etkili olduğunu, zira İtilafçılar'ın 1912 seçimlerinden başarısızlıkla çıktıklarını tespit etmiştir.[177]

[175] 1906/07 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre imparatorluktaki erkek nüfus 11.170.533'tür. Bu sayı 50.000'e bölündüğünde 223 sayısına ulaşılır (Bkz. Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 64-65.

[176] Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 158 ve 160-161.

[177] Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 256-257.

1912 seçimleri sonucu Osmanlı Mebusan Meclisi'ne 15 Rum milletvekili seçilmiş ve bunlardan sadece bir tanesi, Kofidis Efendi, Trabzon sancağındandı. O da meclise İttihat ve Terakki listesinden girmişti. Ayrıca, İttihat ve Terakki'nin kendisine yakın Rum milletvekilleri seçtirmek için Müslüman seçmeni yönlendirdiği de düşünüldüğünde Hrisanthos'un iddiasının hem teknik olarak doğru olmadığı, hem de iddiasında kullandığı seçmen sayısı- mebus sayısı ilişkisi mantığının da herhangi bir geçerliğinin olmadığı ortaya çıkmaktadır.[178]

Doğu Karadeniz bölgesinde nüfusun oranı ile politik hareketliliğin doğru orantılı olmadığı tespitini Stefanos Yerasimos da yapmaktadır. Yerasimos, Rumlar'ın en kalabalık olduğu şehirlerden birisi olan Samsun'da, nüfusun yaklaşık yarısından az bir kısmını oluşturan Rumlar'ın belediye meclisindeki yedi sandalyeden altısına sahip olduklarını belirtmektedir. Ticaret odasının idare heyetinde de dört Rum, üç Ermeni ve bir Müslüman bulunmaktaydı.[179] Samsun'a göre daha az Rum'un yaşadığı Trabzon'da da en önemli ticaret adamları Rumlar'dı.[180] Yani Rumlar, nüfuslarıyla ters orantılı bir şekilde siyasi ve ekonomik temsil edilirliğe sahiptirler.

Hrisanthos yukarıda bahsedilen memorandumunda 500.000 ile 700.000'in ortasını alarak Doğu Karadeniz bölgesinde en az 600.000 Rum'un bulunduğunu iddia etmektedir. Hrisanthos bu rakama Kafkasya ve Güney Rusya'daki 250.000 Rum'u da ekleyince 850.000 rakamına ulaşmaktadır.[181] Müslüman nüfusuna gelince, Trabzon metropoliti bu bölgede 836.000 Müslüman olduğunu söylemektedir. Yani Rumlar bu bölgede Müslümanlardan fazladır! Ermeniler hakkında ise Hrisanthos, Trabzon vilayetinde az sayıda Ermeni olduğunu ve bunların kurulmasını istediği Pontus Devleti'nde huzur içinde yaşayabileceklerini belirtmektedir.

[178] Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 212-216.

[179] Yerasimos burada tarih göstermemiştir. Ancak bu kısmı anlattığı yerde ondokuzuncu yüzyılın sonları yirminci yüzyılın başlarından bahsetmektedir. Bkz. Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 34-35.

[180] *Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Anıları – Kasım 1921/Ocak 1922*, (çev.) Ahmet Ekeş (İstanbul: 1978) s. 15.

[181] Constantinides'ten Lansing'e, 14 Mayıs 1919, NARA 867.00/184. Hrisanthos'un memorandumunda bahsettiği bu istatistikler için ayrıca bkz. Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, s. 262.

Trabzon Metropoliti, kurulması düşünülen Ermeni Devleti ile sıkı bir işbirliği içerisine girmeye hazır olduklarını ancak, her iki devletin aynı çatı altında olsalar da mutlak bağımsızlıklarını muhafaza etmeleri gerektiğini yazmaktadır.[182]

Görüldüğü gibi, Paris Barış Konferansı sırasında Rumlar Doğu Karadeniz bölgesinde çoğunluk olduklarını ispatlamak için yoğun faaliyette bulunmaktaydılar. Hâlbuki Barış Konferansı'ndaki Büyük Devletler'in temsilcileri, Osmanlı resmi nüfus istatistiklerini de göz önüne almak zorundaydılar. Bu yüzden Rumlar bu nüfus istatistiklerinin doğru olmadığına dair iddialarda bulunmuşlardı. Bunlar hakkında 1919'un Temmuz'unda İngiliz subayı Heathcote-Smith, İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Webb'e yazdığı bir telgrafta Osmanlı nüfus istatistiklerinde belirtilen Rum sayısına yüzde yirmi eklense dahi Doğu Karadeniz'deki nüfusun ezici bir şekilde Müslüman olduğunu belirtmektedir: "Genel olarak Rumlar'ın Ermeniler'den dört kat fazla, Müslümanların da Rumlar'dan beş kat fazla olduğu kabul edilmektedir."[183] Gerçekten de Doğu Karadeniz bölgesinde Müslüman nüfusu Rum nüfusa oranla çok fazlaydı. Bunu Venizelos'un kendisi Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtırada bile söylemişti.[184] Ayrıca Atina Üniversitesi profesörlerinden George Soteriadis 1918 yılında yayınladığı Balkan yarımadası ve Anadolu'nun "etnolojik haritası"nda Trabzon vilayetindeki nüfusu 957.866 Müslüman, 353.533 Rum ve 50.624 Ermeni olmak üzere toplam 1.362.023 olarak vermektedir.[185] Alexander Pallis de Sevr Antlaşması'nın imzalandığı sırada bu bölgede yaklaşık 200.000 Rum'un yaşadığını tahmin etmektedir.[186]

Tarihçi Kemal Karpat'ın Osmanlı nüfus istatistikleri hakkında hazırladığı kapsamlı çalışmasında, Trabzon Eyaleti için yıllara göre

[182] Constantinides'ten Lansing'e, 14 Mayıs 1919, NARA 867.00/184.

[183] Heathcote-Smith'ten Webb'e, 30 Temmuz 1919, FO608/111/218295.

[184] Bkz. 3. bölüm.

[185] George Soteriadis, *An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor* (London: Edward Stanford, 1918) s. 11.

[186] A.A. Pallis, *Greece's Anatolian Venture – and After* (London: Methuen, 1937) s. 57.

Müslüman ve Rum nüfusun dağılımı 1831–1914 yılları arasında şu şekilde görülmektedir[187]:

Yıl	Müslüman	Rum	Reaya
1831	125.121		11.431
1872–1874	764.160		173.540
1881/82–1893	857.280	155.039	
1894	857.343	155.039	
1895	869.603	163.048	
1896	874.713	165.240	
1897	933.728	181.044	
1906/07	1.071.988	215.474	
1914	921.128	161.574	

Ayrıca, 1912 Nisan tarihli bir Osmanlı Dâhiliye Nezareti belgesinde, Trabzon'daki nüfus 1912 itibariyle yaklaşık 1.080.000 olarak verilmektedir. Bu nüfusun yaklaşık 900.000'i Müslüman, 150.000'i Rum ve 30.000'i Ermeni idi.[188] Bu rakamlar, Kudret Emiroğlu'nun yayınladığı

[187] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics* (The University of Wisconsin Press, 1985) s. 114, 117, 138, 152, 156, 158, 160, 164, 180 ve 188. Yusuf Sarınay, 1914 yılı itibariyle Trabzon, Sivas ve Kastamonu vilayetlerinde 3.263.396 Müslümana karşılık 361.750 Rum'un yaşadığını yazmaktadır. Bkz. Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," s. 19.

[188] Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 15 Nisan 328 tarihli telgraf; B.O.A. – DH.SYS., Dosya No:83 – ½ - 48'den nakleden Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, s. 220.

1902 yılına ait Trabzon vilayeti salnamesinde verilen sayılarla aşağı yukarı uyumludur.[189]

Milli Mücadele döneminde, 22 Ocak 1921 günü TBMM'deki gizli celse sırasında gayrimüslimlerin askere alınmaları mevzuu görüşülürken Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa Karadeniz sahilindeki gayrimüslimlerin sayısının yaklaşık 300–440 bin olduğunu belirtmişti. Orta Anadolu'daki gayrimüslim nüfusunu ise 100–150 bin arasında vermişti. Ankara Hükümeti'nin idaresi altındaki topraklardaki toplam gayrimüslim nüfusunun ise sekiz yüz bin kadar olduğunu ifade etmişti.[190]

Doğu Karadeniz Rumları'nın nüfusu hakkında İngiliz belgelerinde de bilgi bulmak mümkündür. Mesela; 1919 Mart'ında Venizelos'un Paris Barış Konferansı sırasında Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Rumlar ile ilgili talepleri hakkındaki yorumunda Arnold Toynbee, Venizelos'un bu Rumlar'ın kurulması düşünülen Ermeni devletine bağlanması teklifinde haklı olduğunu belirtmişti. Zira her ne kadar Rumlar bu bölgede diğer Hıristiyan unsurlardan yedi kat daha kalabalık idilerse de toplam nüfusun ancak üçte birini oluşturmaktaydılar.[191] İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Coğrafya Bölümü'nün 1919 yılında hazırladığı Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki vilayetlerine ait nüfus istatistiklerinde de Trabzon vilayetinde 848.000 Müslüman'a karşılık, 192.000 Rum ve 33.000 Ermeni'nin yaşadığı belirtilmektedir.[192]

[189] Trabzon Vilayeti'ne ait 1902 (Hicri 1320) yılında yayınlanan salnamede vilayetin toplam nüfusu 1.232.674 olarak verilmiştir. Vilayette Rum nüfus 93.610'u kadın 95.326'sı erkek toplam 188.936'dir. Müslüman nüfus ise 492.059'u kadın 498.208'i erkek toplam 990.267'dir. Bkz. Kudret Emiroğlu (haz.), *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1902*, Cilt 20 (Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 2008) s. 665. Yunan yazar Pallis, Birinci Dünya Savaşı öncesi Karadeniz bölgesindeki Rum nüfusu yaklaşık 230.000 olarak vermektedir. Bkz. Pallis, *Greece's Anatolian Venture – and After*, s. 57.

[190] *TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I*, (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1985) s. 320.

[191] Arnold Toynbee, 30 Mart 1919, FO608/81 ya da 87.

[192] FO 371/4239, 151342/160318, 25.3.1920'den nakleden Meir Zamir, "Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919", *Middle Eastern Studies* 17, no. 1 (Jan. 1981) s. 103.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ne Rum Göçü

Paris'te kendilerinin Doğu Karadeniz'de çoğunluk olduğunu iddia eden Rumlar da bu bölgede kendilerinin nüfus olarak çoğunluğu teşkil etmediklerinin farkındaydılar.[193] Bu yüzden, bölgedeki nüfus oranını kendi lehlerine çevirebilmek için Yunanistan'la işbirliği içerisinde bölgeye yoğun bir şekilde Rum nüfus göç ettirmeye çalışmışlardır.[194] Bu göç olgusu bu kısımda detaylı bir şekilde incelenecektir. Ancak, incelemeye geçmeden önce bu konu hakkında belirtilmesi gereken bir husus vardır. Doğu Karadeniz bölgesine başka yerlerden nüfusu zorla göç ettirme aslında bir nevi tehcirdir. Zira birçok Rum ya zorla göç ettirilmiş ya da birtakım vaatlerle kandırılmıştır. Bu döneme dair yabancı tarihyazımında bu tehcir hareketi genelde görmezden gelinmektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrası dönemde hem Avrupa'da hem de Yakındoğu'da bilhassa Wilson'un ortaya attığı *self-determinasyon* ilkesi sonucu birçok gönüllü ya da zorla göç hadisesi meydana gelmiştir. Bunlardan bir tanesi de Doğu Karadeniz bölgesine Rumlar'ın göç ettirilmesidir.

Doğu Karadeniz'de Rum nüfusu, Müslümanlar'la kıyaslandığında küçük bir azınlık teşkil ettiği için "Pontus milliyetçiliği savunucuları" Rum nüfusunu arttırmaya yönelik bir şekilde daha 1917'den itibaren Rusya'dan Rum muhacirleri bölgeye yerleştirmeye başlamışlardı.[195] Bölgeye Rum muhacir getirme faaliyeti Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmişti. Güney Rusya, Kafkasya, hatta Yunan anakarasından Rum Ortodoks ahali Doğu Karadeniz bölgesine göç ettirilmişti. Bu Rumlar, görünüşte savaş sırasında terk ettikleri evlerine dönüyorlardı. Bu

[193] Öksüz ve Aktaş, "Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması," s. 319.

[194] Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, s. 45-46; "Nurettin Paşa Puntosçuları Anlatıyor," *Yakın Tarihimiz*, 19 Temmuz 1962, s. 225; Sarınay, "Pontus Meselesi Ve Yunanistan'ın Politikası," s. 20-22; S. Esin (Derinsu) Dayı, "Erzurum Kongresi'nde "Pontus Meselesi"" (19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu, Samsun, 20-22 Mayıs 1999) s. 81; Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, s. 273-274.

[195] Shaw, *From Empire to Republic, Vol.II*, s. 439.

yüzden, Osmanlı yetkilileri sadece savaş öncesi bu bölgede yaşadıklarını ispat edebilenlerin karaya çıkmasına izin vermişlerdi.[196]

Ancak, bu izin verme hadisesinde uygulamada kuralın dışına çıkıldığı da olmuştu. Mesela, 1919'un Ağustos'unda Giresun'a getirilen Rumlar, ahalinin izin vermemesi neticesinde Trabzon'a gitmişler ve orada yerel yöneticilerin izin vermesiyle karaya çıkarılmışlardı. Durumu İstanbul'a bildiren 3. Ordu Müfettiş Vekili Kazım (Karabekir), Rumlar'ın "Trabzon'da ikinci bir İzmir vakası" hazırlamakta olduklarına dair hükümeti uyarmakta ve gerekli tedbirlerin alınmasını istemektedir.[197] Rumlar'ın Giresun'a çıkması yetkililer tarafından engellenmemişti. Giresun ahalisi buna izin vermemişti. Ancak Trabzon'daki yetkililer Rumlar'ın karaya çıkmalarına müsaade etmişlerdi. Bu durum, bölgede Osmanlı yönetiminin tam olarak idareyi elinde bulundurmadığını ya da yerel yöneticilerin birbirleriyle koordineli bir şekilde çalışamadıklarını göstermektedir.

Osmanlı Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında göç ettirilen Rumlar'ın eski yerlerine dönmelerine izin vermesinin Rumlar tarafından suiistimal edildiği anlaşılmaktadır. Rum cemiyetleri, özellikle de Rum Muhacirin Cemiyeti organize bir şekilde daha önce göç ettirilsin ettirilmesin, Mondros Mütarekesi'nden sonra Rusya, Romanya, Yunanistan, Avrupa ve Amerika'dan çok sayıda Rum'u bölgeye getirmişti.[198] İngiliz subayı Hurst, 7 Mayıs 1919 tarihli telgrafında Trabzon ve Samsun'a sadece mütarekeden önce Güney Rusya'ya kaçan

[196] Shaw, *From Empire to Republic, Vol.II*, s. 589; Selçuk Ural, "Mütareke Dönemi'nde Pontus Hareketi'nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007) s. 243.

[197] 3. Ordu Müfettiş Vekili Kazım'dan Harbiye Nezareti'ne, 16 Ağustos 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922* (Ankara: ATASE, 2009) s. 420-421. Bu mesele ile ilgili Albayrak gazetesinde de "Trabzon Vilayetinin Misafirperverliği!" başlığıyla bir haber çıkmıştı. Albayrak gazetesi Giresun'a çıkamayan Rumlar'ın Trabzon'a çıkmalarına izin verilmesini şu cümlelerle eleştirmişti: "Anlamadığımız bir şey varsa o da Trabzon vilayetinin bu muhacir meselesinde gösterdiği aciz ve meskenet yüzünden vatana, millete ettiği fenalığı anlayıp anlamadığıdır. Anlamıyorsa Trabzonluların anlatması zamanı gelmiş ve hatta geçmektedir. Çünkü millet Trabzon'u ikinci bir İzmir görmek istemiyor." Bkz. *Albayrak*, 28 Ağustos 1919, Sayı:23, s. 2.

[198] Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, s. 261-263; Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001) s. 107.

bölgenin kendi ahalisi olan Rumlar'ın değil başka Rumlar'ın da göç ettirildiğini, bu göç ettirme hadisesinin bilhassa Fransız subaylar tarafından teşvik edildiğini belirtmişti.[199]

Rum göçü, Trabzon'a daha yoğun bir şekilde gerçekleşmişti. Zira Samsun'a göre Trabzon'da Rum nüfusu daha azdı. Bu yüzden, Rum cemiyetleri ve Rum Ortodoks Patrikhanesi işgal kuvvetlerinin temsilcileriyle görüşerek onları elli yıldan beri Osmanlı hükümetlerinin Rumlar'ı göç ettirdiklerini ve bunların geri gelmesi halinde bölgenin normal haline döneceğine yani Rumlar'ın tekrar çoğunluğu teşkil edeceklerine ikna etmeye çalışıyorlardı. Rum göçünü organize eden cemiyetler ayrıca Kafkasya'daki Rumlar'ı büyük paralar harcayarak Trabzon'a göç etmeye teşvik ediyorlardı.[200]

Rum göçünde faal olan cemiyetler hakkında Trabzon-Erzurum Tahkik Heyeti Başkanı Ali Fevzi, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 22 Ağustos 1919 tarihli telgrafta *Etniki Eterya* Cemiyeti'nin mütarekeden sonra Doğu Karadeniz bölgesinde siyasi amaçlı çeteler kurdurduğunu ve bu çeteleri kuvvetlendirmek için Rusya'dan Rumlar'ı bu bölgeye göç ettirdiğini anlatmaktadır. Bu cemiyetin ve kurdurduğu çetelerin nihai amacı bir Pontus Hükümeti'nin bu bölgede kurulmasıdır.[201] Yine 27 Ağustos 1919 tarihinde 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Harbiye nezaretine göndermiş olduğu bir şifrede Trabzon ve Samsun bölgesine Yunan ve Rum propagandacıların teşviki üzerine Rumlar'ın göç ettirildiğini bildirmektedir.[202]

Osmanlı yetkilileri, mütarekeden sonra Rusya'dan gelen Rumlar'ın Anadolu'ya yerleşmelerine izin vermişlerdi. Ancak, Karadeniz sahilinde Rumlar'ın Müslümanlar'a saldırdıklarına dair raporlar gelmeye başladıktan sonra Osmanlı Hükümeti sadece işgal kuvvetlerinin verdiği izin belgelerine sahip olanların kabul edileceğini duyurmuştu.[203] Osmanlı topraklarına Rusya'dan gelen Rumlar'ın bir kısmının Osmanlı vatandaşı

[199] Hurst'ten Calthorpe'a, 7 Mayıs 1919, FO608/92.

[200] Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, s. 261-263.

[201] Trabzon-Erzurum Heyet-i Tahkikiyyesi Reisi Ali Fevzi'den Harbiye Nezareti'ne, 22 Ağustos 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 422-424.

[202] 15. K.K. Kazım'dan Harbiye Nezareti'ne, 27 Ağustos 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 429-430.

[203] Shaw, *From Empire to Republic, Vol.II*, s. 555.

oldukları anlaşıldığından bunların geldikleri yerlerde kalmalarına müsaade edilmişti. Ancak yapılan bazı araştırmalar sonucu muhacirlerin bazılarının Yunan vatandaşı oldukları anlaşılmış ve Osmanlı ülkesinin dışına çıkarılmaları kararlaştırılmıştı.[204] Ayrıca İstanbul'daki yetkililer yerel yöneticilere, Rum çetelerinin Müslümanlar'ı bu bölgeden sürmek için yaptıkları saldırılara rağmen Müslümanlar'ın dışarıya göç etmelerini durdurmalarını tebliğ etmişlerdi.[205]

Bu dönemde Türkiye'de bulunan Amerikalı ve İngiliz askeri makamlar Doğu Karadeniz'e Rum göçü hakkında raporlar yazmışlardı. Mesela; 1920 Kasım'ında Yunanistan'ın Pontus meselesi ile ilgili politikası hakkında detaylı bir rapor yazan Amerika'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol raporunda, Kafkasya'dan Selanik'e Rumlar'ın göç ettiklerini belirtmektedir. Bu Rumlar, sadece Rusça ve Türkçe konuşmakta ve adetleri itibariyle de neredeyse tamamen Ruslaşmışlardı.[206] Bristol, Batum'daki kamplarda toplanan göçmenlerin günde ortalama elli kayıp verdiklerini yazmaktadır. "Bu Rumlar ilk başta Pontus'ta askeri amaçlar için kullanılacaklardı, ama

[204] Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne, 8 Eylül 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 434-435.

[205] Shaw, *From Empire to Republic, Vol.II*, s. 555. İstanbul hükümetlerinin Karadeniz'e Rum muhacereti hakkındaki tutumu ile ilgili ayrıca bkz. Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, s. 263-265.

[206] Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66. Lord Curzon, Atina'daki İngiliz büyükelçisi Granville'e gönderdiği 28 Şubat 1920 tarihli bir telgrafında Güney Rusya'dan gelen göçmenlerin İngiliz hükümetine endişe verdiğini anlatmaktadır. Curzon'un bu telgrafından Güney Rusya'dan gelen göçmenlerin Sırbistan, Bulgaristan ve İstanbul'daki kamplara yerleştirildikleri, ancak bu kamplar daha fazla göçmeni barındıramayacağı için İngiliz hükümetinin Yunan hükümetinden Selanik'te göçmenler için bir kamp hazırlamasını istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu göçmenlerin en azından bir kısmının Güney Rusya'da Bolşevikler ile çarpışan "Gönüllü Ordusu"nun (*Volunteer Army*) mensupları olan subayların eş ve çocukları oldukları anlaşılmaktadır. Bu telgrafa cevaben Atina'daki İngiliz temsilciliğinden Hudson, Curzon'a gönderdiği 2 Mart 1920 tarihli telgrafında Yunan Dışişleri Bakanı'nın Rusya'dan Selanik'e gönderilmekte olan "Rus mültecilerin" artık gönderilmemesini zira Yunan hükümetinin bu kişilerin ne Selanik'te ne Atina'da barındırılamayacağını kendisine söylediğini belirtmektedir. Ancak Yunan Dışişleri Bakanlığı yine de Yunanistan'ın başka yerlerinde bu göçmenler için kamp hazırlamaya çalışacağı sözünü vermiştir. Bu yazışmalar ve konu ile ilgili diğerleri için bkz. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Vol. XII* (London: 1962) s. 682-683 ve 688-689.

daha sonra politik amaçlara hizmete yönelik kolonileştirme maksadıyla kullanılmaktaydılar."[207] Bristol, Rumlar'ın Güney Rusya'dan Samsun'a gönderildiklerinin çok iyi bilinen bir şey olduğunu da eklemektedir.[208]

Türkiye'deki İngiliz askeri makamlarının yazışmalarından, bazı İngiliz yetkililerin Doğu Karadeniz'e olan Rum göçünden rahatsız oldukları görülebilmektedir. Ancak bu rahatsızlık, bu bölgedeki demografik yapının değişiyor olmasından ziyade, savaş sırasında bölgenin harap olmasından dolayı sosyal şartların fazladan bir nüfus için elverişli olmamasındandı. Savaş sırasında birçok Müslüman ve Rum bölgeden göç etmiş, bunlardan bazıları savaştan sonra evlerine geri dönmek istemişlerdi. Ancak geri geldiklerinde, bazıları evlerinin ya yakılıp yıkılmış olduklarını ya da başka insanlar tarafından işgal edilmiş olduklarını

[207] *"It is shown herein that at one time these Greeks were to be used for military purposes in the Pontus, and now they are being used for colonising purposes for political ends."* Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66. Alexander Pallis 1919 yılında Yunan hükümetinin Bolşevik İhtilali yüzünden mülteci durumuna düşen Güney Rusya ve Kafkasya'daki Rumlar'ı Yunanistan'a transfer etmeye karar verdiğini yazmaktadır. Bu Rumlar'dan 50.000'i Makedonya'ya yerleştirilmişlerdi. Ancak Pallis burada Türkiye'nin kuzeydoğu bölgelerine Rumlar'ın göç ettirilmesine dair bir şey söylememektedir. Bunun dışında Pallis, "Bunlardan 50.000'i..." ifadesini kullanmaktadır. Geri kalan Güney Rusya ve Kafkasya Rumları hakkında Pallis herhangi bir şey yazmamıştır (Bkz. A.A. Pallis, "Racial Migrations in the Balkans During the Years 1912-1924", *The Geographical Journal* 66, no. 4 (Oct. 1925) s. 319.) Pallis, 1913'te Kafkasya'dan Yunanistan'a başka bir Rum muhaceretinden de bahsetmektedir. Buna göre, Balkan Savaşları sırasında Makedonya'daki Yunan zaferlerinden ve bu bölgede bedava toprak dağıtıldığı haberlerinden dolayı heyecanlanan Kafkasya Rumları, Yunanistan'a göç etmeye başlamışlardır. Ancak Yunan hükümeti bu muhacereti desteklememiş, hatta engellemeye çalışmıştır. Buna rağmen yaklaşık 5.000 Rum Makedonya'ya yerleştirilmiştir (Bkz. Pallis, "Racial Migrations in the Balkans During the Years 1912-1924", s. 317.) Elisabeth Kontogiorgi, 1919 yılında Yunanistan, Bolşevikler'e karşı savaşmaları için Odesa'ya askeri birlikler gönderdiğinde yaklaşık 55.000 Rum'un çoğunluğu Kafkasya ve Kırım'dan olmak üzere Yunanistan'a kaçtıklarını yazmaktadır. 1920 yılına gelindiğinde Kafkasya'dan Yunanistan'a gelen muhacirlerin sayısı 110.000'i bulmuştu. Bunlar 1922 Ekim'inde çıkartılan bir yasa ile Yunan vatandaşlığı almışlardı. Bkz. Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia: The Forced Settlement of Refugees, 1922-1930*, s. 96. Bütün bunlardan Yunanistan'ın Balkan Savaşları'ndan itibaren Güney Rusya ve Kafkasya'daki Ortodoks ahaliyi Türkiye'nin kuzeydoğu bölgeleri ve Yunan Makedonya'sı gibi Ortodoks nüfusun diğer unsurlara göre azınlık olduğu bölgelerdeki Ortodoks nüfusu arttırmak için kullandığı anlaşılmaktadır.

[208] Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

görmüşlerdi.[209] Bu tür hadiseler, sosyal problemler çıkarmaktaydı. Bu yüzden İngiliz makamları, Doğu Karadeniz'deki barınak ve iaşe sorunu çözülmeden bu bölgeye Rumlar'ın göç ettirilmesine karşıydılar.[210] Barınak ve iaşe sorunu sadece Rumlar için söz konusu değildi. Müslümanlar da aynı şekilde bu sorunlardan etkileniyorlardı. Osmanlı makamları özellikle Samsun bölgesindeki iaşe yetersizliğinden dolayı Trabzon'dan Samsun'a hareket etmiş olan Osmanlı askerlerinin Samsun'da durmayarak Ankara'ya devam etmelerini istemişlerdi.[211]

Doğu Karadeniz'deki sosyal ve ekonomik zorluklardan dolayı, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Arthur Gough-Calthorpe, Rum göçünün durdurulmasını istemişti.[212] Doğu Karadeniz bölgesinde bulunan başka bir İngiliz subayı J.S. Perring, 25 Temmuz 1919'da yazdığı bir telgrafta bu bölgeye yapılan Rum göçünün acilen durdurulmasını, aksi takdirde göçmenlerin ve bölgedeki ahalinin zor durumda kalacaklarını ve büyük insani kayıpların yaşanabileceğini belirtmişti. Perring ayrıca, Yunanlar'ın ve Rumlar'ın Rusya'da bulunan dindaşlarına Doğu Karadeniz bölgesinde asayişin çok iyi olduğu yönünde propaganda yaparak onları bu göçe teşvik etmeye çalıştıklarını söylemişti. Bilhassa Yunan Kızılhaçı bu yönde çok aktifti. Perring, bölgedeki Türk yetkililerin bu göçten rahatsız olduklarını ve bölgedeki Rum nüfusun

[209] Sabahattin Özel, Rus işgali sırasında bölgeyi terk etmek zorunda kalıp savaştan sonra evlerine dönmeye çalışan Müslümanlar'ın Rus işgalinin neden olduğu sefalet ve barınma sorunu yüzünden Trabzon yöresinde çok zor durumda kaldıklarını belirtmektedir. Bkz. Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, s. 75-76. 1916 yılının Nisan ayında Trabzon'u işgal eden Rus birliklerinin komutanlarından S.P. Mintslov, Türkler Trabzon'u terk ettikten sonra Rumlar'ın onların evlerini talan ettiklerini yazmaktadır. Bkz. *Rus İşgal Komutanı S.P. Mintslov'un Trabzon Günlüğü*, (çev.) Enver Uzun (Trabzon: 2008) s. 14 ve 16-17.

[210] 6 Mayıs 1919 tarihli ve Amiral Calthorpe imzalı bir İngiliz belgesinde İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri'nin, Calthorpe'a Trabzon bölgesine sadece Kırım'dan değil daha önce Kırım'dan Yunanistan'a giden Rumlar'ın da yerleştirilmesi talebini ilettiği belirtilmektedir. Ancak Calthorpe, bu göçü onaylamadığını belirtmektedir. Bkz. FO608/92, 6 Mayıs 1919. Bölgedeki insanların içinde bulundukları zor durumu başka bir İngiliz subayı Heathcote-Smith, Temmuz ayının sonuna doğru İstanbul'a rapor etmişti. Bkz. Heathcote-Smith'ten Webb'e, 30 Temmuz 1919, FO608/111/218295.

[211] III.cü Kolordu Komutanı Selahattin'den Harbiye Nezareti'ne, 6 Mart 1919, Vesika no. 981, *HTVD*, Eylül 1962, Sayı 41, Ankara.

[212] Calthorpe'tan Curzon'a, 27 Haziran 1919, FO371/4158.

sayısının arttırılmasına yönelik bu faaliyetin kendileri açısından kabul edilemez olduğunu düşündüklerini eklemişti.[213]

Temmuz ayının sonlarına doğru Yunanlar ve Rumlar dâhil bu göç meselesi ile ilgili taraflar göçün durdurulmasına yönelik anlaşma sağlamışlardı. Batum, Sohum ve Novorossisk kentle-rindeki İtilaf Devletleri temsilcilerine bu göçün durdurulmasına yönelik talimatların gönderilmesi kararlaştırılmıştı.[214] Bu doğrultuda 1919'un Ağustos'unda Samsun'a gelen bir grup Rum göçmen geldikleri yere geri gönderilmişlerdi.[215]

17 Ağustos 1919'da İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Efthymios Kanellopoulos, İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Richard Webb'e, Doğu Karadeniz'e Rum göçü hakkında bir mektup yazmıştı. Bu mektuptan, Webb'in bu bölgeye Rum göçünün birçok sorun çıkarttığını Kanellopoulos'a söylediği anlaşılmaktadır. Webb, Kanellopoulos'tan gerekli tedbirlerin alınmasını istemektedir.[216] Bu talebe cevaben Kanellopoulos, "...savaştan önce ve savaş sırasında Rusya, Kafkasya ve diğer yerlere kaçan Doğu Karadeniz Rumları'nın evlerine geri dönmelerine" ara verilmesi için elinden gelen her şeyi yaptığını belirtmektedir.[217] Bu doğrultuda, Rumlar'ı Doğu Karadeniz'e getirme işiyle vazifeli *Velos* ve *Pinios* gemileri geri çağrılmışlardır. Rusya'daki bütün Yunan konsolosluk çalışanları Doğu Karadeniz'e Rum göçünün durdurulması konusunda bilgilendirilmişlerdir. Ancak Kanellopoulos, "Rum mülteciler"in Rusya ve Kafkasya'da dağınık halde bulunmalarından dolayı bütün Rum topluluklarına bu bildirimin ulaşmamış olabileceğini, bu nedenle bazı küçük Rum grupların "evlerine" dönmeye devam etmiş olabileceklerini belirtmektedir. Buna rağmen Kanellopoulos, Amiral Webb'in talebi doğrultusunda Rum muhacirlerin "evlerine" dönmek konusundaki "meşru arzuları"na

[213] J. S. Perring imzalı, 25 Temmuz 1919, FO608/113/218598. Yunan Kızılhaçı'nın Rum göçü sırasındaki faaliyetleri için ayrıca bkz. Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, s. 267.

[214] Heathcote-Smith'ten Webb'e, 30 Temmuz 1919, FO608/111/218295.

[215] Webb'den Curzon'a, 15 Ağustos 1919, FO371/4158. Aynı mektup FO608/111/218295'te de görülebilir.

[216] Kanellopoulos'tan Amiral Webb'e, 17 Ağustos 1919, FO608/92.

[217] *"...I have tried by all means I have, to suspend for the time being, the repatriation of Greeks from Pontus, which before and during the war, had fled to Russia, Caucasus and elsewhere."* Kanellopoulos'tan Amiral Webb'e, 17 Ağustos 1919, FO608/92.

rağmen bu girişimlerinin engellenmesine dair elinden geleni yapacağını yazmaktadır.[218]

1919 yılının Ağustos ayına kadar Doğu Karadeniz'e Rum göçü devam ederken, aynı yılın Temmuz ayından itibaren Doğu Karadeniz bölgesinden Rusya'ya doğru başka bir Rum göçü cereyan etmekteydi.[219] Amiral de Robeck, 1919 yılının Kasım ayında Curzon'a gönderdiği bir mektupta, iç bölgelerden sahile, buradan da Batum ve başka yerlere doğru bir Rum göçü olduğunu ve bu göçün sebebinin Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın lideri olduğu hareketin gelişmesi olduğunu anlatmıştı. De Robeck, Kemalistler'in Rum muhacirlerin iç bölgelerde barınmalarını engellediğini ve bu yüzden bu Rumlar'ın dışarıya göç etmek zorunda da kaldıklarını iddia etmişti. Ayrıca, bu Rumlar yabancı yardım derneklerinden yeterli yardım alamamışlardı.[220] Burada, bu dönemde İstanbul'un ve Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesine direnen, sivil olsun ya da olmasın, Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan irtibatlı olsun olmasın, hemen herkese İngiliz yetkililerin 'Kemalist' dediklerini belirtmekte fayda vardır.

29 Ekim 1919'da Perring, de Robeck'e yazdığı mektupta Ünye, Fatsa, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Batum'u ziyaret ettiğini ve bu bölgelerde mütarekeden sonra Türkiye'ye dönen Rum göçmenlerle karşılaştığını yazmaktadır.[221] Bu göçmenler ya tekrar Türkiye'yi terk etmişler ya da terk etmek üzeredirler. Bu Rumlar'a savaş sırasında Türkiye'de kalan Rumlar da eşlik etmekteydiler. Perring, bu Rumlar'ın Türkiye'yi terk etmelerinin sebebi olarak güvenliğin olmamasını ve bazılarının geride bıraktıkları mallarını geri alamamaları olduğunu söylemektedir.[222] Ayrıca, bu

[218] Kanellopoulos'tan Amiral Webb'e, 17 Ağustos 1919, FO608/92.

[219] Bkz. Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, s. 476-478.

[220] Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, s. 275; Ural, "Mütareke Dönemi'nde Pontus Hareketi'nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler," s. 241.

[221] Perring'ten Sir J. de Robeck'e, 29 Ekim 1919, FO371/4160.

[222] Perring'ten Sir J. de Robeck'e, 29 Ekim 1919, FO371/4160. Calthorpe Temmuz ayında Curzon'a yazdığı bir mektupta iç bölgelerdeki evlerine geri dönen Rumlar'ın ev ve tarlaları kendilerine iade edilmiş olsalar bile sahile doğru yola koyulduklarını yazmaktadır. Bunun sebebini Calthorpe, asayişsizlik olarak belirtmektedir ("*In several districts, owing to growing insecurity, the returned Christian refugees are now showing anxiety to leave again for the coast, rather than to be placed in possession of their lands and houses...*) Bu kişiler, tarlalarını ekip biçseler bile Müslüman komşularının kendilerine boykot uyguladıklarını, bu yüzden sahile giderek

Rumlar'a Müslümanlar tarafından boykot uygulanmaktadır. Bu boykot neticesinde, tarlalarına kavuşup ürünlerini toplayabilseler bile bunlan satamayacaklardır.[223] Perring'in anlattıkları hakkında birkaç husus belirtilmelidir. Doğu Karadeniz bölgesinde ve belki de Anadolu'nun diğer yerlerinde asayişin ortadan kalkmasının başlıca sebebi Osmanlı Hükümeti'nin Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri'nin baskı ve talepleri yüzünden paralize olmasıdır. Bu durumdan sadece gayrimüslim ahali değil Türkler de zarar görmüşlerdir. Ancak İngiliz askeri temsilciler işin bu tarafından pek bahsetmemektedirler.

İkinci bir husus ise gayrimüslim ahaliye Müslüman unsurun uyguladığı iddia edilen boykot meselesi hakkındadır. Boykot hakkında Perring'den başka Amiral Webb de, Lord Curzon'a gönderdiği 18 Ekim 1919 tarihli mektupta, Ermeni Patriği ile Rum Ortodoks Patrik Vekili'nin, *Kuvay-i Milliye* liderlerinin programında "katliam"ın olmadığını, zira bunun Avrupalılar'ın gözünde kendi davalarına zarar verebileceğini düşündüklerini, bunun yerine Hıristiyanlar'a karşı "beyaz katliam" uyguladıklarını söylediklerini yazmaktadır.[224] Ermeni ve Rum din adamlarının "beyaz katliam" dedikleri şeyden kasıtları, Hıristiyanlar'ın asayişsizlikten tarlalarına gidememeleri ve hayatlarını idame ettirememeleriydi. Bu din adamları, Doğu Karadeniz bölgesindeki Hıristiyanlar'ın bütün ümitlerini Müttefikler'e bağladıklarını ve adaletin ancak Müttefikler'in silahlanyla sağlanacağını düşündüklerini belirtmişlerdi. Richard Webb bu ziyaret sırasında, Ermeni ve Rum din adamlarının Büyük Devletler'in Osmanlı Hıristiyanları'nın çıkarlarını yeterince gözetmediklerini ve savaş sırasında Osmanlı Hıristiyanları'na yardım sözünün savaşın heyecanı içinde verilip verilmediğini sorguladıklarını yazmıştır. Webb mektubuna, patrikhanelerin, özellikle de

---

yardım örgütlerinin bağışlarına bağımlı kalarak yaşamayı tercih ettiklerini söylemişlerdi (Bkz. Calthorpe'tan Curzon'a, 30 Temmuz 1919, FO371/4158.)

[223] Perring'ten Sir J. de Robeck'e, 29 Ekim 1919, FO371/4160. Ayrıca bkz. De Robeck'ten Curzon'a, 24 Kasım 1919, FO371/4160/220526.

[224] *"The deputation [of the Armenian patriarch and the locum tenes of the Greek patriarchate] recognized that massacre was not in the programme of the leaders of the national movement, if only because it would injure their cause in the eyes of Europe... What confronted the Christians today was what the deputation called "white" massacre."* Richard Webb'den Curzon'a, 18 Ekim 1919, FO608/275.

Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin siyasi faaliyetlerin odağı olduğunu da eklemiştir.[225]

Müslümanlar'ın Rumlar'a uyguladığı iddia edilen ve varsa bile belli bir resmi merkezden koordine edildiğine dair herhangi bir işaret olmayan boykot bile aslında Rumlar'ın sayıca Müslümanlar'dan az olduklarını göstermektedir. Eğer Rumlar bölgede Hrisanthos ve diğerlerinin iddia ettikleri gibi sayıca fazla olsalardı, hele hele İtilaf Devletleri'nin asker çıkarmış olduğu Doğu Karadeniz bölgesinde, Müslümanlar'ın herhangi bir boykotundan çekinmeleri için bir sebeplerinin olmaması gerekirdi.

Giresun'daki bazı Rumlar köylerindeki evlerine geri döndüklerinde, evlerinin buralara yerleştirilen Müslüman muhacirler tarafından işgal edilmiş olduğunu görmüşlerdi. Rumlar ile Müslüman muhacirler arasında anlaşmazlıklar yaşanmış ve bu Rumlar Giresun'a geri dönmek zorunda kalmışlardı. Perring, bu durumu Giresun kaymakamına şikâyet ettiğinde kaymakam elindeki jandarma kuvvetleri ile herhangi bir şey yapmasının mümkün olmadığını belirtmişti. Perring bunun doğru olmadığını, zira Rumlar Türk komşularına "misilleme" saldırıları yaptıklarında kaymakamın hemen bu Rum köylerinin üzerine jandarmayı gönderdiğini belirtmektedir.[226] Ünye'deki Rumlar hakkında ise Perring bu Rumlar'ın kaymakamdan memnun olduklarını ve hâlihazırdaki durumun devam etmesini ümit ettiklerini belirtmektedir.[227] Perring'in bu ifadelerinden Rumlar'a karşı merkezi ya da resmi herhangi bir politikanın olmadığı, uygulamaların bölgeden bölgeye ve yöneticiden yöneticiye değiştiği anlaşılmaktadır.

21 Ekim 1919 tarihinde Kazım Karabekir Paşa, Harbiye Nezareti'ne yazdığı detaylı bir telgrafta, Doğu Karadeniz'e getirilen Rumlar'ın bazılarının geldikleri yerlere geri döndüklerini anlatmaktadır.[228] Kazım Karabekir Paşa, bu Rumlar'ın dönüş sebebinin Trabzon'daki asayişsizlik olmadığını, bu Rumlar'ın Yunanistan'ın

[225] Richard Webb'den Curzon'a, 18 Ekim 1919, FO608/275.

[226] Perring'ten Sir J. de Robeck'e, 29 Ekim 1919, FO371/4160.

[227] "Report by Captain Perring on his visit to the Coastal Towns of Unieh, Fatsa, Ordu, Kerasun, Trebizond, Rize, and Batoum." FO371/4160.

[228] 15. K. Kumandanı Kazım Karabekir'den Harbiye Nezareti'ne, 21 Ekim 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 440-442; Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, s. 275.

maksadının gerçekleşmeyeceğini düşünmeleri olduğunu belirtmektedir.[229] Ayrıca, bazı Rumlar kendilerini Doğu Karadeniz'e getiren hamileri tarafından daha sonra kaderlerine terk edilmişlerdi. Bu da geri dönüşlerinin sebeplerinden bir tanesiydi.[230]

Görüldüğü üzere, Doğu Karadeniz bölgesine Rumlar göç ettirilirken aynı zamanda bu bölgeye gelen Rumlar tekrardan Türkiye dışına göç etmeye devam etmişlerdi. Ancak 1919 yılı sonu 1920 yılı başı itibariyle halen Rumlar'ın Türkiye'ye göç ettirilmesi faaliyetleri devam etmişti. 10 Aralık 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda Batum'da bulunan yaklaşık 500 Rum ailesinin Trabzon'a "avdet edeceklerinin Trabzon İngiliz mümessili tarafından" Trabzon valisine söylendiği ancak bilhassa Trabzon'daki sefaletten ve Osmanlı makamlarının bu kişilerin Batum'da Yunan subayları tarafından Doğu Karadeniz bölgesinde bir Pontus Cumhuriyeti kurulması yönünde eğitim almış olabilecekleri kuşkusundan dolayı dönüşlerine izin verilmediği anlatılmaktadır.[231] Yine 13 Aralık 1919 tarihinde Kazım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir şifrede, Batum'da bir Pontus Cemiyeti'nin oluşturulduğunu ve bu cemiyetin amaçlarından bir tanesinin de bu bölgedeki Rumlar'ın tekrar Osmanlı ülkesine doğru göç ettirilmeye çalışılmasının olduğu bildirilmektedir.[232]

[229] 15. K. Kumandanı Kazım Karabekir'den Harbiye Nezareti'ne, 21 Ekim 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 440-442; 2 Kasım 1919 tarihli Harbiye Nezareti'ne gönderilen başka bir raporda "Pontus hayalinin" gerçekleşmeyeceğini düşünen bir kısım Rum çetelerinin dağıldıkları bildirilmektedir. Bkz. *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 463-465.

[230] Ural, "Mütareke Dönemi'nde Pontus Hareketi'nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler," s. 240.

[231] *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 502-503. Burada ilginç olan noktalardan birisi şudur ki daha erken tarihli İngiliz belgelerinden Doğu Karadeniz bölgesindeki İngiliz subaylarının bu bölgeye olan Rum muhaceretinin durdurulmasını talep ettikleri anlaşılmaktadır. Hâlbuki metinde belirtilen 1919 Aralık tarihli belgede Rumlar'ın dönüşünü bizzat "İngiliz mümessili"nin Trabzon valisine bildirdiği yazmaktadır. Gerçi belgede bu İngiliz mümessilinin adı açıkça belirtilmemistir. Bu durumda, ya İngilizler Samsun bölgesine Rum muhaceretini onaylamazken Trabzon'a Rum göçü olmasında herhangi bir sakınca görmüyorlardı ya da Doğu Karadeniz bölgesindeki İngiliz sivil ve askeri temsilciler arasında bir koordinasyonsuzluk vardı yorumu yapılabilir.

[232] 15.K. Kumandanı Kazım Karabekir'den Harbiye Nezareti'ne, 13 Aralık 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 506-508.

Batum'daki Pontusçu Rumlar hakkında Batum İslam Cemiyeti tarafından 1920 yılında hazırlandığı anlaşılan bir raporda, Ioannides (Yovanidis) başkanlığında bir 'Pontus Cemiyeti'nin teşkil edildiği ve bu cemiyetin amacının Doğu Karadeniz bölgesinde bir 'Pontus Hükümeti' kurmak olduğu anlatılmaktadır. Bu amaca yönelik olarak hem Yunanistan'dan gelen hem de "Türkiyeli Rumlardan" oluşan propagandacılar, Türkiye'deki Rum ahaliyi Batum'a ve oradan da Poti ve Sohum'a göç ettirerek bu bölgede çoğunluğu oluşturmaya çalışmaktadırlar. Ancak, eğer bu bölgeler Bolşevikler tarafından işgal edilirse bu Rumlar Türkiye'ye göç ettirilecekti. Ayrıca rapora göre, bu cemiyet kendi amaçları doğrultusunda hareket etmeyenleri ortadan kaldırmak için bile bir komite kurmuştu. Raporda hem Batum'daki hem de Türkiye'de önemli bölgelerde yaşayan Rumlar'ın, 1920 yılının başlarında aynı anda Türkiye'ye karşı bir ihtilale kalkışacağı istihbaratı alındığı da bildirilmekteydi.[233]

6 Şubat 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Selahaddin Bey'e gönderdiği bir mektupta, Sohum ve Kars civarında yaklaşık iki yüz bin Rum'un Bolşevikler'den kaçma bahanesiyle ve Venizelos'un talimatıyla Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmeye hazırlandıklarını belirtmekte ve bunun önüne geçilmesini istemektedir. Mustafa Kemal Paşa, bu Rumlar'ın "güya evvelce tehcir edilmiş Rumlar olduğu" İtilaf Devletleri'ne bildirildiğini de belirterek bu muhaceret fikrinin bir 'Pontus Rum Hükümeti' teşkiline yönelik olduğunu eklemektedir.[234]

İsyana Doğru

Paris Barış Konferansı sırasında, Doğu Karadeniz Rumları bağlı bulundukları devletten ayrılma isteklerini açıkça beyan etmişlerdi. Bu ayrılma ya Yunanistan'a bağlanarak, ya bağımsız bir devlet kurarak ya da Büyük Devletler'in birinin mandaterliğinde özerk bir devlet oluşturarak gerçekleşecekti. Bu isteklerini meşru kılmak için Wilson'un

[233] Bkz. *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 575-580.

[234] Mustafa Kemal'den Selahaddin Bey'e, 6 Şubat 1920, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 548-549. Türk arşiv belgelerinde Rum muhaceretinin nasıl yer aldığına dair kısa bir tahlil için ayrıca bkz. Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik Ingiliz Faaliyetleri*, s. 263-267.

ortaya attığı *self-determinasyon* ilkesini işletmeyi düşünmüşlerdi. Ayrıca, savaş sırasında İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlar'ı "Osmanlı zulmü"nden kurtarmayı vaat etmişlerdi. Bu yüzden Rumlar, kendilerinin bu "zulm"e uğrayan Hıristiyanlar'dan oldukları propagandasını yaymışlar ve Doğu Karadeniz'de nüfus çoğunluğunu teşkil ettikleri iddiasını ortaya atmışlardı. Nüfus olarak çoğunluk olmadıklarının farkında oldukları için de Doğu Karadeniz'e diğer coğrafyalardan Rum nüfus getirmeye çalışmışlardı.

Bütün bunlara rağmen Doğu Karadeniz Rumları, Barış Konferansı sırasında Büyük Devletler'i talepleri konusunda ikna etmeyi başaramamışlardı. Bu yüzden bu Rumlar, 15 Mayıs 1919'da Batı Anadolu'ya asker çıkaran ve işgali Anadolu'nun içlerine kadar genişleten Yunanistan'ın desteğiyle silahlı bir isyan hareketine girişeceklerdi. Bu isyan, Yunanistan ile koordineli bir şekilde yürütülecekti. Yunanistan'ın, bu isyan bağımsız bir Pontus devleti ile neticelenmeyecek olsa bile bu işten bir çıkarı olacaktı. Zira Ankara Hükümeti kuvvetleri Batı Anadolu'da Yunanistan, Doğu Anadolu'da Ermenistan ve Anadolu'nun diğer yerlerinde çeşitli muhalif Müslüman unsurların çıkardıkları isyanlarla uğraşırlarken, bir de tam kendi ikmal hatlarının geçtiği Doğu Karadeniz bölgesinde başka bir isyanla uğraşacaklardı.

3. YUNANİSTAN VE PONTUS İSYANI

Yunanistan ne harb-i umumiye yaradı
ne de sulh-i umumiye[235]

Paris'te barış konferansı toplanmadan önce konferansın ev sahipliğini yapacak olan Büyük Devletler'e Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos 30 Aralık 1918'de Yunanistan'ın taleplerini içeren bir memorandum vermişti. Venizelos, Güney Arnavutluk, Trakya ve Batı Anadolu'ya dair Yunan taleplerini sıralarken Doğu Karadeniz'in Yunanistan'a bırakılmasını ya da bu bölgede bağımsız bir Rum devleti kurulmasını talep etmemişti.[236] Trabzon'dan bahsettiği yerde kısaca bu vilayetin kurulması düşünülen Ermenistan'a eklemlenebileceğini belirtmişti. Böylece Trabzon vilayetinde sakin olan 350.000 Rum Türk idaresinden çıkarılabilecekti.[237] Amasya ve Merzifon gibi yine bir kısım Rumlar'ın yaşadığı ama Trabzon vilayetinin dışında kalan yerler için Venizelos, bu bölgelerdeki Rumlar ile Batı Anadolu'da tesis edilmesini teklif ettiği Yunan yönetimi altında bulunacak Müslümanlar'ın

[235] Yahya Kemal, *Eğil Dağlar - İstiklal Harbi Yazıları* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970) s. 25.

[236] Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar Ve Türkiye'nin Taksimi*, s. 28-29. Yunanistan'ın Paris Barış Konferansı sırasındaki politikasına dair ayrıntılı bir çalışma için bkz. N. Petsalis Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference 1919* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1978).

[237] "Greece Before the Peace Congress", FO.608/37, s.15; Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," s. 15; Ural, "Mütareke Dönemi'nde Pontus Hareketi'nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler," s. 226. Venizelos'un bu notundan önce 1918 Kasım'ında Atina'daki İngiliz elçiliğinden bir görevli "Kurtarılmamış Rumlar" (*Unredeemed Greeks*) üzerine bir değerlendirme yazmıştı. Granville bunu daha sonra Balfour'a göndermişti. Bu değerlendirmede Trabzonlu Rumlar'ın özerk bir kanton oluşturabilecekleri ve bunun da Ermenistan'ın bir parçası olabileceği belirtilmektedir. Bkz. Granville'den Balfour'a, 26 Kasım 1918, FO371/3147/264121.

mallarının Türk ve Yunan hükümetleri tarafından satın alınmasını ve bu insanların karşılıklı ve gönüllü bir şekilde göç ettirilmesini teklif etmişti.[238] Venizelos daha sonra Yunan orduları Batı Anadolu'da ilerlerken ve Doğu Karadeniz Rumları bir isyan çıkarmış halde iken 1918 Aralık'ında teklif ettiği Müslümanlar ile Rumlar'ın yer değiştirme meselesini 1920 yılının Nisan ayında Londra'da yapılan müzakerelerde tekrar ifade edecekti. Londra'daki Fransız temsilci Jules Cambon, Venizelos'un Karadeniz bölgesindeki bütün Rumlar'ı İzmir'e gönderip bunlara yer açmak için İzmir bölgesindeki Türkler'i bu bölgeden çıkarmayı düşündüğünü ifade etmişti.[239] Yunan Başbakanı Aralık 1918 tarihli muhtırasında sıraladığı Yunan taleplerini 3–4 Şubat 1919 tarihlerinde Paris'te Büyük Devletler'in temsilcilerine sözlü olarak sunmuştu.[240]

İngiliz diplomat/tarihçi Michael Llewellyn-Smith, Venizelos'un Trabzon'u kurulması düşünülen bir Ermeni devletine bırakmak istemesinin iki sebebi olduğunu yazmaktadır. Birincisi Trabzon, Yunanistan'dan çok uzaktı. İkincisi, bölgede yaşayan Rumlar sayıca az oldukları için korunmaları zor olacaktı. Llewellyn-Smith, Venizelos'un Doğu Karadeniz Rumları'nın bağımsız bir Pontus Rum Devleti kurulması yönündeki taleplerine yüz vermemesini "akıllıca" bulmaktadır.[241]

Venizelos, Doğu Karadeniz Rumları'nın taleplerini Büyük Devletler'in önünde savunmayınca daha önce bahsedildiği gibi Yunanistan ve Avrupa'daki Doğu Karadeniz Rumları'nın tepkilerini çekmişti. Gerçekten de çıkarlarını savunmalarını bekledikleri Yunanistan başbakanı, Trakya ve Batı Anadolu'yu açıkça isterken kendilerini kaderlerine terk etmekteydi. En iyi ihtimalle, kurulması düşünülen bir Ermeni devleti ile birleşeceklerdi.

[238] "Greece Before the Peace Congress", FO.608/37, s.18. Ayrıca bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1976) s. 98.

[239] *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Vol. VII*, (1958) s. 732-733.

[240] House ve Scymour (haz.), *What Really Happened at Paris, the Story of the Peace Conference, 1918-1919 by American Delegates*, s. 191-194. Ayrıca bkz. Shaw, *From Empire to Republic, Vol.II*, s. 411-412.

[241] Michael Llewellyn-Smith, "Venizelos' Diplomacy, 1910-1923," içinde *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, (haz.) Paschalis M. Kitromilides (Edinburg University Press, 2006) s. 158; Llewellyn-Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922*, s. 72.

Ancak, Venizelos'un 1919–1920 yıllarındaki faaliyetlerine bakıldığında Paris'te bir Pontus devletini bahis mevzuu yapmaması aslında taktiksel bir manevra olarak görülebilir.[242] Venizelos, Güney Arnavutluk, Trakya ve Batı Anadolu'daki taleplerinin iddialı olduğunun farkındaydı. Bilhassa İtalya'nın Batı Anadolu'daki Yunan taleplerine itiraz edeceğini tahmin ediyordu. Bir de Doğu Karadeniz gibi uzak bir coğrafyaya dair talepte bulunarak Yunanistan'ın diğer isteklerini tehlikeye düşürmek istemiyordu. Zira bu yüzden aynı şekilde İstanbul'un da doğrudan Yunanistan'a bağlanmasını talep etmemişti. Nüfusunun büyük çoğunluğu Rum Ortodoks olan Kıbrıs'ı da masaya getirmemişti. Venizelos, Paris'te en çok Fransa ve İngiltere'nin desteğini alıyor ve bu destek sayesinde Trakya ve Batı Anadolu'daki Yunan emellerini gerçekleştirebileceğini düşünüyordu. Bunlar gerçekleştikten sonra sıra Kıbrıs'a, İstanbul'a ve Doğu Karadeniz'e gelebilecekti.

Burada Venizelos'un talepleri hakkında bir iki husus daha belirtilmelidir. Birincisi, daha önce bahsedildiği gibi Doğu Karadeniz Rumları temsilcileri her fırsatta bu bölgede yaklaşık 850.000 Rum'un yaşadığını ve Müslümanlar'la aşağı yukarı eşit sayıda bulunduklarını ve diğer gayrimüslim unsurlarla beraber düşünüldüklerinde de Müslümanlar'dan daha kalabalık olduklarını iddia etmişlerdi. Hâlbuki Yunanistan'ın başbakanı kendi ağzından Doğu Karadeniz'deki Rum nüfusunu en çok 350.000 olarak söylemişti ki bu aşağı yukarı resmi Osmanlı nüfus istatistiklerinin verdiği rakamlarla uyumludur. İkinci bir husus ise Venizelos'un daha Paris Barış Konferansı sürerken kafasında, Yunan yönetimi altında olan ya da olacak Türkler ile Türk idaresi altındaki Rumlar'ın mübadele edilmesine dair bir düşüncesi olduğudur. Nitekim Dimitri Pentzopoulos da Paris'teki konferanstan dört yıl sonra 1923 yılında Lozan'da kararlaştırılan nüfus mübadelesi ile Venizelos'un öngördüğü homojen bir nüfusa sahip Yunanistan projesinin nihayet gerçekleştiğini belirtmektedir.[243]

[242] Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," s. 16; Ural, "Mütareke Dönemi'nde Pontus Hareketi'nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler," s. 227-228.

[243] Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact on Greece* (London: Hurst & Co., 2002) s. 12.

Paris Barış Konferansı devam ederken Büyük Devletler, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un da önemli bir inisiyatif kullanmasıyla Yunan birliklerinin İzmir'e çıkarma yapmasını kararlaştırmışlardı. Lloyd George'un genel olarak Türkler'e antipatisi ve özel olarak Venizelos'a sempatisi bilinen bir şeydir. Lloyd George, Türkler'i "insan kanseri" (*human cancer*) ve "yağmacı bir sürü" (*marauding herd*) olarak görüyordu.[244] Zira 1917 yılında Savaş Kabinesi'nde İngiltere'nin savaş hedefleri hakkında yaptığı bir konuşmada Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması gerektiğini söylemişti. Sedat Çilingir, Lloyd George'un "Osmanlı İmparatorluğu'nu insanlığa karşı bir tehdit" olarak gördüğünü belirtmektedir.[245] Lloyd George ile Venizelos arasındaki ilişki hakkında İngiltere Genelkurmay Başkanı Henry Wilson, Paris'teki devam eden görüşmelerde Lloyd George'un "tamamen Venizelos'un cebinde" olduğunu ifade etmektedir.[246]

Büyük Devletler'in, İzmir'e Yunanistan'ın asker çıkarmasına izin vermesi Batı Anadolu'yu işgal için uğraşan Venizelos'un çabalarının boşa gitmediğini göstermişti. Ancak, Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarması sadece Batı Anadolu'yu ve buradaki ahaliyi etkilememişti. Bu çıkarmanın bütün Osmanlı ülkesinde yansımaları olmuştu. Bu bölgelerden bir tanesi de Doğu Karadeniz idi.[247] Bu bölgede Yunanistan'ın desteğiyle bir Pontus Cumhuriyeti kurulması yönünde aktif olan sivil Rumlar ve Pontusçu çeteler cesaretlenmiş ve faaliyetlerini sıklaştırmışlardı.[248] Ayrıca, her ne kadar Venizelos, Paris'te Doğu Karadeniz Bölgesi'ni kurulması düşünülen Ermeni devletine bırakmaya razı olmuş gibi göründüyse de özellikle de 1919 Nisan'ından sonra Yunan Hükümeti Doğu Karadeniz'deki Pontusçu faaliyetlere maddi ve manevi destek vermiştir. Amiral Bristol, 1919 Mayıs'ından sonra Yunanistan'ın kafasındaki "Pontus rüyası"nın "İzmir ve Trakya rüyaları"yla koordineli olduğunu

[244] Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919-1925, a Study in Post-War Diplomacy*, s. 95-96.

[245] Çilingir, "Lloyd George and the Dissolution of the Ottoman Empire", s. 62-63.

[246] "*...he is completely in Venizelos's pocket over this treaty.*" Calwell, *Field-Marshal Sir Henry Wilson, His Life and Diaries*, s. 233.

[247] İzmir'in işgaline Trabzon'da Müslüman ahalinin verdiği tepkiler için bkz. Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, s. 69-72.

[248] Ural, "Mütareke Dönemi'nde Pontus Hareketi'nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler," s. 235-236.

belirtmektedir. Ancak Bristol'e göre bu, sonraki ikisine göre daha uzak bir rüyaydı.[249]

1919 yılının Nisan ayında Paris'te barış görüşmeleri devam ederken Hrisanthos, Paris'e giderek Venizelos'la bir görüşme yapmıştı.[250] Bu görüşme hakkında Yunan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 25 Nisan 1919 tarihli telgrafında Venizelos, Rum temsilcilerin Doğu Karadeniz Rumları'ndan oluşturulacak küçük bir askeri birliğin kurulması için kendisinden yardım istediklerini belirtmişti.[251] Stefanos Yerasimos da bu mektup hakkında 6 Mayıs'ta Lloyd George kendisine İzmir'i Yunanistan'ın işgal edebileceğini söyledikten sonra Venizelos'un Anadolu hakkındaki stratejisini değiştirdiğini yazmaktadır. Venizelos, bir yandan Hrisanthos'un İtilaf Devletleri'ne Rum taleplerini iletmesi için bir ortam oluştururken bir yandan da Atina'ya yazarak orada Doğu Karadeniz kökenli Rumlar'dan oluşacak ve Doğu Karadeniz Rumları tarafından finanse edilecek bir birlik kurulmasını istemişti.[252] Bu küçük askeri birlik ileride kurulacak ordunun çekirdeğini oluşturacak ve Doğu Karadeniz Rumları'nın "milli haklarını" savunmalarında ve ileride ayrı ve bağımsız bir siyasi yaşamlarının olmasında onlara yardımcı olacaktı.[253] Bu Rum temsilciler gerekli paranın Doğu Karadeniz Rumları'nca tedarik edileceğini, ancak her şeyden evvel bu askeri birliğin eğitimi için Venizelos'un kendilerine subay göndermesini istemişlerdi. Venizelos, Atina'dan Doğu Karadeniz Rumları'nın bu isteklerinin acilen karşılanmasını talep etmişti. Bu iş için en uygun subayın Bükreş'te Yunan Askeri Ataşesi olarak görev yapan Albay Dimitris Katheniotis olduğunu belirtmişti. Eğer Katheniotis bu görevi kabul ederse yanına Doğu

[249] "*The Pontus dream has been coordinate with the Smyrna and Thrace dreams in the eyes of the Greek militarists; only it has been a bit more remote*". Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

[250] 19 Eylül 1920 tarihli İstikbal Gazetesi'nde "Pontus Meselesi" başlıklı yazıda 1919 yılının Nisan ayında Hrisanthos'un Paris'e giderek Venizelos'la görüştüğü yazmaktadır. Bu yazıya göre Hrisanthos Venizelos'a Pontus meselesi hakkında detaylı bir rapor sunmuştu (Bkz. *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 566-572.) Hrisanthos-Venizelos görüşmesi için ayrıca bkz. Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 50.

[251] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım I, s.3 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66

[252] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 50.

[253] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım I, s.3 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

Karadeniz Rumları'ndan seçilecek yirmi adet subayın verilmesi gerektiğini söylemişti. Bu subaylara eşlik etmek için astsubaylar da seçilmeliydi. İlk önce bir bölük oluşturulmalı ve sonra bu bir tabur haline getirilmeli ve en nihayetinde bir alay oluşturulmalıydı. Eğer Katheniotis bu görevi kabul ederse gerekli malzemeyi temin edebilmek için hemen İstanbul'da Yunan Yüksek Komiseri Kanellopoulos ile ve İstanbul'daki Doğu Karadeniz Rumları ile görüşmeliydi. Bundan sonra Atina'ya gelerek kendisine yardımcı olacak diğer subaylar ile Doğu Karadeniz'e hareket etmeliydi. Ayrıca bütün bu faaliyetler, Paris Barış Konferansı Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkında bir karar alana kadar gizli tutulmalıydı. Kesinlikle basına hiç bir şey sızdırılmamalıydı. Görevlendirilecek yetkililerin ve Doğu Karadeniz'li Rum subayların maaşları Yunan devleti tarafından ödenmeliydi. Bilhassa Yunan yetkililer hiçbir şekilde Doğu Karadeniz Rumları'ndan para almamalıydılar. Doğu Karadeniz Rumları kendileri tarafından kurulacak bir orduya Yunanistan'ın finansal olarak katkıda bulunacağı konusunda hiçbir şüpheye düşmemelilerdi. Ancak kendileri de davaları uğruna çok çalışmaya devam etmelilerdi.[254] Venizelos'un bu mektubu hakkında Bristol yaptığı yorumda Yunanistan'ın, Paris Barış Konferansı'nı Karadeniz sahilinin Yunan askeri kontrolüne bırakılması yönünde bir oldubittiyle karşı karşıya bırakmaya çalıştığını ve bu işin arkasındaki kişinin, "gizlilik ve entrika" tavsiye eden mevcut Yunan Başbakanı olduğunu belirtmişti.[255]

Katheniotis kendisine teklif edilen Pontus görevini kabul etmişti. Sonra, Atina'ya Kanellopoulos üzerinden bölgedeki durum hakkında bir rapor göndermişti. Yunan albayı bu raporunda Türk ordusunun Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum çetelerinden iki kattan daha fazla güçlü

[254] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım I, s.3 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66. Katheniotis'in Venizelos tarafından Rum çetecileri organize etmesi için görevlendirilmesi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 228 ve 233; Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," s. 23.

[255] *"The ultimate object of presenting the Peace Conference with a fait accompli on the Black Sea Coast, in the form of Greek military control of the Pontus, should no more be missed than that its avatar, counselling secrecy and intrigue, is the present Greek Prime Minister."* 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım I, s.3 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

olmasının Doğu Karadeniz Rumları'nın ihtiyatlı tutumunun sebebi olduğunu belirtmişti. Zira, Doğu Karadeniz Rumları isyana başladıklarında kendilerine karşı misilleme yapılacağını beklemekteydiler. Bu yüzden en azından Müslüman nüfusun Rumlar'dan en az iki misli olduğu Samsun ve Trabzon'da herhangi bir girişimde bulunmadan güvenliğin sağlanması gerekmekteydi.[256] Katheniotis, General Frenchet d'Esperey'in Trabzon'a ve Samsun'a bir tabur göndereceği sözünü verdiğini ekledikten sonra isyana başlamak için yetki istemişti. Çünkü, resmi işgal kuvvetlerinin maddi ve silah yardımı olmaksızın bir isyana girişmek imkânsızdı. Trabzon ve Samsun'da silah tedariki hem zordu hem de az miktarlarda gerçekleşmekteydi.[257]

Katheniotis dışında başka Yunan subayları da Doğu Karadeniz bölgesinde Rum çetecileri organize ederek bir Pontus Cumhuriyeti kurulması için gerekli altyapının hazırlanmasına yönelik görevlendirilmişlerdi.[258] Bu subaylar muhtemelen Venizelos'un Atina'ya

[256] "*The superiority of the Turkish army, more than twice as strong (i.e. as the Greek irregular bands in the Pontus) justifies the prudence of the Pontus people, who know that there will be reprisals on an unarmed population as soon as our movement should begin. The indispensable condition before any activity is to establish security, at least at Samsoun and Trebizond, where the Mussulman population is at least twice as great. For that purpose the presence of a French or English force, even if small, is indispensible.*" 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s.1 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66. Katheniotis'in bu telgrafi hakkında başka bir bahis için bkz. Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 51.

[257] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s.1 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

[258] Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Vekaleti'ne, 22 Eylül 1919. BOA, DH.KMS, No.49-2/51; Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 233; Ural, "Mütareke Dönemi'nde Pontus Hareketi'nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler," s. 236-237; Hadiye Yılmaz, *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010) s. 93. Osmanlı istihbaratı da Yunanistan'ın Doğu Karadeniz bölgesine asker ve cephane gönderdiğini ve Rusya'daki "Yunanlar"dan da büyük miktarlarda yardım topladığını haber almıştı. Kazım Karabekir'den Trabzon Mevki Kumandanlığı'na, 5 Aralık 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 497-500. Bu telgrafta ilginç bir şekilde Rusya'daki Rumlar'dan "Yunan" olarak bahsedilmektedir. Osmanlılar'ın kendi toprakları içerisinde yaşayan Osmanlı tabiyetindeki Rum Ortodoks ahaliden "Rum" olarak bahsetmeleri bilinmektedir. Ancak bu telgrafta ya yanlışlıkla Rusya'daki Rumlar için "Yunan" ifadesi kullanılmış ya da Osmanlı İmparatorluğu ve Kıbrıs dışında yaşayan bazı Rum Ortodokslara o dönemde "Yunan" deniyor olmalıdır ki bu ikinci seçenek pek olası değildir. Zira "Yunan" ifadesi

gönderdiği 25 Nisan 1919 tarihli telgrafında Katheniotis'e eşlik etmesini istediği subaylardır. Dönemin *Polis Müdir-i Umumisi* Mehmed Nureddin, 22 Ekim 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne yazdığı uzun bir mektupta bir kısım Yunan subaylarının Doğu Karadeniz'de kurulması düşünülen bir Pontus devletinin jandarma kuvvetini nizama koymak üzere görevlendirildiklerini ve İstanbul'a bu maksatla geldiklerini belirtmişti.[259] Bu subaylardan bir kısmının Trabzon'a doğru yola çıkacaklarına dair istihbarat alınmıştı.[260] Bu subaylar görünüşte Yunan Kızılhaçı namına çalışmaktadırlar. Ancak asıl amaçları bir Pontus devleti kurmaktı.[261]

Yunan Hükümeti, İzmir'i işgal etmeden önce de 1919'un Nisan ayı sonlarında Batı Anadolu'nun stratejik bölgelerine Kızılhaç görevlileri göndermişti. Her ne kadar Venizelos daha sonra inkâr ettiyse de İngilizler bu görevlilerin ilerideki Yunan işgali için hazırlık yapmak için gönderildiklerini düşünüyorlardı.[262] Mesela, Doğu Karadeniz'e gönderilen Yunan subaylardan Chrisostomos Karaiskos, Yunan Kızılhaçı namına çalışan bir memur kisvesinde Rum çeteci asilere gıda ve ilaç yardımı yapmakla görevlendirilmişti. Ayrıca bu faaliyetleri yaparken bazı İngiliz subaylarının da koruması altında buluyordu. Kurduğu bir mahkemede sadece Rum çete reisleri ve asilerin aralarındaki problemlerle ilgilenmiyor genel nüfusun sorunlarını da bu mahkemede halletmeye çalışıyordu. Karaiskos sayesinde 1920 Şubat ayında Samsun havalisindeki Rumlar, Türk yetkililerle bütün bağlarını

özellikle Yunan Krallığı'nın kurulmasından sonra bu devletin tebaası için Osmanlılar tarafından icat edilmişti.

[259] Polis Müdir-i Umumisi Mehmed Nureddin'den Harbiye Nezareti'ne, 22 Ekim 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 445-451. Yunan subaylarının bu türlü faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. Mustafa Kemal'den Cemal Paşa'ya, 4 Kasım 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 466-470; *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 471-475.

[260] Polis Müdir-i Umumisi Mehmed Nureddin'den Harbiye Nezareti'ne, 22 Ekim 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 445-451.

[261] Dahiliye Nezareti Müsteşarı'ndan Harbiye Nezareti'ne, 4 Aralık 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 495-496. Ayrıca bkz. Nuri Yazıcı, *Milli Mücadelede (Canik Sancağı'nda) Pontosçu Faaliyetler (1918-1922)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989) s. 30.

[262] Çilingir, "Lloyd George and the Dissolution of the Ottoman Empire", s. 132.

kesmişlerdi. Bu durumun Ordu ve Trabzon'da da sağlanması için Yunan subaylar uğraşmışlardı.[263]

Mehmed Nureddin, 22 Ekim'de gönderdiği raporda Venizelos'un şimdilik İstanbul'u elde etmekten ümidini kestiği için Pontus Cumhuriyeti'nin kurulması yönünde uğraş verdiğini ve buna uygun olarak Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne yeni talimatlar verdiğini belirtmişti. Pontus meselesi için teşkilat ve harekât merkezi olarak İstanbul'un kabul edildiğini de eklemişti.[264]

Yunan gazeteci-yazar Tasos Kostopoulos, Venizelos'un ve Doğu Karadeniz'e gönderdiği Yunan subaylarının çabalarına rağmen, Samsun bölgesinde çıkarılan isyanın bir ihtilale dönüşemediğini iddia etmektedir. Kostopoulos ayrıca uzun vadeli bir bağımsızlığa dair siyasi bir planın dahi olmadığını ileri sürmektedir. Ancak, bölge Rumları için güvenli olmayan bir durum hasıla gelmiştir. Zira bütün bu olanlardan sonra Rumlar, ezici çoğunluğu Müslüman olan bir bölgede kendilerini daha az güvende hissetmeye başlamışlardır. Kostopoulos, Karaiskos'un hatıralarında Doğu Karadeniz'in daha düşük statüdeki Rumları ile daha yüksek statüdeki Rumları'nı karşılaştırarak öncekilerin İstanbul ve Ankara hükümetlerine karşı silahlı bir isyana girişirlerken Atina, Selanik ve İstanbul'daki elitlerin ise olmayan bir yönetime liderlik yapmak için birbirlerinin boğazına sarıldıklarını anlattığını yazmaktadır.[265]

Yunanistan bir yandan Doğu Karadeniz Rumları'nı isyana teşvik ederken bir yandan da Ermeniler ile anlaşma zemini aramaktaydı. Ancak ilginç bir şekilde Ermeniler, Paris'te Doğu Karadeniz Rumları'yla anlaşmaya pek hevesli olmadıkları için Yunan Hükümeti, Osmanlı

[263] Karaiskos'un faaliyetleri hakkında bkz. Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 233-234. Yunan subaylarının Pontusçu çeteleri sevk ve idarede oynadıkları rol için ayrıca bkz. Çapa, *Pontus Meselesi*, s. 112-113; Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, s. 136.

[264] Polis Müdir-i Umumisi Mehmed Nureddin'den Harbiye Nezareti'ne, 22 Ekim 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*. s.445-451. Venizelos'un İstanbul meselesini erteyeleyip mesaisini Doğu Karadeniz'de bir Pontus Hükümeti teşkiline ayırdığına ve harekat merkezi olarak İstanbul'un belirlediğine dair ayrıca bkz. *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 497-500.

[265] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 234 ve dipnot 252.

Hükümeti'nin ve Doğu Karadeniz'deki Türk yetkililerin tamamen küstürülmemesi hatta Ermeniler'e karşı Türkler'in desteğinin sağlanmasına da çalışıyordu. Atina'daki Yardım Bakanlığı'nın (*Ministry of Assistance)* direktörü Nikos Kazantzakis'in, Pappas'a[266] gönderdiği 29 Kasım tarihli bir telgrafta Yunanistan'ın takip edeceği politikanın ana hatları anlatılmaktadır. İlk olarak Paris Barış Konferansı'nda Rumlar ve Ermeniler'in geleceğinin ne olacağı belirlenmeli ve bu iki grubun "Türk boyunduruğu"ndan kurtarılmasına yönelik çabalar birleştirilmeliydi. Ayrıca Hrisanthos'un Ermeniler'e karşı mümkün sınırlar içerisinde Türkler ile Rumlar'ın işbirliği halinde olmalarına yönelik çabaları desteklenmeli ve Rumlar ile Türkler'in ilişkilerinin üzerine "soğuk su dökecek" bütün şüpheli faaliyetlerden sakınılmalıydı.[267]

Yunan Hükümeti, Doğu Karadeniz bölgesini ilhak etmek için sadece Kafkasya ve Doğu Karadeniz bölgesindeki Rumlar'a güvenmemekteydi. Güney Rusya ve Kırım'daki Rumlar da Yunanistan'ın çıkarları doğrultusunda harekete geçirilmişlerdi. Güney Rusya, Kafkasya ve Doğu Karadeniz bölgesindeki Yunan yardım misyonunun başındaki Ioannis Zervos, 15 Ekim'de Yunan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir mektupta Kırım Rumları, özellikle Mariupol'de yaşayanlar arasında, "ulusal propaganda" için yapılan çabaları ve planları anlatmıştı. Zervos, bu bölgedeki Rumlar arasında "Yunan milli duygusu"nun zayıf olduğunu ve bu kişilerden burada bir plebisit düzenlenmesi konusunda ajitasyon yapacak birinin bulunamadığını kabul etmektedir. Buna rağmen Zervos, 29 Ekim'de Atina'ya gönderdiği başka bir telgrafta Hrisanthos ile koordineli bir şekilde Güney Rusya bölgesindeki Novorossisk kentinde yaşayan Rumlar'a bir plebisit yaptırdığını ve bu plebisit neticesinde "Pontus'un Türk boyunduruğundan kurtarılması" yönünde bir karar alındığını yazmaktadır. Bu telgraf hakkında Bristol'un gönderdiği raporda düşülen

[266] Bu kişi, 31 Ağustos 1920'de Erivan'a ilk Yunan büyükelçisi olarak atanan ama Ermeni devletinin Bolşevikler tarafından işgal edilmesiyle büyükelçilik koltuğuna oturamayan Ioannis Papas olmalıdır (Bkz. Leonidas Themistocles Chrysanthopoulos, *Caucasus Chronicles: Nation-Building and Diplomacy in Armenia, 1993-1994* (Princeton and London: Gomidas Institute, 2002) s. 3.)

[267] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s.4-5 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

notta Yunanistan'ın Kafkasya sahillerini, Don bölgesini ve Kırım'ı hala "Pontus" olarak düşündüğü belirtilmektedir. Zira bu bölgeler eski Mithridatlar'ın Pontus krallığının sınırları içerisinde yer almaktaydılar.[268] Zervos, mektubunda aynı şekilde bir plebisiti Kuban Kazakları arasında yapmaya çalışacağını eklemişti. Bristol'un raporunda bu plebisitin kendilerini Rum'dan ziyade Rus olarak gören insanlar arasında yapıldığı belirtilmektedir.[269] Zervos'un gönderdiği bu iki telgraf hakkında Bristol, bu plebisitlerin sonuçlarının Paris Barış Konferansı'na Venizelos'un bilgisi dahilinde sunulduğunu belirtmektedir. Raporda ayrıca bu plebisitlerin neticelerinin suni olduğu ve bu neticelerin aktif bir propaganda ile okullar, koruma vaadi, bir Yunan bankasının ve gemicilik hattının kurulması ve ticari destek gibi "kandırıcı sözler"le temin edildiği yorumu yapılmaktadır.[270]

Yunan "entrika"sı, 1919 Kasım'ının sonuna doğru "zirveye" ulaşmıştır.[271] Bristol'e göre, Kafkasya'daki Yunan siyasi memuru Ioannis Stavridakis'in Tiflis'ten gönderdiği 25 Kasım tarihli mektup Yunanistan'ın Kafkas politikasının çok önemli bir safhaya geldiğini göstermekteydi. Stavridakis, artık sadece yerli Rum çetelerinin yeterli olmayacağını belirterek büyük bir askeri harekâtı tavsiye etmişti. Stavridakis, raporunun Hrisanthos tarafından da görüldüğünü ve Hrisanthos'un bunu onayladığını yazmıştı. Bu ikisi her gün Katheniotis'le bir araya gelip Yunanistan'ın Doğu Karadeniz ve Kafkasya'daki askeri

[268] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s.6 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66. VI. Mithridat (M.Ö. 134-63) yaptığı fetihlerle krallığın sınırlarını Kırım ve Güney Rusya'nın bir kısmını içine alacak şekilde genişletmişti. Bkz. "Mihtradates," maddesi, *Encyclopedia Britannica*, 15 (William Benton, 1969) s. 602-603.

[269] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s.6 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

[270] "*The results of these "plebiscites" were put before the Peace Conference, with the full knowledge of Venizelos – as otherwise that could not have been done. No further evidence than Zervos's two despatches is needed to show that the above declaration was artificial, simply the result of active propaganda and deceptive promises regarding schools, protection, creation of a Greek bank, a Greek steamship line and commercial support.*" 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s.6-7 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

[271] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s.7 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

organizasyonu üzerinde görüşmekteydiler.[272] Kazım Karabekir de 13 Aralık 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine yazdığı raporda Hrisanthos'un Batum'a gittiğini oradan da Tiflis'e geçtiğini yazmıştı. Karabekir, Venizelos'un Osmanlılar aleyhine olacak şekilde Gürcistan ile bir yakınlaşma politikası takip ettiğini ve Trabzon Metropoliti'nin Tiflis'e gitmesinin Venizelos'un bu siyaseti ile ilgili olduğunu düşündüğünü belirtmektedir.[273]

Stavridakis, Katheniotis'in teşkilatlanmaya hemen başlayabilmek için gerekli araçları sağlamasını ümit etmektedir. Stavridakis bu sorunun iki tarafı olduğunu anlatmaktadır. Birincisi, eğer Kafkasya'ya bir Yunan ordusu gelirse ne yapılacağıdır. İkincisi ise askeri organizasyon sadece bölgedeki yerli Rum unsurlara dayalı olduğu takdirde nasıl hareket edileceğidir. Burada Stavridakis bir gözlem yapmaktadır. Anadolu'nun hâlihazırda bir hâkimi yoktur. Ciddiye alınabilecek tek askeri varlık Yunan kuvvetleridir. Ayrıca Rusya bölünmüş ve dağınık bir durumdadır. Bu durum Yunanistan'a Anadolu'yu hem batıdan hem de doğudan çevirme imkânı sağlamaktadır. Bristol, "Pontus planı"nın altında aslında daha büyük bir amaç olduğunu düşünmektedir: Kafkasya'yı Anadolu'ya çekmek. Böylece, batıda İzmir işgal altında tutulurken Anadolu'daki TBMM kuvvetleri doğudan çevrilecek, böylece doğudaki "Müslüman halklar"dan herhangi bir yardım alamayacaklardır. Yunanistan'ın genel milli çıkarlarıyla uyumlu olan bu yöntem "Pontus'un kurtarılması" için tek yoldur. Ancak bunu yaparken "Türkler tarafından ezilen milletlerin yararı"na vurgu yapılmalıdır. Stavridakis daha sonra nasıl Hrisanthos'un yardımı ile "Türkler'i şüphelendirmeden" isyan hareketini organize etmeleri gerektiğini anlatmaktadır.[274]

Stavridakis'in Kafkasya'daki faaliyetleri hakkında J.K. Hassiotis, Stavridakis'in ilk önce Ermenistan'daki Rumlar ile Ermeni yetkililer arasında güven tesis ettiğini belirtmektedir. Stavridakis daha sonra Doğu Karadeniz Rumları'nın "Ermeni korkusu"nu (*Armenophobia*) yersiz

[272] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s.7 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

[273] 15. K. Kumandanı Kazım Karabekir'den Harbiye Nezareti'ne, 13 Aralık 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 506-508.

[274] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s.7 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ayrıca Katheniotis ile beraber İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliği ve Atina'daki Dışişleri Bakanlığı'nda çalışanların Ermeniler'e karşı olan önyargılarını da gidermeye çabalamıştır. Bunların yanı sıra Gürcü liderlerle de müzakerelere girişen Stavridakis, Kafkasya bölgesinde savaştan, açlıktan ve sefaletten dolayı acı çeken Rumlar'ın az kayıplar vererek hayatta kalmalarını sağlamıştır.[275]

Yunan Hükümeti'nin çabaları sonucu 1920 yılının başlarında Rumlar ile Ermeniler bir anlaşmaya varmışlardı.[276] Buna göre Erivan'daki hükümet, Yunan-Rum taleplerini kabul etmişti. Bu taleplerden birincisi Trabzon vilayetinin Ermenistan ile birleşerek "Ponto-Ermeni Konfederasyonu"nun kurulmasıydı. Bu konfederasyonun parçası olan iki federe devletin tam özerklikleri olacaktı. Yani her iki devletin bir parlamentosu, ayrı bakanları ve düzenli ordusu bulunacaktı. Ancak savaş ve barış zamanında konfederasyonun birleşik ordusununun komutası tek bir kişi tarafından sağlanacaktı. Ayrıca dış politika, para basımı, posta-telgraf ve haberleşmede de birlik olacaktı. Konfederasyonu oluşturacak devletlerin ortak sorunlarını görüşmek üzere bir temsilciler komisyonu kurulacaktı. Son olarak Rum ve Ermeni delegeler Paris Barış Konferansı'nda beraber bulunacaklar ve iki halkın bağımsızlığı için ortak talepler sunacaklardı.[277]

Bu Yunan/Rum–Ermeni anlaşması hakkında Bristol, oluşturulacak "kulübedeki büyük köpeğin" kim olacağının kolaylıkla anlaşılabilir

[275] J.K. Hassiotis, "Shared Illusions: Greek Armenian Co-Operation in Asia Minor and the Caucasus)1917-1922)," içinde *Greece and Great Britain During World War I* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1985) s. 157-158.

[276] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s. 8-9 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66; Bige Sükan Yavuz, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Kurulması Düşünülen Rum-Ermeni Konfederasyonu" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XIX, no. 55 (Mart 2003) s. 38. Stefanos Yerasimos Tiflis'te Yunanlar'la Ermeniler arasında bir askeri anlaşmanın 25 Ocak'ta imzalandığını yazmaktadır. Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 57. Ayrıca bkz. Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," s. 28-29; Yazıcı, *Milli Mücadelede (Canik Sancağı'nda) Pontosçu Faaliyetler (1918-1922)* s. 23; Gökçen, "Fener Rum Patrikhanesi'nin Günümüzdeki Faaliyetleri ve Pontus-Rum Soykırımı İddiaları," s. 517.

[277] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s. 8-9 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

olduğunu söylemektedir. Yunanistan'ın derli toplu ve daimi bir hükümeti vardı. Ayrıca, Yunanistan Yakındoğu'daki tek ciddi askeri kuvvete sahipti. Bunların da ötesinde bu ülke hem İngiltere'nin desteğini almaktaydı hem de Amerika'nın sempatisini kazanmış durumdaydı.[278] Ermeniler ise oraya buraya dağılmış bir "ırk/halk"tı, ve siyasi anlamda bir "millet" değillerdi.[279] Mevcut Ermenistan dağınık, iflas etmiş, açlık çeken, "kavgalar ve bencilce entrika ya da gizli derneklerle parçalanmış" ve Bristol'un raporunu yazdığı tarih itibariyle "yarı-Bolşevik" idi.[280]

Ermenistan'daki liderler Rumlar ile bir anlaşma imzalamış olmalarına rağmen Avrupa başkentlerinde Ermeni davasının temsilciliğini yapanlardan Bogos Nubar Paşa, Paris'teki Yunan elçisi Romanos'a Doğu Karadeniz Rumları'nın Ermenistan'a katılmayı kabul edip etmediklerini sormuştu. Ermenistan'daki liderlerle Avrupa'daki Ermeni temsilcilerinin Rum-Ermeni anlaşması hakkında farklı düşüncelere sahip olmalarından dolayı Katheniotis, Paris ve Londra'da devam eden müzakerelere kendisi katılmaya karar vermişti.[281]

Katheniotis muhtemelen Bogos Nubar Paşa'nın tavrından memnun kalmamıştı. Londra'da 1920 yılının Mart ayı başlarında İngiliz Savaş Bakanlığı yetkilileriyle görüşen Katheniotis, Yunanistan mandaterliğinde ve Giresun ve Trabzon bölgelerini kapsayacak bir Pontus devletinin kurulmasına yönelik teklifini iletmişti. Ancak Savaş Bakanlığı bu

[278] 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s.9 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66.

[279] Bristol Ermenistan hakkında burada tam olarak "*Armenia, being a scattered race, not a nation...*" ifadesini kullanmaktadır.

[280] "*Armenia, being a scattered race, not a nation, unorganized, bankrupt, starving, torn by dissentions and selfish intrigue or secret societies – and now half-Bolshevik.*" Bkz. 1 Kasım 1920 tarihli istihbarat raporu, Kısım II, s. 9 içinde Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 3 Kasım 1920, NARA 767.68/66. Bristol'un Ermenistan için "yarı Bolşevik" ifadesini kullanmasının sebebi 1918 yılında bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkan Ermenistan'ın bir kısmının 1920 Kasım'ına kadar Bolşevikler tarafından kontrol ediliyor olmasıdır (Bkz. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, s. 309-311.) Ermenistan bu sırada bir yandan Bolşevik baskısını hissederken bir yandan da Ankara Hükümeti güçlerinin ilerlemesini durdurmaya çalışıyordu. Zira daha önce 1920 yılının Eylül ayı itibariyle Başbakan Khatissian ülkesinin düştüğü zor durumdan kurtarılması için Trabzon'un Yunanistan tarafından işgal edilmesini talep etmişti. Bkz. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Vol. XII*, s. 636-642.

[281] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 57-58.

konunun kendilerini değil de Dışişleri Bakanlığı'nı ilgilendirdiğini Katheniotis'e söylemişlerdi.[282]

Kâğıt üzerinde bir anlaşma olmasına rağmen Yunan-Rum ikilisiyle Ermeniler, Doğu Karadeniz bölgesinin geleceği hakkında uygulamada anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Hrisanthos tekrar Avrupa'ya gitmiş ve Constantinides ile birlikte San Remo Konferansı'nı izlemişlerdi. Bu ikili 30 Nisan tarihli bir memorandum hazırlamışlar ve bu memorandumda Büyük Devletler'in sınırlarını belirleyeceği Türk devleti içerisinde kendileri için özerk bir bölge oluşturulmasını talep etmişlerdi. Venizelos'un kendisi de "Pontus rüyası"nın gerçekleşmeyeceğini düşündüğü için Mayıs ayında Yunan parlamentosunda yaptığı bir konuşmada Doğu Karadeniz Rum temsilcilerini Ermeniler ile bir anlaşmaya varılamaması hususunda suçlamıştı.[283]

Venizelos'un parlamentoda yaptığı konuşmasından sonra Yunanistan'ın Pontus projesinin bir inkıtaya uğradığı görülmektedir. Batum'daki Pontusçu Rumlar, Venizelos'u protesto etmişlerdi. Doğu Karadeniz bölgesinde Yunanistan'ın yönlendirmesiyle hareket eden Metropolit Hrisanthos da Pontus devleti kurulmasına yönelik olarak kurulan bütün kuruluşların faaliyetlerine son verilmesini önermişti. Bu konjonktürde Pontus projesinin tekrar hayata geçirilmesini sağlayan ne Yunan Hükümeti ne de Doğu Karadeniz Rumları olmuştu. İngiliz başbakanı Lloyd George, Venizelos'u Haziran ayında Londra'ya davet etmiş ve Ankara Hükümeti'ne Büyük Devletler'in San Remo'da belirledikleri barış şartlarını dayatma görevini Yunanistan'a vermişti.[284] Bu, Venizelos'a tekrardan Batı Anadolu'da ileri harekâta girişme ve belki de Doğu Karadeniz'i işgal edebilme fırsatını vermişti. Bu sırada Ankara Hükümeti birlikleri İzmit yakınlarında İstanbul Hükümeti güçlerini yenmişlerdi. Bu bahaneyle Yunan kuvvetleri Haziran ayının sonlarına doğru Bursa'ya doğru saldırıya geçmişler ve Temmuz başlarında Bursa'yı işgal etmişlerdi. Yunan birlikleri ileri harekâta giriştikleri sırada

[282] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 58.

[283] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 60-61. Ayrıca bkz. Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, s. 224; Salahi R. Sonyel, "Yunan Milleti Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı", *BTTD*, Sayı 49 (Ekim 1971) s.12.

[284] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 61-62; Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, s. 238-239.

Atina'daki Pontus Komitesi Doğu Karadeniz Rumları'nın yaklaşık 20.000 kişilik silahlı bir kuvvetle Yunan kuvvetlerine destek verebileceklerine dair Venizelos'a bir not göndermişti. Stefanos Yerasimos, Venizelos'un bu notu pek önemsemediğini yazmaktadır.[285]

Venizelos bu notu önemsememiş olsa bile bu tarihte Doğu Karadeniz'deki çete faaliyetleri devam etmekte ve bu durum TBMM Hükümeti'ni kaygılandırmaktaydı. Zaten bu çete faaliyetleri mevcut birliklerle bir türlü bastırılamadığı için Ankara Hükümeti aynı yılın Aralık ayında özel bir ordu kurmak zorunda kalacaktı. Ayrıca, halihazırda birçok Doğu Karadeniz Rum'u diğer Osmanlı tebaası Rumlar ile birlikte Yunan ordularında Ankara Hükümeti güçlerine karşı savaşıyordu.[286]

1920 yılının Şubat'ında yaklaşık iki bin Doğu Karadeniz Rum'u Yunan ordularına katılarak Yunan saflarında çarpışmaya başlamışlardı.[287] 1920 Eylül'ünde, yani Sevr Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti tarafından imzalanmasından yaklaşık bir ay kadar sonra, Doğu Karadeniz Rumları'nın üç temsilcisi, Basile Joannides, Leonidas J. Jassonides ve Ch. Kazandjoglou, Amiral J.M. de Robeck'e yazdıkları bir mektupta "çocuklarının Anadolu'daki Müttefik davası için Yunan Ordusu'nda savaştıkları"nı belirtmişlerdi.[288] Bu mektubu yazanlar, Doğu Karadeniz Rumları'nın mektubun yazıldığı tarih itibariyle Yunan

[285] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 61-62.

[286] Yunan ordularında Osmanlı Rumları'nın silah altına alınması meselesi hakkında bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994) s.423 ve 456; Mustafa Kemal'den Müdafaa-i Hukuk Sivas Merkez Heyeti Başkanlığına, 20 Şubat 1920 içinde *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006) s. 228. Ancak bütün Osmanlı Rumları, Yunan ordularının çağrısına icabet etmemişlerdi. Hatta bazıları Yunan ordusunda savaşa katılmamak için kaçmışlardı. Bkz. Foti Benlisoy, "1919-1922 Savaşında Yunan Ordusunda Anadolulu Rumlar: "Eski Yunanistan'dan Sizi Kurtarmaya Geldik Aşağılık Köpekler!", *Toplumsal Tarih*, Sayı 198 (Haziran 2010) s.77-85.

[287] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 59; Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 84. TBMM Hükümeti'nin Doğu Karadeniz Rumları'nın Yunan ordularında Türk ordularına karşı savaştıklarına dair iddialarını ispat için Rumlar'ın kendi aralarındaki yazışmalarını yayınlamıştı. Bunlar için bkz. *Pontus Meselesi*, Birinci kısım, s.57-63 ve 89; Kurt, (haz.), *Pontus Meselesi*, s. 116-121 ve 146-147.

[288] "*... Our sons are fighting in the Greek Army for the Allied Cause in Asia Minor.*" Bkz. 3 Eylül 1920, İstanbul, FO371/6530.

ordularına iki alay teşkil edip gönderdiklerini ve Yunanistan'ın yardımıyla otuz bin adamı daha cepheye sürmeye hazır olduklarını belirtmişlerdi. Bu kişiler, Amiral John de Robeck'ten bu mektubu İngiliz Hükümeti'ne iletmesini istemişler ve İngiliz Hükümeti'nden acil olarak Doğu Karadeniz Rumları'nın "yok edilmekten kurtarma"sını ve bağımsızlık ve İngiliz koruması altında Gürcistan ve Ermenistan ile konfederasyon kurma isteklerini desteklemesini talep etmişlerdi.[289]

Venizelos, Yunan birlikleri Anadolu'nun içlerine doğru ilerlerken bir yandan da Ermeniler'i Trabzon üzerindeki taleplerinden vazgeçirmeye çalışmaktaydı. Nihayet Venizelos bu çabalarında başarılı olmuş ve 11 Ağustos 1920'de Aharonian ile anlaşmıştı. Buna göre Ermeniler, Trabzon üzerindeki taleplerinden vazgeçmişlerdi. Bunun karşılığında Ankara Hükümeti ile Ermenistan arasındaki savaş sonuçlanıncaya dek Yunanistan, Batı Anadolu'daki işgalini ve saldırısını devam ettirecekti.[290] Böylece TBMM Hükümeti hem Batı Anadolu'da, hem Doğu Anadolu'da hem de Kuzeydoğu Anadolu'da meşgul edilebilecekti.

Eylül ayında Türk birlikleri Doğu Anadolu'da Ermeni kuvvetlerine karşı saldırıya geçmişlerdi. Türk saldırısı karşısında Ermeniler, Trabzon'u Yunan kuvvetlerinin işgal etmesini istemişlerdi. İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Andrew Ryan da Yunan kuvvetlerinin Türkler'e karşı saldırıya geçmesi karşılığında Yunanistan'a İstanbul ve Doğu Karadeniz bölgesinin vaat edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ekim başlarında İstanbul'daki de Robeck de Trabzon'un Yunanlar tarafından işgal edilmesini desteklediğini belirtmişti.[291]

Venizelos, 5 Ekim 1920 tarihinde Lloyd George'a gönderdiği bir telgrafta Ankara Hükümeti'nin ortadan kaldırılması için Ankara ve Doğu Karadeniz bölgesindeki tüm Türk birliklerinin yok edilmesi gerektiğini yazmıştı.[292] Venizelos bu işi Yunan ordularının İngiliz maddi desteğiyle

[289] "*...we implore Great Britain to save us from extermination by supporting our aspirations for independence and confederation with Georgia and Armenia under a British Protectorate.*" 3 Eylül 1920, İstanbul, FO371/6530.

[290] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 62.

[291] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 62.

[292] *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Vol. XIII*, (London: 1963), s. 157-158; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975) s. 339-340. Bu telgraf hakkında kısa bir bahis için ayrıca bkz. Öksüz ve Aktaş,

gerçekleştirebileceklerini düşünmekteydi. Bu askeri harekât neticesinde Türkler İstanbul'dan çıkarılacak ve boğazlarla beraber bu bölgede ayrı bir devlet kurulacaktı. Ayrıca, "Pontus"ta "kalan" Rumlar'dan ayrı bir devlet oluşturulacaktı. Bu devletin topraklarına daha sonra "son elli yıldır Türk mezaliminden Güney Rusya'ya kaçan ve sayıları yaklaşık 800.000 olan Rumlar" yerleştirileceklerdi. Bu devlet, Gürcistan ve Ermenistan ile birlikte "İslamcılık" ve "Rus emperyalizm"ine karşı güçlü bir engel görevi görecekti.[293] Venizelos'un bir Pontus devleti kurulması teklifi hakkında Alexander Pallis, "Venizelos'un sahip olduğu gibi kuvvetli bir zihnin" sayıları 200.000-300.000 olan ve yoğun Müslüman nüfusun arasında sıkışıp kalmış Doğu Karadeniz Rumları'ndan oluşacak bir devletin kurulmasını teklif etmesinin şaşırtıcı olduğunu belirtmektedir.[294]

Venizelos burada ayrı bir Pontus devletinin kurulmasından bahsederken bu devletin Yunanistan ile herhangi bir şekilde birleşip birleşmeyeceğine dair bir şey söylememişti. Ancak, 1920 Temmuz'unda İngiliz Genelkurmay Başkanı Henry Wilson ile yaptığı bir görüşmede Yunan başbakanı, "Türkler'i İstanbul'dan atıp Trabzon'u işgal etmek niyetinde olduğunu" ifade etmişti.[295] Yani Venizelos şu ya da bu şekilde Doğu Karadeniz'de kurulacak Pontus devletini, sınırları Ankara'ya kadar uzanacak olan Yunanistan'la birleştirmek niyetindeydi.

Venizelos'un teklifi 12 Ekim 1920 tarihinde İngiliz kabinesinde görüşülmüştü. Lloyd George, Venizelos'un kendisine gönderdiği bu telgrafı kabineyle paylaştıktan sonra bu konunun "son derece gizli" tutulmasını ve hiçbir şekilde bundan Mustafa Kemal'in haberinin

---

"Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması," s. 322-323; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II* (Ankara: TTK, 2003) s. 93.

[293] *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Vol. XIII*, s. 157-158; Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt II*, s. 339-340.

[294] "*It is a matter for surprise that so acute a mind as that of Venizelos should have taken this phantom state* [yazar burada Sevr Antlaşmasının öngördüğü Ermeni devletinden bahsetmektedir. BSB] *seriously and that he should further have entertained plans for creating yet another equally moribund state out of the remnants of the Pontine Greeks, who formed an isolated enclave of 200,000 to 300,000 Christians in the Black Sea region, submerged amid a flood of fanatical and warlike Turks and Lazes.*" Pallis, *Greece's Anatolian Venture – and After*, s. 146.

[295] "*He also told me quite frankly that he meant to chase the Turks out of Constantinople and also occupy Trebizond.*) Bkz. Calwell, *Field Marshal Sir Henry Wilson, His Life and Diaries*, s. 252.

olmaması gerektiğini belirtmişti.[296] Lloyd George, Venizelos'un önerilerinden yana olsa da kabinede bu önerilerin Fransızlar ve İtalyanlar tarafından kabul görmeyeceği iddiaları dile getirilince Venizelos'un talep ve önerilerinin üzerinde çalışılarak daha sonra bunlar hakkında ne yapılacağının görüşüleceği kararı alınmıştı.[297] Bu tutanaklar üzerinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı memurlarından D.G. Osborne, Ankara'ya bir saldırı ile İstanbul'daki "milliyetçi olmayan Türkler"in çıkarılması arasında doğrudan bir sebep-sonuç ilişkisinin kurulmasının zor olduğunu belirten bir yorum yapmıştı.[298]

Venizelos, 1920 yılının Kasım ayındaki Yunanistan genel seçimlerini kaybetmişti. Kral Konstantin, Yunanistan'a dönmüş ve iktidara Dimitris Gounaris etrafında toplanan Venizelos karşıtları gelmişlerdi. Yunanistan'da Venizelos'un iktidardan ayrılması İngiltere ve Fransa'da hoşnutlukla karşılanmadı. Zira Kral Konstantin, Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri safında yer almasını engellemeye çalışmıştı. İngiliz ve Fransız devlet adamları Kral Konstantin'i Alman taraftarı olmakla suçluyorlardı. Bununla birlikte yeni hükümet iş başına gelir gelmez Venizelos'un "Küçük Asya projesi"ni devam ettirmişti.[299] Buna Pontus devleti kurulması meselesi da dahildi.

1921 yılının başlarında Yunan orduları Ankara'ya doğru ileri harekâta geçmişlerdi. Ancak Yunanlar, Şubat ve Mart aylarında Eskişehir'de durdurulmuşlardı. Bu dönemde yapılan barış görüşmeleri de bir netice vermemişti. Büyük Devletler, Ankara Hükümeti'nin kabul edemeyeceği barış şartları sunmaya devam ediyorlardı. Ayrıca zaten Yunanistan'ın da Sevr Antlaşması'ndan geri adım atmaya niyeti yoktu. Hatta bu aşamada eğer Sevr'i Yunanistan, Ankara'ya kabul ettirecek idiyse Yunanistan'a Sevr'de vaat edilenlerden daha fazlası verilmeliydi. Nitekim D. G. Osborne, 1921'in yazında orduları Polatlı önlerine kadar ilerlemişken Yunanistan'ın Ankara Hükümeti'ne karşı kazandığı zaferler ve bu zaferler sırasındaki kayıplarına karşılık İstanbul'un ve Doğu

[296] Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt II*, s. 349-350. Salahi Ramadan Sonyel İngiliz kabinesinin 10 Ekim tarihinde toplandığını yazmaktadır. Bkz. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, s. 93.

[297] Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, s. 94.

[298] Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt II*, s. 350.

[299] Llewellyn-Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922*, s. 135-236.

Karadeniz bölgesinin kendisine verilmesini ayrıca İzmir'deki işgal bölgesinin de genişletilmesini talep edeceğini düşünmüştü.[300]

Yunanistan daha sonra Sakarya Savaşı olarak anılacak çarpışmaya hazırlanırken Yunan donanmasına bağlı gemiler 19–20 Temmuz'da Trabzon'u, 22 Temmuz'da da Sinop'u bombalamışlardı.[301] Trabzon'u bombalayan *Kilkis* daha sonra Samsun'a gitmişti. *Kilkis*'in kumandanı açıkta bekleyen Amerikan destroyerinin kumandanına bu şehri de bombardımana tutacağını söylemişti. Amerikan kumandanı, Yunan meslektaşına böyle bir bombardıman olursa bunun bölgedeki Rum kadın, çocuk ve yaşlı insanların iç bölgelere göç ettirilmesi sonucunu doğuracağını söyleyince *Kilkis* bu tehdidin gereğini yerine getirmeden Samsun önlerinden ayrılmıştı.[302]

19 Ağustos 1921 tarihli bir Amerikan belgesinde, Amerika Doğal Tarih Müzesi Küratörü Dr. Barnum Brown'un Anadolu'da yaptığı bir seyahatten sonraki izlenimleri aktarılmaktadır. Dr. Brown, Yunan Deniz Kuvvetleri'ne bağlı gemilerin Müttefik kumandanlarının herhangi bir protestosu ile karşılaşmaksızın Karadeniz'e açıldıklarını ve Kuzey Anadolu sahilini gelişigüzel bombardımana tuttuklarını anlatmaktadır. Brown'a göre bu bombardımanların amacı muhtemel bir çıkarma operasyonuna yönelik hazırlık yapmak ya da başka herhangi askeri kazanım sağlamak değildi. Bu bombardımanların amacı bölgedeki ahaliyi korkutmaktı. Özellikle bölge Rumları, bombardımanlardan bazen doğrudan zarar görmelerinin yanı sıra Müslüman hemşehrileri tarafından bu bombardımanların müsebbibi olarak görülmelerinden dolayı da sıkıntıya

[300] Çilingir, "Lloyd George and the Dissolution of the Ottoman Empire", s. 329.

[301] Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 11 Ağustos 1921, NARA 767.68/143; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt III* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979) s. 580; Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s. 196-197; Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," s. 40-41.

[302] Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 11 Ağustos 1921, NARA767.68/143. Ayrıca bkz. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt III*, s. 580; Mithat Işın, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi* (T.C. Deniz Basımevi, 1946) s. 65; Okur, "Fener Rum Patrikhanesi ve Metropolitlerin Pontusculuk Faaliyetleri," s. 271, dipnot 108; Öksüz ve Aktaş, "Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması," s. 329, dipnot 369.

düşmüşlerdi. Dr. Brown bu yüzden "insanlık" namına bu bombardımanların durdurulması gerektiğini düşünmekteydi.[303]

Brown, bombardımanın sahil kesimlerindeki Müslüman ve Rum ahaliyi tedhiş ettiği konusunda haklıdır. Zira daha 1919 yılı başlarında Karadeniz'de dolaşan Yunan gemilerinin Doğu Karadeniz bölgesindeki Rumları, Yunanistan lehine harekete geçirdikleri ve Rumlar'ın bu tür davranışlarının da Müslüman hemşehrilerini tahrik ettiği anlaşılmaktadır.[304] Bu bombardımanların Müslümanlar ile Rumlar arasında gerginliğe sebep olduklarını ve bundan sayıca Müslümanlar'a göre daha az olan Rumlar'ın daha fazla etkilendiklerini Rum Ortodoks Patrikhanesi temsilcisi Theotokas da İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliği'ndeki bir toplantıda ifade etmişti. Theotokas özellikle Ankara Hükümeti'nin Rum ahaliye karşı aldığı bir takım tedbirlerin büyük oranda Yunan gemilerinin Karadeniz sahilindeki kentleri bombalamasının neticesi olduğuna dair bir rapor aldığını belirtmişti.[305] Bu yüzden Theotokas, Yunan donanmasının ya bu bombardımanları durdurması gerektiğini, ya da bombardımanlardan sonra karaya asker çıkararak bölgedeki Rumlar'ı koruma altına almasının lazım geldiğini söylemişti.[306]

Ancak, Dr. Barnum Brown'un Yunan kuvvetlerinin bir çıkarma yapma niyetinde olmadığı iddiası Yunan makamlarının kendi beyanlarıyla çelişmektedir. Yunan ordusundan Albay Sariyannis, 1921 yılının Şubat ayında toplanan Londra Konferansı sırasında Yunan ordularının Ankara'ya karşı saldırıya geçmesi karşısında eğer Türk

[303] Londra'daki Amerikan Konsolosu'ndan (imzası okunamadı) Dışişleri Bakanı'na, 19 Ağustos 1921, NARA 767.68/142.

[304] Bkz. Şevki'den Harbiye Nezaretine, 16 Şubat 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 337.

[305] "Minutes of the 69th Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", s.2, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 17 Ağustos 1921, FO371/6548.

[306] "Minutes of the 69th Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", s.2, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 17 Ağustos 1921, FO371/6548.

birlikleri Sivas'a doğru geri çekilirlerse, Yunan kuvvetlerinin Karadeniz sahilinden çıkarma yapabileceklerini anlatmıştı.[307]

Bu tür bir Yunan çıkarması hakkında Türk yetkililerin çok daha önceden endişelendikleri ve böyle bir çıkarmayı bekledikleri anlaşılmaktadır. 1920 yılının Şubat ayında Kazım Karabekir Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta Trabzon'a Yunanlar'ın yaklaşık 30 bin kişilik bir kuvvetle çıkarma yapacağına dair bilgiler aldıklarını ve buna rağmen İtilaf Devletleri'nin bu şehirdeki mühimmatın kendilerine teslimini istediklerini ama kendisinin bu talepleri reddettiğini anlatmaktadır. Kazım Karabekir Paşa, Trabzon'daki ahalinin İzmir'de dindaşlarının başına gelenlerin aynısının kendi başlarına geleceğinden endişe ettiğini ve bu endişe için de haklı sebeplerinin bulunduğunu belirtmektedir.[308]

Ancak Yunanlar'ın hesapları Sakarya Savaşı'nda bozulmuştu. Türk birlikleri, Yunan ordularını 1921 yazında Polatlı önlerinde durdurmuşlardı. Artık Yunanlar daha ileriye gidemeyeceklerdi. TBMM Hükümeti ise bir yandan Yunanlar ile savaşırken bir yandan da Doğu Karadeniz'de Rumlar'ın çıkardığı isyanı bastırmakla uğraşacaktı.

1922 yazında Ankara Hükümeti birlikleri Yunan kuvvetlerine karşı ileri bir harekât başlatmışlardı. Yunanlar artık Doğu Karadeniz Rumları'nın isyanı ile ilgilenecek durumda değillerdi. Hatta bütün Anadolu'da bağlı bulundukları devlete karşı isyan ettirdikleri Rumlar'ın durumu bile kendilerini ilgilendirmiyordu. Yunan kuvvetleri Anadolu'dan çekilirken bu Rumlar, Yunan kuvvetleri ile beraber kaçmaya başlamışlardı. Çok sayıda Doğu Karadenizli Rum da bu kaçanlar arasındaydı. Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal projesi; Yunanistan'daki hükümetlerin "kurtarılmamış" olarak isimlendirdikleri ve varlıklarını Anadolu'yu kendi çıkarları için işgal etme bahanesi olarak kullandıkları Rumlar'ı kurtarmamış, bu Rumlar'ın yüzlerce yıldır yaşamakta oldukları topraklardan ayrılmak zorunda kalmalarına, bu kişilerin Yunanistan'a

[307] Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt III*, s. 170-171. Albay Sariyannis'in bu düşüncesi hakkında bir bahis için ayrıca bkz. Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," s. 39; Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 65.

[308] Bkz. Kazım Karabekir'den Harbiye Nezareti'ne, 23/24 Şubat 1920, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 560-561.

kaçmaları yüzünden Yunanistan'ın da bu kişilere yer açmak için Yunanistan'daki Müslümanlar'ı Türkiye'ye gönderebilmek için Türk-Yunan savaşı sonrası barış görüşmelerinde girişimlerde bulunmasına[309] ve netice itibariyle Yakındoğu'da büyük bir nüfus değiş-tokuşu yaşanmasına sebep olmuştu.

[309] Bruce Clark, *Twice a Stranger, How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey* (London: Granta Books, 2006) s. 17-18.

4. ANKARA HÜKÜMETİ VE PONTUS İSYANI

"... [E]ğer Büyük Savaş'ın tecrübeleri takip edilecek olsaydı
o ve hemşehrilerinin beklemeleri gereken
en az İngiltere'deki Almanlar gibi,
kendilerini toplama kamplarında bulmak olacaktı."[310]

Pontus İsyanı (mı?)

Doğu Karadeniz Rumları'nın 1919–1922 yılları arasında giriştikleri siyasi faaliyetler isyan olarak nitelendirilebilir mi? Ankara Hükümeti'ne göre Türkiye'nin kuzey ve kuzeydoğusunda bazı Rumlar, çeteler halinde belirli merkezlerden koordineli bir şekilde ilk önce İstanbul Hükümeti'ne daha sonra Anadolu'da otoriteyi eline alan Ankara Hükümeti'ne karşı isyan etmişlerdi.[311] Nitekim bu Rum çeteciler bazı Yunan tarihçiler tarafından da "isyancı" (Yunanca *antartes*, İngilizce *rebels*) olarak adlandırılmaktadırlar.[312] Ayrıca, her ne kadar Lloyd George'un Savaş Kabinesi üyesi Austen Chamberlain 1921 Mayıs'ında kendisine Avam kamarasında yöneltilen bir soruya verdiği cevapta, Doğu Karadeniz bölgesinde silahlı bir Rum isyanı olduğuna dair Türkler'in iddialarının doğruyu yansıtmadığını, oradaki hadisenin hariçteki Rumlar'ın

[310] A. Rawlinson, *Adventures in the near East 1918–1922* (London & New York: Andrew Melrose, 1923) s. 269-270.

[311] TBMM Hükümeti'nin ele geçirdiği Hrisanthos'a ait evrakın içinde Trabzon metropolitinin 16 Ekim 1921 tarihinde Venizelos'a gönderdiği bir mektupta Rum papazın "müdahale-i ecnebiye mıntıkası haricinde kalan Rumlar İstanbul hükümet-i meşruasına kıyam etmiş..." diye yazdığı görülmektedir. Bkz. *Pontus Meselesi*, Birinci Kısım, s. 56; Kurt (haz.), *Pontus Meselesi*, s. 114.

[312] Bkz. Kostas Fotiadis, *Pontos, Dikaioma Sti Mnimi* (Thessaloniki: 2005), s. 32-33; Photiades, *The Annihilation of the Greeks in Pontus by the Turks*, s. 29.

kışkırtmasıyla bir "kımıldanma" olduğunu iddia ettiyse de[313] döneme dair başka İngiliz kaynakları Rum çetecilerin Ankara Hükümeti'ne karşı "açık bir isyan" içerisinde olduklarını belirtmektedirler. Bunlardan bir tanesi olan İngiliz istihbarat subayı Albay Rawlinson, 1923 yılında yayınlanan hatıralarında Pontusçu Rum çetelerin TBMM Hükümeti'ne karşı isyan içerisinde olduklarını yazmaktaydı.[314]

Rawlinson, 1919'un Aralık ayında Gümüşhane'den geçerken bölgenin Rum piskoposu ile arasında geçen görüşme hakkında piskoposun Türkler'in Rum komşularına kötü davrandıklarına dair şikâyetlerde bulunduğunu ancak şikâyet ettiği kötü davranışlara net örnekler veremediğini yazmaktadır. Rawlinson, piskoposun sanki yaşadıkları topraklar Rum/Yunan bölgesiymiş ve Türkler de "davetsiz misafirler"miş (*intruder*) gibi meseleleri anlattığını ve aslında durumun tam tersi olduğunu anlayamamış olduğunu belirtmektedir.[315] Sonuçta Rawlinson, Rum papaza sert bir şekilde, halkının "Türk'ün ülkesinde" yaşadığını ve "Türk Hükümeti'nin tebaası" olduğunu, kendisinin gerçekten bağlı olduğunu iddia ettiği milletin [Yunan milleti] de hâlihazırda Türkler ile savaş halinde olduğunu söylemişti. Bu yüzden Rawlinson papazın tavrından dolayı şaşırmış olduğunu, zira savaş öncesi uygulamalar örnek alınacak olsaydı Rumlar'ın İngiltere'deki kamplarda alıkonulan Almanlar gibi toplama kamplarına gönderilmeleri gerekeceğini Rum piskoposa anlatmıştı.[316]

[313] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 58.

[314] Rawlinson, *Adventures in the Near East 1918–1922*, s. 333.

[315] "*...but he appeared from the very outset to take an entirely erroneous view of his own position and that of his countrymen, and spoke rather as if he considered the region to be Greek and the Turks to be intruders, instead of appreciating that the position was absolutely the reverse.*" Rawlinson, *Adventures in the Near East 1918–1922*, s. 269.

[316] "*Finally I dismissed him rather peremptorily, pointing out to him that his people were in the Turk's country and subjects of the Turkish Government, and that as the nation of which they claimed to be members was at that time actively at war with the Turks, I could not but be surprised at his attitude, for, if the precedents of the Great War were followed, it appeared to me that the least that he and his fellow-countrymen could expect would be to find themselves confined in detention-camps, in the same manner as the Germans had been confined in England.*" Rawlinson, *Adventures in the Near East 1918–1922*, s. 269-270. Gotthard Jaeschke de bu görüşmeden detaya girmeden bahsetmiştir. Bkz. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 58-59. 1915 Mayıs'ında İngiliz Hükümeti'nin İngiltere'de yaşayan Almanları tutuklayıp toplama kamplarına göndermesi hakkında bkz. Richard Dove, "A Matter Which Touches the Good Name of This Country,"

Yine, İngiliz Dışişleri Bakanlığı memurlarından George W. Rendel, 1922 Mart'ında Anadolu'da Hıristiyanlar'a karşı Türkler'in yaptıkları iddia edilen katliamlarla ilgili Türk-karşıtı propaganda niteliğinde yazdığı uzun raporunda, İstanbul'daki Rum din adamlarının Doğu Karadeniz bölgesinde ayrılıkçı bir Rum hareketini teşvik ettiklerine dair hiçbir şüphenin olmadığını belirtmişti. Rendel, bir barış anlaşmasıyla ya da Anadolu'da Yunan ordularının kazanacakları zaferler sayesinde Türk hâkimiyetinden "kurtulma" düşüncesinin Doğu Karadeniz Rumları'nın siyasete karşı "yenilenmiş" ve "tehlikeli" bir ilgi duymalarına sebebiyet verdiğini yazmıştı.[317] Rendel bu tespitlerine kaynak olarak İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'un 1921 Nisan'ında Lord Curzon'a gönderdiği bir mektubu göstermektedir. Bu mektupta Rumbold, Yüksek Komiserlikte çalışan Ryan'ın[318] hazırladığı 1920 yılına dair Türkiye raporundan bahsetmektedir. Bu raporda Rum Ortodoks Patrik Vekili Dorotheos'un Trakya, İstanbul ve İzmir'in Osmanlı Devleti'nden ayrılması çabalarının yanı sıra Doğu Karadeniz Rumları'nı da bağımsız bir Pontus devleti kurma yönünde teşvik ettiği belirtilmektedir.[319]

Lloyd George, 1922 yılının Ağustos ayında Avam Kamarası'nda hükümetinin Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı sırasında izlediği politikayı eleştirenlerin Yunanlar'ın işgal bölgelerinde Müslümanlar'ı katlettiklerini yani Anadolu'da katliam yapanların sadece Türkler olmadıklarını söylemelerine karşın, bunun tam olarak böyle olmadığını bilhassa Doğu Karadeniz bölgesinde Ankara Hükümeti'nin Rumlar'ın herhangi bir isyanı ya da kışkırtması olmadan bu kişileri kadın, çoluk çocuk demeden göç

---

içinde *Totally Un-English?: Britain's Internment of 'Enemy Aliens' in Two World Wars*, (haz.) Richard Dove (Amsterdam & New York: 2005) s. 11.

317 *"There is no doubt that the Greek ecclesiastical authorities in Constantinople had fostered a Greek national movement in this district, and that the hope of liberation from Turkish rule, whether under the peace treaty or through the expected victories of the Greek army in Anatolia, encouraged the ill-informed Greek population of Pontus to take a renewed and dangerous interest in politics."* (Bkz. George W. Rendel "Turkish Massacres and Persecutions of Minorities Since the Armistice Nov.1918 to Jan. 1922", Paragraf 26, 20 Mart 1922, FO371/7876.)

318 Bu kişi Yüksek Komiserlik'te tercüman olarak çalışan Andrew Ryan olmalıdır. Andrew Ryan'ın Türkiye'de kaldığı yıllarla ilgili olarak hatıraları için bkz. Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans* (London: Geoffrey Bles 1951).

319 Rumbold'tan Curzon'a, 27 Nisan 1921, FO371/6469.

ettirip katlettiklerini iddia etmişti. Onun bu ifadelerinin yazılı olduğu Avam Kamarası müzakere kayıtları üzerinde, İngiliz Dışişleri Bakanlığı memurları tarafından Lloyd George'un herhangi bir Pontus isyanı olmadığı iddiası hakkında "doğru değil" (*incorrect*) notu düşülmüştü.[320] Yani İngiliz Dışişleri Bakanlığı memurları kendi başbakanlarının doğruyu söylemediğini Doğu Karadeniz bölgesinde bir Pontus isyanı olduğunu düşünmekteydiler.

Bu yüzden Doğu Karadeniz Rumları tarafından Ankara Hükümeti'ne karşı bir isyan olmasının sadece Ankara Hükümeti'nin bir algılaması olmadığını, hem dönemin İngiliz yetkililerinin hem de bugün Yunan tarihçilerinin Doğu Karadeniz'deki Rum faaliyetlerini bir isyan olarak nitelendirdiklerini belirtebiliriz. Ayrıca, o dönemde Ankara Hükümeti'ne karşı tek isyan edenler, Rumlar değildi. Ankara'daki hükümete karşı *Milli Mücadele* döneminde isyan edenlerin çoğu Müslümanlar'dandı. Bu kişilerin kalkışmalarının mahiyeti ayrılıkçı olmasa da yine siyasiydi.[321]

Ankara'daki hükümet, Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum isyancıların etnik ya da dini kökenine özel bir dikkat atfetmemekteydi. Ancak bu kişilerin Rum olmaları Yunanistan için, Hıristiyan olmaları da İtilaf Devletleri için bir önem arz etmekteydi. Ankara Hükümeti için ise önemli olan bu kişilerin isyan halinde olmaları ve Anadolu içlerine doğru ilerleyen Yunan ordularıyla ilişkileriydi. Bu yüzden, Ankara Hükümeti'nin Rum çetecilerin faaliyetlerine karşı takip ettiği siyaset Batı Anadolu'daki Türk-Yunan savaşının seyrine göre değişmekteydi. Gerçi bu durum, Anadolu'da patlak veren diğer isyanlar için de geçerliydi. Konya, Yozgat ya da Koçgiri isyanlarını çıkaranlar Müslüman ahalidendi. Bu isyanlara karşı Ankara Hükümeti'nin tutumu hakkında İngiliz belgelerinde de bilgi bulmak mümkündür. Mesela, İstanbul'da Rum ve Ermeni patrikhanelerinin temsilcileri ile İngiliz Yüksek

[320] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984) s. 335-337.

[321] Ergün Aybars, *Milli Mücadele* sırasında Anadolu'da on tane isyan çıktığını belirtmektedir. Bu sayıya Doğu Anadolu'ya yönelik Ermeni faaliyetleri dâhil değildir. Bu isyanların dokuzunun failleri Müslüman unsurlardandı. Bkz. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988) s. 14-16.

Komiserliği'nin Ermeni-Rum bölümünün[322] yaptığı mutad toplantıların bir tanesinin tutanaklarında 1920 Ekim'inde Konya'da patlak veren isyandan bahsedilmektedir. Bu toplantıda Ankara Hükümeti'nin bu isyanı bastırdığı ve otuz kişiyi idam ettiği konuşulmuştu. İdam edilenlerin yirmi üç tanesi "Türk", altısı Ermeni ve sadece bir tanesi Rum'du. Yaklaşık seksen kişi Erzurum'a sürülmüştü. Bu sürülenlerin sadece on ikisi Hıristiyan'dı.[323] Yani, isyan eden Müslüman da olsa Hıristiyan da olsa hükümet tarafından cezalandırılıyordu.

Bu belgede araştırmacının dikkatini çeken başka bir nokta daha vardır. Anadolu'da o sıralarda faaliyet gösteren Amerikalı misyonerler ve Amerikan Yakındoğu Muavenet Cemiyeti (*Near East Relief*) yetkilileri belki de normal karşılanacak bir şekilde sadece Hıristiyan ahalinin yardımına koşmakta ve bu yetkililer yardım faaliyetlerini dünyaya duyurmaktaydılar. Bu durumda da sanki Anadolu'da o zamanda zor durumda kalan ya da Ankara Hükümeti tarafından şu ya da bu sebeple cezaya çarptırılan kişilerin sadece Hıristiyan kimseler olduğu gibi izlenim ortaya çıkmaktadır. Yani misyonerler ve Yakındoğu Muavenet Cemiyeti çalışanları sadece Hıristiyan kişilerin ahvalinden bahsettikleri için sanki Anadolu'daki Hıristiyanlar, Ankara Hükümeti tarafından baskı altında tutuluyorlarmış gibi bir algılama meydana gelebilmektedir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin hazırladığı bu belgede açık bir şekilde Konya'dan sürülen bu kişiler Sivas'a ulaştıklarında oradaki misyoner Miss Graffan'ın sadece kafiledeki Hıristiyan kişilere yardım ettiği yazmaktadır.[324] Ankara Hükümeti o zaman Anadolu'da sakin olan

[322] İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nde tercüman olarak çalışan Andrew Ryan, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeniler ve Rumlar'a karşı yapıldığını iddia ettikleri kötü muamelenin telafi edilmesi amacıyla Yüksek Komiserlik bünyesinde bir Ermeni-Rum Bölümü'nün kurulduğunu belirtmektedir. Bkz. Ryan, *The Last of the Dragomans*, s. 139.

[323] Bkz. "Minutes of the 52nd Meeting of the A.G.S and Armenian & Greek Representatives", s.2, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 22 Aralık 1920, FO371/6548.

[324] "*On the 7th November Dr. Dodd met the caravan of deportees on the road near Caserea, and he heard of their subsequent arrival at Sivas where Miss Graffan was able to be of some assistance to the Christian exiles.*" Bkz. "Minutes of the 52nd Meeting of the A.G.S and Armenian & Greek Representatives", s.2, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 22 Aralık 1920, FO371/6548. Joseph Grabill de Amerikalı misyonerlerin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki yardım faaliyetlerini neredeyse tamamen Osmanlı Hıristiyanları üzerinde yoğunlaştırdıklarını hâlbuki Müslümanlar'ın da Hıristiyanlar gibi savaş şartlarından dolayı perişan durumda

kişileri Müslüman ve Hıristiyan diye ayırarak Hıristiyanlar'a kötü muamelede bulunmakla suçlanmaktaydı. Bu suçlamaları yapan Amerikalı misyonerler ve bu kişileri kendi suçlamalarında kaynak olarak gösteren İngiliz ve Yunan yetkilileri, Anadolu'daki meseleyi bir Müslüman-Hıristiyan çatışması olarak görmekte ve göstermekteydiler.[325] Ankara Hükümeti ise bir nevi bağımsızlık savaşı veriyordu. Kendisine isyan eden unsurları Müslüman ya da Hıristiyan olarak ayırmıyor, sadece 'isyancı' olarak görüyordu. Eğer kendisine sadık olan unsurlar varsa onların da dini aidiyetlerine bakmıyordu. Bu durum, o zaman Ankara Hükümeti ile savaş durumunda olan İngiltere'nin temsilcileri tarafından ya bilerek ya da farkında olmayarak görmezden geliniyordu.

Anadolu'da çıkan bu isyanlar Ankara Hükümeti'nin Yunan ordularına karşı verdiği mücadeleyi zaafiyete uğratmaktaydı. Bu açıdan, Ankara Hükümeti için Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum çetecilerinin faaliyetlerinin diğer isyanlardan pek bir farkı yoktu. Ayrıca, Anadolu'daki bütün Rumlar Ankara Hükümeti tarafından düşmanla işbirliği yapabilecek *olağan şüpheliler* olarak algılanmıyorlardı. Mesela; Orta Anadolu Ortodoksları, Ankara Hükümeti'ne karşı herhangi büyük bir ayaklanmaya karışmadıkları için bunlara karşı herhangi bir tedip hareketinde bulunulmamıştı. Gotthard Jaeschke, 1921-1922 yıllarında Doğu Karadeniz Rumları'na karşı Ankara Hükümeti'nin uyguladığı tedip hareketiyle ilgili olarak bu muameleyi başlarına Doğu Karadeniz Rumları'nın kendilerinin getirdiklerini belirtmektedir. Jaeschke, "...zira onlar da pek ala "Türk Ortodoks Kilisesi"ne sığınarak Patrikhanenin

---

olduklarını yazmaktadır. Bkz. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, s. 78.

[325] Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara'ya gönderdiği gayrıresmi temsilcilerden Robert Imbrie, Washington'a gönderdiği 11 Temmuz 1922 tarihli mektubunda özellikle Yunanlar'ın Hıristiyan ülkelerin sempatisini çekebilmek için Anadolu'daki savaşı Hıristiyan-Müslüman çatışması olarak gösterdiklerini halbuki durumun pek de öyle olmadığını anlatmaktadır. Imbrie şöyle demektedir: "...Türkler dinsel bakımdan bağnaz değildir: Başka dinlere karşı hoşgörülüdür. Kimi zaman, acaba bizim hükümetimiz, Türkler gibi, kendi toprakları üzerinde din perdesi arkasında birtakım örgütlerin ve kişilerin devamlı eylemlerine, görülmemiş amaçlarla ülkenin çıkarlarına aykırı propaganda ve siyaset yapmalarına izin verir miydi? diye kendi kendime soranım." Bkz. Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001) s. 175-176.

intihar politikasından kaçınmış olan Karamanlılar gibi akıllıca hareket edebilirlerdi" diye yazmaktadır.[326]

Herhangi bir isyana karışmayan Rumlar, sadık vatandaş muamelesi görmüşlerdi. Bu Rumlar'a karşı Ankara Hükümeti'nin sergilediği tavır, hükümetin Rumlar'a karşı bu kişiler Rum ya da Hıristiyan oldukları için herhangi bir düşmanca tutumunun olmadığını, meseleye isyancı-isyancı olmayan bakışıyla yaklaştığını göstermektedir. Bu kişiler hükümete karşı sadık kaldıkları sürece, can ve mal güvenlikleri diğer Hıristiyan olmayan vatandaşlarınki gibi güvence altına alınmıştı. Amiral John de Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği 8 Eylül 1920 tarihli mektubunda Yunan işgali altındaki ya da Ankara Hükümeti'ne karşı diğer Müslüman unsurların isyan halinde bulunduğu bölgelerden gayrimüslimlere karşı birtakım katliam ya da yağma şikâyetleri gelmekteyse de Ankara Hükümeti'nin otoritesinin tam olarak tesis edilmiş olduğu yerlerden gayrimüslimlere karşı ya çok az ya da hiç bir baskının ya da katliamın gerçekleşmediğini belirtmişti.[327] Ayrıca, İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Ermeni-Rum bölümünün düzenlediği elli dokuzuncu toplantıda Harput ve Diyarbakır gibi Ankara Hükümeti'nin idaresi altında bulunan yerlerde Ermeniler'e iyi davranıldığı ve bunların güvenliğinin yerel yöneticiler tarafından garanti altına alındığından bahsedilmişti.[328]

Anadolu'daki *Milli Mücadele* liderleri yayınladıkları duyurularla, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının devlete ve millete karşı herhangi bir hıyanet içerisinde bulunmadıkları takdirde güvence altında olduklarını ve diğer Müslüman vatandaşlarla aynı haklara sahip olacaklarını duyurmuşlardı. Bunlardan bir tanesi 18 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanmıştı.[329] Bu tür bir politika izleneceği İtilaf Devletleri yetkililerine de duyurulmuştu. Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1920 tarihinde Lord Curzon'a gönderdiği bir mektupta

[326] Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 59. *Milli Mücadele* sırasında *Karamanlılar*'ın tutumu hakkında bir bahis için bkz. Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler* (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2003), s. 220-260.

[327] Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt II*, s. 302-303.

[328] "Minutes of the 59th Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", s.2, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 31 Mart 1921, FO371/6548.

[329] Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, s. 361. Ayrıca bkz. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973), s. 197.

Osmanlı gayrimüslimlerinin ülkenin genel güvenliğine aykırı herhangi bir hareket içerisinde bulunmadıkları sürece "milletin korumasında" kalacaklarını belirtmişti.[330] Yine 1922 Temmuz'unda Mustafa Kemal Paşa, Konya İstiklal Mahkemesi'ne yazdığı bir yazıda Yunan ordularından kaçarak kendi arzularıyla teslim olan Osmanlı Rumları'nın affedilmelerini istemişti.[331]

Ankara Hükümeti'nin bu tutumu karşısında Anadolu'daki Ermeniler ve Rumlar devam eden savaşın getirdiği bütün kaosa rağmen bir nebze olsa da rahatlamışlardı. Mesela, Ankara'daki Ermeni ve Rum din adamları Milli Mücadele liderleri lehindeki duyurulara imza koymuşlardı. Aynı şekilde Samsun'daki İngiliz garnizonunun çekilmesiyle korkuya kapılan Ermeniler ve Rumlar, Ankara Hükümeti bu insanlara güvenliklerine dair garanti verdikten sonra sakinleşmişlerdi.[332]

Rum Çeteciler ve Pontus Devleti Propagandası

Daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Karadeniz bölgesinde asayişi bozan Rum çeteleri Mondros Mütarekesi'nden sonra faaliyetlerini hızlandırmışlardı.[333] Yukarıda bahsedildiği gibi 1919 Nisan'ında Venizelos, Doğu Karadeniz'den gelen Rum temsilciler ile Paris'te görüştükten sonra Atina'ya, Doğu Karadeniz'de çeteler teşkil edilmesi ve bunların Yunan subaylar tarafından eğitilmesi talimatını vermişti. Mayıs ayında Yunan birlikleri İzmir'e çıktıktan sonra Doğu Karadeniz'deki Rum çeteleri İzmir'dekine benzer bir durum yaratmaya çalışmışlardı. Sina Akşin, Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya çalışan azınlıkların bu tür faaliyetlerinin tipik olduğunu belirtmektedir:

> Osmanlı Devleti'nden kopmanın geleneksel yolu, propagandanın da ötesine giderek, silahlı hareketler, ayaklanmalarda bulunmak, buna karşı hükümet ya da Müslüman halk tepki gösterince de, 'katliam' diye gürültü koparmak, 'Şark

[330] "...*sous la sauvegarde de la nation.*" Bkz. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt II*, s. 79-80.

[331] Aybars, *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927*, s. 150-151.

[332] Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, s. 361.

[333] Tasos Kostopoulos 1918'de ateşkes yapıldığı sırada Samsun bölgesinde yaklaşık 3,000 Rum çeteci asinin olduğunu yazmaktadır (Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 232). Ayrıca bkz. Yazıcı, *Milli Mücadelede (Canik Sancağı'nda) Pontosçu Faaliyetler (1918-1922)*, s. 64-65.

Meselesini' yeniden alevlendirip büyük devletleri ayağa kaldırmaktı. Trabzon vilayeti, özellikle Samsun ve çevresi, zaten böyle bir hareket için elverişli durumdaydı. Bütün Anadolu'yu kaplayan ve eşkıyalık yapan Müslüman asker kaçakları bu bölgede de vardı. Üstelik Pontusçuluk hareketinin varlığı anlaşılıp, Rumların çeteciliği yayıldıkça, bu eşkıyalar, Ege bölgesinde de görüleceği üzere, bir çeşit ulusal görev yükleniyorlar ve bir kısım halk da, 'denize düşen yılana sarılır' ilkesine uygun olarak bunlara destek olma yoluna gidiyordu. Böylece de, Rumların istediği bir karışıklık ve asayişsizlik ortamı doğuyor, bu bölgenin Osmanlı egemenliği altında kalmaması için gerekçe hazırlanıyordu.[334]

Nitekim 1919 Haziran'ında Doğu Karadeniz bölgesini gezen Amiral Bristol, yazdığı raporda Rumlar'ın bölgede karışıklık çıkarmak amacıyla eylemler yaptıklarını ve kendisinin İzmir'in Yunanistan tarafından işgali için uygulanan yöntemlerin Doğu Karadeniz bölgesinde icra edilmesini doğru bulmadığını belirtmişti.[335]

Her ne kadar bölgede asayişsizliğin temel sebebi Rum çetelerinin faaliyetleri olsa da Rumlar, Müslümanlar'ı suçluyorlardı. Gerçekten de Müslüman ahali silahlanmıştı. Ancak bunun başlıca sebebi Rum çetelerinin Müslümanlar'a yönelik yaptıkları saldırılar idi. Ayrıca İzmir ve havalisinde Yunanlar'ın işgali sırasında Müslüman ahaliye karşı yapılan katliamlar, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Karadeniz'de Müslümanlar'ın Rumlar'a bakışını olumsuz yönde etkilemişti.[336] Bölge Müslümanları, Batı Anadolu'daki Müslümanlar'ın başına gelenlerin kendilerine olmaması için silahlanma yoluna gitmişlerdi. Stefanos Yerasimos, Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesinin "bir yandan müttefiklerin müdahale etmelerini sağlamak üzere Hıristiyan nüfusun, diğer yandan da böyle bir müdahaleyi önlemek için Müslüman nüfusun harekete geçmelerine neden olarak, ağır

[334] Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 241-242.

[335] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 47. Ayrıca bkz. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 36.

[336] Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, s. 52-53. İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesinin Anadolu'daki Müslüman direnişini nasıl etkilediğine dair bkz .Arnold J. Toynbee ve Kenneth P. Kirkwood, *Türkiye, İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, çev. Hülya Karaca (İstanbul: Birey, 2003), s. 85.; Liet. Patrick Slade imzalı, 22 Temmuz 1919, FO371/4158/264121. Aynı belge FO608/113/218598'de de görülebilir. Ayrıca bkz. Heathcote-Smith'ten İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine, 24 Temmuz 1919, FO608/113.

birtakım sonuçlar" doğurduğunu yazmaktadır.[337] Alexander Pallis de Büyük Devletler tarafından Anadolu'ya gönderilen Yunan ordularının Anadolu'yu işgalinin, buradaki Rum ve Ermeni nüfusun güvenliğini tehlikeye attığını belirtmektedir.[338]

Doğu Karadeniz'de, İzmir'deki Yunan işgaline benzer bir durumun ortaya çıkmaması için İstanbul Hükümeti bölgeye Mustafa Kemal Paşa'yı müfettiş olarak göndermişti. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a varır varmaz İstanbul'a yolladığı ilk raporlarda asayişsizlikten esas olarak Rum çetelerinin sorumlu olduklarını belirtmişti. Az sayıda olan Müslüman çeteler daha çok adi suçlar işlerlerken Rum çetelerinin faaliyetleri ise ekseriyetle siyasi hedeflere yönelikti.[339]

Rum çeteler özellikle Samsun bölgesinde yoğun olarak faaliyet gösteriyorlardı. Zira diğer bölgelere nazaran burada Rumlar sayıca daha kalabalık idiler. Ayrıca mütarekeden sonra Osmanlı orduları ciddi bir şekilde silahtan arındırıldığı için ve jandarma kuvvetlerinin de yetersiz kalmasından dolayı bölgede zaten önemli bir asayiş sorunu vardı. Rum çetelerinin faaliyetleri bu asayiş sorununu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. Bunun yanında, 1919 Mart'ında küçük bir İngiliz askeri birliği Samsun'a çıkmıştı. Eylül ayında da Merzifon, İngiliz güçlerince işgal edilmişti. Bu durumdan cesaret alan Rum çetecileri bölgedeki Türk nüfusa karşı tedhiş hareketlerini arttırmışlardı.[340]

Samsun'daki Rum çetelerini Yunanistan'dan gelen subaylar eğitiyorlardı. Ancak bunların ilk olarak yoğun bir şekilde örgütlenmeleri daha çok Samsun'daki metropolit Germanos Karavangelis marifetiyle gerçekleşmişti. Germanos, hem İstanbul'da hem de Samsun havalisinde çok aktifti.[341] 1908 yılında Amasya metropolitliğine atanan Germanos bu

[337] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 42.

[338] (*[Great Powers] [h]aving sent Greece to Asia Minor and thus compromised the whole of the local Greek and Armenian population...*) Bkz. Pallis, *Greece's Anatolian Venture – and After*, s. 73.

[339] Sarınay, "Pontus Meselesi Ve Yunanistan'ın Politikası," s. 33.

[340] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 232.; Sarınay, "Pontus Meselesi Ve Yunanistan'ın Politikası," s. 31-32.

[341] Samsun'daki Rum Ortodoks Metropolitliği'nin Pontus meselesi ile ilgisi için bkz. *Pontus Meselesi*, Birinci Kısım, s.14-18; Kurt, (haz.), *Pontus Meselesi*, s. 68-72; Okur, "Fener Rum Patrikhanesi ve Metropolitlerin Pontusculuk Faaliyetleri," s. 267-269.

metropolitliğin merkezi olan Samsun'da halkının çoğunluğu kırsal kesimden gelen Rumlar'dan oluşan Kadıköy mahallesindeki gençlerden ilk silahlı milis teşkilatını kurmuştu.[342] Stefanos Yerasimos, Germanos'un bu tür faaliyetleri ile Yunanistan'daki hükümetlerin herhangi bir ilişkisinin olup olmadığının belli olmadığını, ancak bu milis kuvvetine silah tedarikinin Yunan *Destounis* şirketine bağlı bir gemi vasıtasıyla yapıldığını yazmaktadır. Germanos'un kurduğu milis gücünün kırsal alanda yaptığı eğitimlerini de bizzat kendisinin denetlediği rivayet edilmektedir. Hatta Balkan Savaşları sırasında bu milislerden küçük bir kuvvet Yunan ordusunun yanında çarpışmak üzere cepheye bile gönderilmişti.[343]

Germanos, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Karadeniz bölgesindeki karışıklıktan yararlanarak Samsun bölgesindeki Rum başıbozukları Rus desteğiyle çeteler halinde örgütlemişti. Germanos, kendi hatıralarında bu asilerin sayısını 20,000 olarak vermektedir.[344]

Mütarekeden sonra Germanos, çeteleri örgütlemeye devam etmişti. 1919 yılının Nisan ayında çete liderlerini Samsun'da toplamıştı. Ayrıca, Yunanistan'dan bir Pontus isyanını organize etmek amacıyla Nisan ayında gönderilen subaylara eşlik ederek onlarla beraber Doğu Karadeniz coğrafyasını gezmişti.[345]

Germanos'un örgütlediği ve Yunan subaylarının eğittiği Rum çeteleri Müslüman köylerine saldırıyorlardı. Müslümanlar da kendi kurdukları çetelerle bu saldırılara karşılık veriyorlardı. 26 Haziran 1919'da bu durumu İstanbul'a rapor eden İngiliz subayı Perring, Germanos'un Rum köylülerin kendilerini müdafaa için Müslümanlar'a saldırdıklarını söylediğini yazmıştı. Ancak Perring bu iddianın "tamamen yanlış" olduğunu belirtmişti.[346]

[342] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 36.

[343] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 36.

[344] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 229-230.

[345] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 44.

[346] "*At present Turkish bands raid a Greek village and they in turn raid a Turkish village, travelers are fired on etc. The Greek Archbishop here states that the Greek villagers only act in self-defence, this is totally false, they are brigands pure and simple...*" Perring'ten Calthorpe'a, Samsun, 26 Haziran 1919, FO371/4158.

1919 yılının Temmuz ayında Samsun bölgesindeki asayiş hakkında İngiliz subayı Ian Smith de bölgedeki Rum ve Müslüman ahalinin silahlandığını ve Rumlar'ın Germanos tarafından örgütlendiğini bildirmişti.[347] Müslüman ahalinin gergin olmasının sebepleri olarak Smith; İzmir'e Yunan askerinin çıkması ve sonrasında Müslüman ahaliye karşı yapılanları, Mustafa Kemal'in Samsun'a gelmesi ve "milli savunma için propaganda" yapmasını ve son olarak yerli Rumlar'ın Samsun ve Trabzon'u içine alacak bir Pontus devleti kuracaklarına dair propaganda yapmalarını belirtmişti.[348] Müslümanlar ayrıca İtilaf Devletleri'nin Anadolu'nun parçalanmasına karar verdiklerine inanıyorlardı. Smith, bu yüzden Doğu Karadeniz'deki düzen ve huzurun bölgenin kendi iç dinamiklerinden ziyade Müttefikler'in Paris'te alacağı kararlara bağlı olduğunu ifade etmişti.[349]

1920 yılı başlarında Doğu Karadeniz'de Yunan subayları marifetiyle örgütlenen Rum çetecilik faaliyetleri hızlanmıştı. Bu subaylardan Chrisostomos Karaiskos, 1920 Mart'ında Samsun'a gelmiş ve çetelere düzenli birlik eğitimi vermeye başlamıştı.[350] Karaiskos'un örgütlemesiyle Rum çeteleri Samsun havalisinde saldırılarını arttırmışlar ve bölgede Büyük Devletler'in müdahalesi için uygun bir ortam yaratmaya çabalamışlardı. Bu sırada Ağustos ayında Sevr Antlaşması imzalanmış ve Sevr'i reddeden Ankara Hükümeti'ne bu anlaşmayı kabul ettirme görevi Yunanistan'a verilmişti. Yunanistan, Batı Anadolu'da hücuma geçtiği sırada iyi teçhiz edilmiş ve eğitilmiş Doğu Karadeniz

[347] "*...the removal of the present Orthodox Bishop of Samsun is most desirable. He is the head of the propaganda now being carried out for the Pontus state, he is in control of the organization of Greek bands which have been established for political purposes throughout the district.*" (Calthorpe'tan Curzon'a, 27 Temmuz 1919, FO371/4158.)

[348] Calthorpe'tan Curzon'a, 27 Temmuz 1919, FO371/4158. Calthorpe Curzon'a yazdığı 30 Temmuz'lu mektupta Yunanlar'ın ve İtalyanlar'ın Anadolu'yu işgallerinin ve bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti ve Ermeni Devleti kurulacağı söylentilerinin Müslüman ahalinin *Kuvay-ı Milliye*'ye olan desteklerini arttırdığını belirtmektedir. Calthorpe ayrıca, bölgeye olan Rum muhaceretinin ileride bir Yunan işgaline zemin hazırlamaya yönelik olduğuna dair söylentilerin çıkmasına yol açtığını yazmaktadır. İngiliz Yüksek Komiseri bazı ileri gelen Rumlar'ın itidalsiz konuşmalarının da yine Müslüman ahaliyi tahrik ettiğini söylemektedir (Bkz. Calthorpe'tan Curzon'a, 30 Temmuz 1919, FO371/4158.)

[349] Calthorpe'tan Curzon'a, 27 Temmuz 1919, FO371/4158.

[350] Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 59-60; Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," s. 34.

Rum çeteleri de saldırılarını sıklaştırarak Ankara Hükümeti kuvvetlerini kuzeydoğudan meşgul etmeye başlamışlardı.[351]

İsyanın Bastırılması

Pontus İsyanı'nın 1920 yılı sonlarına doğru ivme kazanmasından dolayı Ankara Hükümeti bu isyanı bastırmaya yönelik bir takım tedbirler almaya başlamıştı. İlk önce Samsun'daki bazı Yunan vatandaşları ülke dışına gönderilmişlerdi. Ayrıca, askerlik yaşına gelenler silâhaltına çağrılmışlardı.[352] Bazı Rum gençleri bu çağrıya uymamışlar ve hükümete karşı silaha sarılmışlardı.[353] Alınan ilk tedbirler istenilen neticeyi vermeyince 1920 yılının Aralık ayında Nureddin Paşa komutasında yeni bir ordu kurulmuştu. Bu orduya Merkez Ordusu adı verilmişti. Bu ordu sadece Pontus İsyanı ile değil Orta/Doğu Anadolu'da patlak veren Koçgiri İsyanı'nın bastırılması işi ile de görevlendirilmişti.[354]

Merkez Ordusu ilk olarak Doğu Karadeniz bölgesinde silah toplama işine girişmişti. Sadece gayrimüslimlerden değil Müslüman ahaliden de silah toplanacağı duyurulmuştu. Ancak bütün Rumlar silahlarını vermeye razı olmadıkları için, bunlardan birçoğu dağlara kaçarak çetelere katılmışlardı. Özellikle de Nebiyan dağı bu Rumlar'ın barındıkları yerlerin başında gelmekteydi. Buraya kaçan Rumlar, Merkez Ordusu kuvvetleriyle silahlı çatışmaya girmişlerdi. Ancak bazıları sonradan silahlarını bırakmış ve köylerine geri dönmüşlerdi.[355]

Silah toplama işinden başka, Merkez Ordusu 1886, 1887 ve 1888 doğumlu Rum erkeklerinin 1921 Şubat'ına kadar askere alınacağını duyurmuştu.[356] Bu duyurudan Ankara Hükümeti'nin silahların toplanmasını bahane göstererek karışıklık çıkarabilecek Rum gençlerini

[351] Sarınay, "Pontus Meselesi Ve Yunanistan'ın Politikası," s. 34-37.

[352] "Nurettin Paşa Puntosçuları Anlatıyor," s. 226; Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 86; Çapa, *Pontus Meselesi*, s. 116.

[353] Çapa, *Pontus Meselesi*, s. 116.

[354] Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 86; Çapa, *Pontus Meselesi*, s. 114-115; Shaw, *From Empire to Republic, Vol.II*, s. 595.

[355] Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 96-98 ve 100.

[356] Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 96. Ayrıca bkz. Çapa, *Pontus Meselesi*, s. 116.

askere alma yoluyla bölgeden uzaklaştırma yoluna gittiği anlaşılmaktadır.[357] Gerçi bu kategoriye giren Rum sayısı çok fazla değildi. Mesela, Samsun'da bu yıllar doğumlu Rum sayısı sadece 300 kadardı.[358] Bazı Rumlar bu çağrıya icabet etmişler, bazıları ise silâhaltına alınmayı reddetmişlerdi. Silâhaltına alınan Rumlar, amele taburlarında görevlendirilmişlerdi.[359]

Osmanlı Rumları'nın askere alınması İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliği'ndeki Ermeni-Rum bölümü ile Rum Ortodoks ve Ermeni Patrikhaneleri temsilcilerinin 1921 yılının Ocak ayında yapmış oldukları elli üçüncü toplantıda da görüşülmüştü. Rum temsilci Theotokas, Trabzon Metropoliti'nin kendisine bu bölgedeki Hıristiyanlar'ın Ankara Hükümeti tarafından askere çağrıldığı bilgisini verdiğini söylemişti.[360] Ankara Hükümeti'nin bu kararını, Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin temsilcileri İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nde yaptıkları daha sonraki toplantılarda da protesto etmişlerdi.[361]

İstanbul'daki elli sekizinci toplantıda Theotokas, Ankara Hükümeti'nin Samsun bölgesindeki Rumlar'ı amele taburlarında çalıştırmak üzere askere aldığından şikâyet etmişti.[362] Theotokas kendisine

[357] BMM Reisi Mustafa Kemal'den İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'ne, 7 Şubat 1921, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 646-647.

[358] İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili'nden Dışişleri Bakanı'na, 23 Şubat 1921, NARA767.68116/10.

[359] Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 96. Ayrıca bkz. Çapa, *Pontus Meselesi*, s. 116.

[360] "Minutes of the 53rd Meeting of the A.G.S and Armenian & Greek Representatives", s. 2, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 5 Ocak 1921, FO371/6548.

[361] "Minutes of the 58th Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", s.1, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 16 Mart 1921, FO371/6548. Ayrıca bkz. "Minutes of the 62nd Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 11 Mayıs 1921, FO371/6548; "Minutes of the 66th Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", s. 2, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 6 Temmuz 1921, FO371/6548.

[362] "Minutes of the 58th Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", s. 1, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 16 Mart 1921, FO371/6548. Ayrıca bkz. "Minutes of the 62nd Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 11 Mayıs 1921, FO371/6548; "Minutes of the 66th Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", s. 2, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 6 Temmuz 1921, FO371/6548. Aynı tür şikayetler Rum ve Ermeni temsilcilerinin İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Ermeni-Rum departmanı

Londra'dan bildirildiğine göre Türkiye'nin (burada muhtemelen İstanbul hükümetini kastetmektedir) Sevr Antlaşması'nın 165. maddesinin hilafına ordusu için asker almaya devam etmesine izin verilmesinin gündeme geldiğini söylemişti. Zira bu 165. madde ancak gönüllülük usulüyle orduya asker alımı yapılacağını belirtmekteydi. Theotokas, Türkler'in Hıristiyan azınlıkları zayıflatmak amacıyla askere aldıklarını iddia etmiş, askere gitmemek için ödenen *bedel-i nakdi*'nin ise yolsuzluk amacıyla kullanılan bereketli bir kaynak haline geldiğini söylemişti.[363] Bu belgenin altına D.G. Osborne, Türkler'in orduya asker alma ile ilgili taleplerinin reddedildiğini ve bu bilgi uyarınca İstanbul'daki Rumbold'un bilgilendirilmesi gerektiğini belirten bir not düşmüştü.[364] Ancak burada hem Theotokas'ın hem de Theotokas'ın iddia ve taleplerinin muhatabı olan İngiliz yetkililerin üzerinde durmadıkları birkaç nokta vardır. Birincisi, Sevr Antlaşması'nı Ankara Hükümeti tanımamıştı. İkincisi, Ankara Hükümeti'ni İtilaf Devletleri tanımıyorlardı. Hâlbuki askere alma işini yapan İstanbul Hükümeti değil Ankara Hükümeti idi. Sevr Antlaşması'nın ise Ankara Hükümeti'nin üzerinde hiçbir bağlayıcılığı yoktu. Bu yüzden ne Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin temsilcilerinin ne de İngilizler'in Ankara Hükümeti'nin gayrimüslimleri askere almasını gayrimeşru görmelerinin pek bir anlamı yoktu. Sadece, Rumlar Anadolu'da gayrimüslimlere Ankara Hükümeti sebepsiz yere kötü muamelede bulunuyor propagandalarında bu askere alma meselesini de kullanmaya çalışıyorlardı.

Yunan birlikleri 1921 Mart-Nisan aylarında Ankara'ya doğru ilerliyorlardı. Yunanistan'ın İngiltere ile koordineli bir şekilde yapmaya çalıştığı, Ankara Hükümeti'ne Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmekti. Haliyle Ankara Hükümeti'nin tasarruflarında aslında İtilaf Devletleri, Yunanistan ya da Rum Patrikhanesi temsilcilerinin herhangi bir meşruluk araması pek de anlamlı değildi. Zaten bu hükümet ile savaş halinde olan İngiltere-Yunanistan ikilisi, taleplerini Ankara'ya güç

ile 13 Nisan 1921 tarihinde yaptıkları altmışıncı toplantıda da gündeme gelmişti (Bkz. "Minutes of the Sixtieth Meeting of the Armenian-Greek Section and Armenian and Greek Representatives, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 13 Nisan 1921", FO371/6548)

[363] "Minutes of the 58th Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", s.2, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 16 Mart 1921, FO371/6548.

[364] Bkz. D.G. Osborne'un 1 Nisan 1921 tarihli notu, FO371/6548.

kullanarak kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Ankara'nın gözünde ise hem İngiliz-Yunan ikilisinin de hem de diğer İtilaf Devletleri'nin Osmanlı ülkesini işgalleri haksızdı. Ankara Hükümeti bu devletleri topraklarından çıkarıncaya kadar savaşa devam edecekti. Bu savaş sırasında da kendisini milletin o zamanki meşru temsilcisi olarak gören Ankara Hükümeti gerekli harp tedbirlerini almaya çalışıyordu. Bunlardan bir tanesi de kendi vatandaşı olarak gördüğü Müslüman ya da gayrimüslim kişileri askere almaktı.

İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililileri ile Rum ve Ermeni temsilcilerinin 6 Temmuz 1921'de İstanbul'da yaptıkları altmış altıncı toplantıda Rum temsilci Theotokas, Samsun'da 15–50 yaş arasındaki bütün Rum erkeklerin Ankara Hükümeti tarafından silâhaltına alınmaya devam ettiğini ve Bafra civarındaki "bütün" köylerin yakıldığını söyleyerek bu "katliamlardan" bazı Rumlar'ın kurtularak dağlara kaçtıklarını iddia etmişti.[365] Askere alma meselesi yukarıda da bahsedildiği gibi Ankara Hükümeti'nin bir tasarrufu idi. Ayrıca askerden firar edenler hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler arasından çıkabiliyordu. Firar eden kim olursa olsun Ankara Hükümeti tarafından cezalandırılıyorlardı. Bu sırada Ankara Hükümeti, Anadolu'da Yunan ordularıyla bir ölüm-kalım savaşı verirken cephe gerisinde iç isyanlarla da uğraşmaktaydı. Bu isyanlardan bir tanesi de Pontus İsyanı idi. Theotokas'ın "katliamlardan" kaçmak için dağlara gittiklerini söyleyenler Pontusçu çetelere katılan Rum ahali idi. Yakıldığını söylediği köyler de bu kişilerin isyan sırasında lojistik destek aldıkları köylerdi. Bu köylerin bir daha Pontusçu isyancılar tarafından kullanılamayacak hale getirilmesi Ankara Hükümeti'nin gizli saklı yürüttüğü bir operasyon değildi. Ancak hem Rum temsilcinin hem de İngilizlerin görmezden geldiği bir şey vardı ki o da Ankara Hükümeti yetkililerinin Pontusçu isyana karışmayan Rumlara ve köylerine dokunmadığı hatta bu tür kişi ve köylere Ankara Hükümeti tarafından güvence verildiği idi.[366]

[365] "Minutes of the 66th Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", s.2, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 6 Temmuz 1921, FO371/6548.

[366] İsyanın bastırılması sırasında Merkez Ordusu'nun emirlerine riayet eden ve tahrip edilmeyen Rum köyleri hakkında bkz. Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 107.

Ankara Hükümeti isyanın bastırılması sırasında Merkez Ordusu'nun yanında Doğu Karadeniz bölgesinde İstiklal Mahkemeleri kurmuştu. Ancak bu mahkemelerin ilk kuruluş amacı Anadolu'daki isyanların bastırılması değildi. Bu mahkemeler, Ankara Hükümeti'nin sürdürmekte olduğu savaş sırasında düzenli bir ordu oluşturulması için silâhaltına çağırdığı kişilerin askerden firar etmelerini önlemek için kurulmuşlardı. Ancak daha sonra bu mahkemelerin faaliyet alanı vatana ihanet, yolsuzluk, soygun, ayaklanma gibi suçları da içine alacak şekilde genişletilmişti. Doğu Karadeniz bölgesindeki asayişsizliğin giderilmesi ile uğraşan İstiklal Mahkemeleri sadece Rum çetelerin bertaraf edilmeleriyle uğraşmamış Müslüman unsurların kurduğu eşkıya çeteleriyle de uğraşmıştı. İstiklal Mahkemeleri'nin hedeflerinden bir tanesi de bazı *Kuvay-ı Milliye* birliklerinin yargısız infazlarının önüne geçilmesi, halkın bu birliklerin zaman zaman başvurdukları sert yöntemlerden korunması idi.[367]

1921 yılının Ocak ayından itibaren Merkez Ordusu, Pontus İsyanı'na katılan ya da destek veren önde gelen bazı Rumlar'ı tutuklamıştı. Bu kişiler Amasya İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlardı.[368] Bu mahkemenin verdiği cezalara bakıldığında; 199 Rum'un Pontusçuluk meselesine bulaştıkları, 7 Rum'un casusluk yaptıkları, 4 Rum'un askerlik davetine icabet etmedikleri, 42 Rum ve 1 Müslüman'ın eşkıyaya yardım ettikleri, 15 Rum'un eşkıyayı himaye ettikleri, 100 Rum ve 19 Müslüman'ın askerlikten firar ettikleri, 4 Rum'un eşkıyalık yaptıkları, 39 Rum'un da Pontusçu çetelere katıldıkları

[367] Aybars, *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927*, s. 1, 92 ve 105.

[368] Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 92.; Çapa, *Pontus Meselesi*, s. 116-117. Ergün Aybars, Sivas İstiklal Mahkemesi genelde Amasya'da çalıştığı için bu mahkemenin Amasya İstiklal Mahkemesi olarak bilindiğini belirtmektedir. Bkz. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927*, s. 86. Daha sonra 1921 yılının Ağustos ayında göreve başlayan Samsun İstiklal Mahkemesi de faaliyetlerini devamlı Amasya'da sürdürdüğü için resmi belgelerde ismi çoğunlukla Amasya İstiklal Mahkemesi olarak geçmektedir. Bkz. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927*, s. 119. Tutuklanması istenilen Pontusçu Rumların isim listeleri, bu listelerdeki Rumlar'ın durumları, nerede oldukları ve ne iş yaptıkları, kaç tanesinin tutuklanıp Amasya'ya gönderildiğine dair Türk makamlarının yazışmaları için bkz. *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 600-645. Ayrıca bkz. İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili'nden Dışişleri Bakanı'na, 16 Şubat 1921, NARA767.68116/9.

için cezalandırıldıkları görülmektedir. Ayrıca 1 kişi de "sevke tabi Rum kadınları kaçırmak" suçundan cezalandırılmıştı.[369]

19 Ekim 1921 tarihli bir Amerikan belgesine göre ise Amasya'da altmıştan fazla Rum yargılanmış, bunlar idama mahkûm edilmiş ve idamları infaz edilmiştir. Bunlara ek olarak 44 Osmanlı Rum'u uzun süreli mahkûmiyet cezalarına çarptırılmışlardı.[370] Bu idamlar yüzünden Patrik Vekili Dorotheos, Bristol'e idamları kınayan bir mektup yazmıştı. Bu mektupta bu idamların Türkler'in sistematik bir şekilde Doğu Karadeniz bölgesindeki Hıristiyan varlığını silmeye çalışmalarının delili olduğunu iddia eden Dorotheos, Yunan işgali altındaki Türkler'in ise Yunan idaresi altında huzurlu bir şekilde yaşadıklarını öne sürmüştü.[371] Dorotheos'un idamları bu şekilde yorumlaması normal karşılanabilir. Ancak Yunan işgali altındaki Türkler'in Yunan idaresi altında huzurlu bir şekilde yaşadıkları iddiası Bristol'ün kendisinin de iyi bildiği gibi bir propagandaydı. Zira Bristol'ün, Washington'a gönderdiği telgraflarda özellikle İzmit yöresinde Yunan işgali altındaki Müslümanlar'ın çok zor durumda olduklarını anlattığı görülmektedir.[372] Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı sırasında sivil Müslüman ve Rum ahali bu savaştan kötü bir şekilde etkilenmişlerdi. Ancak, özellikle İstanbul'daki Patrikhane bu meselenin sadece bir tarafını dünya kamuoyuna anlatmaya çalışıyordu. Hâlbuki meselenin bir başka yüzü vardı ve o da Müslüman ahalinin de en az Rumlar kadar hatta bazı yerlerde daha fazla olarak savaş ve işgalden etkilendiğiydi.

İstanbul'daki Rum Milli Müdafaa Cemiyeti mensupları İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a gönderdikleri bir telgrafta 6 Ekim 1921 tarihinde bir toplantı yaptıklarını ve Samsun, Giresun, Bafra, Amasya ve Ordu'da Ankara Hükümeti'nin Rumlar'ı astığını iddia ederek bu

[369] Bu kişinin dini aidiyeti belirtilmemektedir. Ancak, eğer herhangi bir suçtan dolayı bir Rum cezalandırılmışsa bu belirtilmiştir. Sevke tabi Rum kadınları kaçırmak suçundan cezalandırılan kişi Rum olsaydı belirtilirdi. O yüzden bu kişi Müslüman olmalıdır (Sivas İstiklal Mahkemesi'nin Pontusçuluk meselesi ile ilgisi hakkında bkz. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927*, s. 85-87.

[370] Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 19 Ekim 1921, NARA767.68/155.

[371] Patrik Vekili'nden Bristol'e, 24 Ekim 1921, NARA767.68/155.

[372] İzmit'teki Müslümanlara karşı Yunanların tatbik ettiği siyaset hakkında Bristol'un Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektup için bkz. Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 25 Temmuz 1921, NARA767.68/139.

durumu protesto ettiklerini bildirmişlerdi. Cemiyet, Ankara Hükümeti'ni bütün Rumlar'ı yok etmeye çalışmakla suçlamıştı. Bu yüzden Büyük Devletler duruma müdahale etmeliydiler.[373] Ancak, Ankara Hükümeti'nin Pontusçuluk'la suçlayıp yargılayıp idama mahkûm ettiği kişilerin idam edilmesi bütün bu sayılan kentlerde olmamıştı. Amasya İstiklal Mahkemesi'nin yargılaması neticesinde idamlar Amasya'da gerçekleşmişti. Bununla birlikte, buraya getirilip yargılanan Rumlar muhtemelen bütün Doğu Karadeniz bölgesinden toplanmışlardı. Ayrıca, mektupta bu kişilerin neden asıldığından bahsedilmemekteydi.

Bu idamlar ve mahkûmiyet cezaları hakkında Amiral Bristol, 19 Ekim 1921 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Rumlar'ın mütarekeden hemen sonra Karadeniz'de bir Rum devleti kurulması yönünde propaganda faaliyetlerine başladığını, bu faaliyetlerin Venizelos ve Yunan hükümeti tarafından tezgâhlandığını (*fostered*), ve cezaya çarptırılan bu Rumlar'ın bu tür faaliyetlerde rol oynadıklarını yazmıştı. Bristol birkaç suçsuzun da suçlularla cezalandırılmış olabileceğini de düşündüğünü söylemişti. Suçlunun yanında masumun canının yanması hadisesi Bristol'e göre Anadolu'nun Yunanlar tarafından işgalinin "kaçınılmaz" (*inevitable*) bir sonucuydu. Bristol her geçen gün çıkan yeni bir muharebe neticesinde Türkler ve Rumlar arasındaki nefretin daha ileri boyutlara ulaştığını iddia etmişti. Ayrıca Bristol, Dışişleri Bakanlığı'na sadece Türkler'in Rumlar'ı idam ettiğini söylemenin Yunanlar'ın Anadolu'da Türkler'e karşı yaptığı mezalimden bahsetmemenin Bakanlığa yanlış bir resim çizmek olacağını da vurgulamıştı. Bristol yazdığı bu telgrafa Samsun'daki Amerikan destroyerinin kumandanının 9 Ekim tarihli bir notunu iliştirmişti. Bu notta, 60 Rum kadın ve çocuğun göç ettirildiği belirtilirken Rum çetelerinin bir önceki gece iki Türk köyünü bastıkları ve 90 Türk'ü katlettikleri, 50 tanesini yaraladıkları ve 150 tanesini de esir alarak tepelere doğru yürüttükleri yazmaktadır.[374]

Tasos Kostopoulos, İstiklal Mahkemeleri'nin aldığı idam kararları hakkında "isyan"ın bastırılmasına yönelik olarak 1921 yılının Ocak

[373] İstanbul'daki Rum Milli Müdafaa Cemiyeti'nden Rumbold'a, 10 Ekim 1921, FO371/6534.

[374] Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 19 Ekim 1921, NARA 767.68/155.

ayından itibaren isyanın şehir merkezlerindeki yönetici kadrolarının ki bunlar daha çok Samsun bölgesindeki Rum ileri gelenleri idiler, Eylül ayına kadar tutuklanıp Amasya'daki İstiklal Mahkemeleri'nde yargılandıktan sonra idam edildiklerini yazmaktadır. Kostopoulos, 177 Rum'un asıldığını belirtmektedir.[375] İstiklal Mahkemeleri'nin kararları sonucu 44 kişiye gıyabi idam cezası verilmişti. Bunlar arasında Amasya, Trabzon, Niksar ve Chaldia (bugünkü Gümüşhane dolayları) metropolitleri ile Avrupa'daki Rum diasporasının ayrılıkçı üyeleri bulunmaktaydı. Bunlar yaptıkları kamuya açık konuşmalarda Türkiye'nin bölünmesini isteyen yabancı güçleri desteklediklerini için vatana ihanet suçuyla idama mahkûm edilmişlerdi.[376]

Horace Rumbold ve İstanbul'daki diğer müttefik yüksek komiserleri Ankara Hükümeti'ne Doğu Karadeniz'deki zorunlu göç ve idamlar hakkında bir protesto telgrafı göndermişlerdi. Ancak bunun yanında Rumbold, Patrik Vekili Dorotheos ile 6 Ekim'de yaptığı görüşmesinde Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı sırasında her iki taraftan da İngiliz Hükümeti'ne iletilen katliam iddialarının sebebinin hâlihazırda devam etmekte olan savaş olduğunu belirtmişti. Eğer Ankara Hükümeti ile Yunanistan bir barış anlaşması imzalayabilirlerse bu tür katliamlara bir son verilmiş olacaktı. Rumbold, Patrik Vekili'ne kendisinin müttefiklerin ne yapması gerektiğini düşündüğünü sorduğunda, Patrik Vekili'nin İngiltere'nin hemen bütün Türkiye'nin mandaterliğini alması gerektiğini söylediğini belirtmişti.[377] Buradan Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin neden devamlı Anadolu'da Rumlar'a karşı mezalim yapıldığı iddialarını İngilizler'e getirdikleri daha iyi anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere savaş hedeflerinden bir tanesini Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimleri Türk idaresinden "kurtarma"

[375] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 235.

[376] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 236. Ergün Aybars da 177 kişinin asılarak cezalandırıldığını belirtmektedir. Ancak Aybars, Yunan kaynaklarından yararlanarak bu rakamı veren Kostopoulos'tan farklı olarak bu kişilerden 3 tanesinin Müslüman olduğunu yazmaktadır. Ayrıca gıyabi idam cezası verilenlerin sayısını Aybars 74 kişi olarak vermektedir (Bkz. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927*, s. 122.

[377] Rumbold'tan Curzon'a, 15 Ekim 1921, içinde *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Vol. Xvii*, (London: 1970), s. 439-442.

olarak ifade etmişti. Rum Ortodoks Patrik Vekili ise sadece, İngilizler'in verdikleri bu sözü yerine getirmelerini bekliyordu. Madem Türkiye İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmişti, o zaman gayrimüslimler tamamen Türk idaresinden kurtarılmalıydılar. Rumbold, 14 Ekim'de Patrik Vekili ile yaptığı görüşmesinde, Patrik Vekili'nin Samsun'da Ankara Hükümeti'nin toplu idamlar gerçekleştirdiğini anlatıp İngilizler'in buna bir son vermesinin mümkün olup olmadığını sorduktan sonra sandalyesinden kalkarak yere diz çöktüğünü ve gözyaşlarına boğulduğunu anlatmaktadır. Rumbold, Patrik Vekili'ni Ankara Hükümeti ile gerekli görüşmeleri yapacağı sözünü vererek sakinleştirebilmişti.[378]

Daha sonra Rumbold, İstanbul'daki Ankara Hükümeti yetkilisi Hamid Bey ile görüşmesinde bu idamlar hakkında bilgi aldığını belirtmektedir. Hamid Bey, haklarında idam kararları verilen kişilerin ayrılıkçı faaliyetlerde bulunduklarını ve Yunan kuvvetleriyle işbirliği yaptıklarını söylemişti. Bu kişiler kurulan mahkemelerde yargılanmışlar ve idam cezasına çarptırılmışlardı.[379]

Merkez Ordusu'nun Pontus İsyanı'nın bastırılması sırasında yürüttüğü faaliyetlerden bir tanesi de Merzifon'daki Amerikan kolejine yaptığı baskındı. Pontusçu faaliyetlerin yoğun olduğu Trabzon, Samsun ve Tokat'ta yapılan baskınlarda bulunan belgeler Amerikan kolejinin Pontusçu faaliyetlere karıştığını ortaya koymuştu.[380] Aslında daha 1919 yılında Türk yetkililerin Merzifon'daki Amerikan koleji hakkında birtakım şüphelere kapıldıkları anlaşılmaktadır. Bu koleje İngiliz askerlerinin nezaretinde sandıkların getirildiği ve bunların içinde büyük

[378] *"The Locum Tenens and Musurus Bey said that they had information showing that the Kemalist Authorities had carried out the executions in the most barbarous manner, hanging a father in front of his son and vice versa. Could we not put a stop to these proceedings? At this point the Locum Tenens rose from his chair, knelt in front of me and burst into tears. The scene was as embarrassing as it was painful, but I was able, after the Locum Tenens had collected himself, to reassure him to a certain extent by telling him of the action I had taken through the Kemalist agent and by promising to see the latter again at once."* Rumbold'tan Curzon'a, 15 Ekim 1921, içinde *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Vol. XVII*, s. 440-442.

[379] Rumbold'tan Curzon'a, 15 Ekim 1921, içinde *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Vol. XVII*, s. 441.

[380] Yazıcı, *Milli Mücadelede (Canik Sancağı'nda) Pontosçu Faaliyetler (1918-1922)*, s. 99; Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 93.

olasılıkla silah olduğu düşünülmekteydi. Yani Türk yetkililer nezdinde Merzifon Amerikan Koleji 1921 yılına gelene kadar zaten şüpheli bir yerdi.[381]

Koleje 1921 Şubat'ında bir baskın yapılmıştı ve kolejin Pontusçu faaliyetlere bulaştığına dair şüpheler doğru çıkmıştı. Üç kişi hariç okulun bütün Amerikalı personeli sınır dışı edilmişlerdi.[382] 1923 yılının Ağustos ayında Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Yakındoğu İşleri Bölümü'nün Amerikan Dışişleri Bakanı'na gönderdiği bir notta kolejde üyelerinin öğrenciler üyesi olduğu bir Pontus derneğinin ayrılıkçı bir hareketle ilgisinin olmasının pek muhtemel olmadığı iddia edilmektedir. Buna rağmen Amiral Bristol'un istihbarat subayı böyle düşünmemektedir. Bristol'un istihbarat subayı, Ankara'daki yetkililerin kaygılarının doğru olduğunu düşünmüştü. Amiral Bristol de istihbarat subayının bu görüşüne katılmıştı.[383]

Yakındoğu İşleri Bölümü, üyelerinin öğrenciler olduğu bir derneğin ayrılıkçı faaliyetlere bulaşmasını pek olası görmemiş olabilir. Ancak Ankara Hükümeti'nin bir dernekten ziyade kolejin kendisinin Türkiye'nin parçalanmasına yönelik faaliyetlerle ilişkisi olduğuna dair

[381] Bkz. 9. Ordu Kıtaat Müfettişi Mustafa Kemal'den Harbiye Nezareti'ne, 7 Haziran 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 368. ve 3.K.K. Vekili Fikri'den Harbiye Nezareti'ne, 8 Haziran 1919, *Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922*, s. 371. Merzifon Amerikan Koleji'nin Pontus meselesi ile ilgisi hakkında Ayrıca bkz. Rahmi Çiçek, "Merzifon Amerikan Koleji Ve Pontus Meselesindeki Yeri" (19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu, Samsun, 20-22 Mayıs 1999), s. 67-78; Rahmi Çiçek, "Merzifon Amerikan Koleji Ve Pontus Sorunu," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007), s. 199-210; Gülbadi Alan, "Anadolu'daki Yabancı Okullar Ve Pontusçuluk," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007), s. 175-198; Gülbadi Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri Ve Anadolu Koleji* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), s. 541-545.

[382] Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 94. Ayrıca bkz. *Pontus Meselesi*, Üçüncü Kısım, s.3-9; Kurt, (haz.), *Pontus Meselesi*, s. 371-379;*Gaye-i Milliye* 28 Mart 1921; Sarınay, "Pontus Meselesi Ve Yunanistan'ın Politikası," s. 7; Mesut Çapa, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Pontusçu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007), s. 411; George E. White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, (çev.) Cem Tarık Yüksel (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), s. 248.

[383] Yakındoğu İşleri Bölümü'nden Dışişleri Bakanı'na, 20 Ağustos 1923, NARA 767.68/587.

şüpheleri vardı ve bu baskın bu şüpheleri doğrulamıştı. Ergün Aybars yapılan baskında Pontus haritalarının ve bu bölgenin Yunanistan'a katılmasına dair çeşitli kitapların ele geçirildiğini yazmaktadır.[384] Bu evrakın bir kısmı TBMM hükümeti tarafından 1922 yılında yayınlanmıştı. Bu evrakın içerisinde Merzifon'lu bir Rum'un Yunanistan'da Yani Lavaros diye bir kişiye 1908 yılında gönderdiği bir mektup vardır. Bu mektupta Yunanistan'ın Anadolu Rumları arasındaki "Yunanlık" propagandasının etkisi ve belki de başarısının sonucu olarak bu Rum'un kendileri hakkında "...şanlı Yunanistan'ın biz evladları..." ifadesini kullandığı görülmektedir. Ayrıca yine ele geçirilen Pontus derneğinin 1919–1920 yıllarına ait toplantı tutanaklarında "Pontus" bölgesinin Yunanistan'a iltihakı için az bir süre kaldığına dair ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.[385]

Ergün Aybars ayrıca kolejin Amerikalı müdürü George White'ın yazmış olduğu bir mektupta İslam'ın Türkler'in liderliğinde Hıristiyanlığın en büyük düşmanı olduğuna ve Türkiye'nin parçalanmasının amaçlandığına dair ifadelerin olduğunu belirtmektedir. Aybars bu iddiasına kaynak olarak Harp Tarihi Dairesi Arşivi'ndeki bir belgeyi göstermektedir.[386] Aybars'ın anlattığına yakın bir iddia daha önce 1922 yılında TBMM Hükümeti tarafından yayınlanan *Pontus Meselesi* adlı kitabın "Mukaddime" kısmında da ifade edilmiştir.[387] Bahsi geçen mektubun Türkçe tercümesi aynı kitabın daha sonraki sayfalarında olduğu gibi yayınlanmıştır. Burada geçen ifade "Hıristiyanlığın en büyük muntazam rakibi İslamiyet olduğu gibi Türkiye de en kuvvetli Müslüman hükümetidir... [G]erekirse sonucu elde etmek için 500 yıl duracağız..." şeklindedir. Kitapta mektubun İngilizce orijinali olsa daha doğru bir değerlendirme yapılabilirdi. Ancak yine de mektubun Türkçe tamamı okunduğunda White'ın burada söylemek istediğinin Türkiye gibi bir memlekette Müslümanları Hıristiyanlaştırmanın pek de kolay olmadığı olduğu anlaşılmaktadır. White, Ermeniler ve Rumlar arasında Batı

[384] Aybars, *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927*, s. 120-121.

[385] Bkz. *Pontus Meselesi*, Birinci Kısım, s.95-97; Kurt, (haz.), *Pontus Meselesi*, s. 153 ve155-157.

[386] Aybars, *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927*, s. 120-121.

[387] Bkz. *Pontus Meselesi*, Mukaddime Kısmı, s.47. Ayrıca bkz. Kurt, (haz.), *Pontus Meselesi*, s. 52.

Hıristiyanlığının yayılmasının nispeten kolay olduğunu anlatmaktadır. Ancak, Müslümanlar için aynı şeyin söylenemeyeceğini belirten White, bu iş için gerekirse "500 yıl duracağız" demektedir. Bununla beraber, White'ın mektubunda Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir kısım unsurları Osmanlı hükümetine karşı kışkırttıklarına/ kışkırtacaklarına dair ifadeler mektubun başka yerlerinde bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi şöyledir: "Kendilerine bunca eza ve cefada bulunanlara borçlu olduklan zekâtı bilip anlamaları için Yakındoğu Hıristiyanları'nı teşvike gayret edeceğiz" ifadesidir.[388] Zira daha önce White, 1919 yılının Ağustos ayında King-Crane komisyonuna verdiği ifadede bağımsız bir Ermenistan fikrini şiddetle savunmuştu. White'a göre Türk Hükümeti'ne hiçbir bağımsızlık tanınmamalıydı. Zira Türk yönetiminde insan hayatının güvenliği, bir kadının "onuru", bir çocuğun refahı, bir vatandaşın malı mülkü ve bir babanın hakları için hiçbir güvence yoktu. Türkler, kendi iyilikleri için de bir manda idaresinin altında yaşamlarını devam ettirmeliydiler.[389] George White, 1940 yılında yayınladığı kendi hatıralarında genel olarak İslam dini özel olarak da Osmanlı Devleti hakkında tahkir edici ifadeler kullanmakta, Hıristiyanlar'ın yüzyıllardır Osmanlı idaresi altında çeşitli ezalar ve cefalar çektiğini tipik oryantalist bir mantıkla ifade etmektedir.[390] White ve diğer misyonerler doğrudan Osmanlı, gayrimüslimlerini herhangi bir isyana teşvik etmemiş olabilirler. Ancak Osmanlı Müslümanları ile yüzyıllardır birlikte yaşayan gayrimüslimlere, kendilerinin daha önce hiçbir Müslüman toplulukla yaşamadıkları anlaşılan Amerikalı misyonerlerin İslam dini ve Osmanlı Devleti hakkında kendi düşündüklerini aşılamaya gayret ettikleri göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı gayrimüslimlerini dolaylı olarak tebaası bulundukları devlete karşı siyasi faaliyete girişmeye teşvik ettikleri düşünülebilir. Zira, Amerikalı misyonerler ve bunların faaliyetlerinin Amerikan dış politikasına yaptığı etki üzerine yazdığı çalışmasında Joseph Grabill, Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Hıristiyanları'nın ayrılıkçı

[388] Bkz. *Pontus Meselesi*, Birinci Kısım, s. 103-106; Kurt, (haz.), *Pontus Meselesi*, s. 165-167.

[389] Harry N. Howard, *An American Inquiry in the Middle East, the King-Crane Commission* (Beirut: 1963) s. 187.

[390] White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları.*

faaliyetlerine destek sağladıklarını belirtmektedir.[391] Hatta Grabill'in aktardığına göre, "Müslüman günahı imparatorluğu" nun (*empire of Muslim sin*) hala dağılmamış olmasından dolayı Amerikalı misyonerler zaman zaman güven kaybı yaşamışlardı.[392]

Merkez Ordusu bütün bu faaliyetleri yaparken bir yandan da askeri harekâtı devam ettiriyordu. Bu askeri harekât sırasında bir yandan Rum çetecilerle silahlı çatışmaya girilirken bir yandan da bu çetelerin ihtiyaçlarını sağlayan ve onlara lojistik destek veren köyler tahrip edilmekteydi. Köylerin ise ahalisi, kadın ve çocuklar dâhil olarak ya dağlara kaçıp çetecilere katılıyorlar ya da iç bölgelere gönderiliyorlardı. Merkez Ordusu'nun emirlerine riayet eden Rum köylerine ise dokunulmuyordu.[393]

Ancak bu hengamede sadece Rum köyleri tahrip olmuyordu. Rum çeteciler de Müslüman köylerini basıp bu köyleri yakıp yıkıyorlardı. Tasos Kostopoulos, Pontusçu çetelerin Müslüman köylerini basmak gibi eylemlerinin bir sebebinin de dağlara kaçan kadın ve çocuklarını beslemek olduğunu iddia etmektedir. Ancak bu tür eylemler yüzünden Samsun bölgesinde durum hem Rumlar hem de Müslümanlar için daha da kötüleşmekteydi. 1921 yazında Havza civarında Rum çeteciler beş Müslüman köyünü bulundukları konum itibariyle Bafra ile iletişimlerini engelledikleri bahanesiyle yok etmişler, bu köylerin ahalisini de öldürmüşlerdi. Bu eylemlerine cevap Ağustos ortalarında gelmişti. Neticede, bölgedeki Rum köyleri tahrip edilmişlerdi. Kaçan köy ahalisi daha sonra açlık ve sefaletten perişan olmuşlardı. Bununla beraber, Ünye-Terme gibi bölgelerde Rum isyancılar, "kendilerine hâkim olmaları" sayesinde bölgedeki Türk nüfusun bir kısmıyla bağlarını devam ettirebilmişler ve bu kişilerden gıda yardımı görebilmişlerdi. Böylece 1922 yılı başlarında erken bir şekilde affedilmişler ve yerel ileri gelenlerle görüşerek evlerine dönebilmişlerdi.[394]

[391] Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, s. 139.

[392] Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, s. 28.

[393] Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 101-108.

[394] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 237-238.

1921 Mayısının sonuna doğru Samsun'daki durum hakkında bir Amerikan belgesinde Merkez Ordusu'nun faaliyetlerinin amacının bölgedeki Rumlar'ı yok etmek olduğuna dair Rum kaynaklardan bilgi alındığı belirtilmekteydi. Rumlar'ın verdikleri bilgiye göre Samsun-Bafra arasındaki Rum köyleri boşaltılmakta ve yakılmaktaydı.[395] Ancak bu belgede de Rum çetecilerin ve isyancıların faaliyetlerinden bahsedilmemektedir. Bunun yanında bu belgede Samsun bölgesindeki Rumlar'ın yok edilmesinin işinin Giresunlu Osman Ağa'ya verildiğine dair Rumlar arasında bir kanaat olduğu belirtilmektedir. Zira Osman Ağa'nın adamları bu sırada Samsun'da toplanmışlardı.[396] Ancak daha sonra Samsun'daki bazı önde gelen Müslümanlar'ın girişimleriyle Osman Ağa'nın adamları 1921 Temmuz'unda Samsun'dan ayrılmışlardı.[397] Bu da Ankara'daki hükümetin Rumlar'ı yok etmeye yönelik herhangi bir politikasının olmadığını, bölgede Merkez Ordusu'nun bilgisi ve müdahalesi dışında cereyan eden hadiselerin kendiliğinden geliştiklerini göstermektedir. Ankara'daki hükümet henüz bütün ülkede idareye tamamen hâkim değil iken bazı bölgelerde zaman zaman iktidar boşlukları meydana geliyordu. Bu iktidar boşluğunun bir sebebi de Ankara Hükümeti'nin konsantrasyonun çoğunluğunun Batı Anadolu'da Yunan ordularıyla yapılan ölüm-kalım savaşı üzerinde yoğunlaşmasıydı. Bununla birlikte Rumlar'ın Osman Ağa'ya isnat ettikleri kendilerini yok etmek üzere Samsun'a geldiği ithamının da sadece bir iddiadan öteye gitmediği açıktır. Zira Osman Ağa'nın uygulamalarından bazı Rumlar kadar bazı Müslümanlar da rahatsızdılar. Bu rahatsızlığın varlığı da ortada bir etnik çatışma ya da düşmanlıktan başka şeylerin olması gerektiğine işaret etmektedir.

1919–20 yıllarında *Kuvay-ı Milliye*'nin belki de önemli unsuru olan Müslüman çeteler daha sonraki yıllarda yerlerini artık düzenli ordu birliklerine bırakmaya başlamışlar ve birçok çeteci düzenli ordu

[395] Joyce'tan Bristol'e, 29 Mayıs 1921, NARA867.00/1426.

[396] Joyce'tan Bristol'e, 29 Mayıs 1921, NARA867.00/1426.

[397] "Minutes of the 70th Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", s. 4, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 31 Ağustos 1921, FO371/6548; Süleyman Beyoğlu, *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa* (İstanbul: Bengi Yayınları, 2009) s. 227-231.

birliklerine katılmışlardı.[398] Zira Ergün Aybars da, çetelerle hem Yunan ilerleyişinin durdurulmasının zor olması ve bu kuvvetlerin zaman zaman sorumsuzca hareket etmelerinden dolayı düzenli ordu kurulması faaliyetinin Mustafa Kemal Paşa tarafından hızlandırıldığını belirtmektedir.[399] Şevket Soğucalı da hatıralarında Nebiyan bölgesinde Pontus İsyanı'nın bastırılması sırasında kendi birliğine yardımcı olan iki Karadeniz'li gönüllüden bahsederken bunların askeri disiplinden uzak olduklarını, ancak daha sonra bunlardan bir tanesine onbaşı bir tanesine de çavuş rütbesi verilmesiyle, yani belki bir nevi taltif edilmeleriyle, bu gönüllülerin disiplin altına alınabildiklerini yazmıştır.[400]

Tasos Kostopoulos, düzenli Türk birliklerine katılan çetecilere en önemli istisnayı Osman Ağa'nın çetecilerinin teşkil ettiğini iddia etmektedir. Kostopoulos, Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı'nın sonuna kadar Osman Ağa'nın bir dereceye kadar özerkliğe sahip olduğunu hatta Ankara'daki yönetimden neredeyse bağımsız hareket ettiğini yazmaktadır.[401] Bu konu hakkında Amerikalılar adına gayriresmi bir şekilde 1921 yılının sonları 1922 yılının başlarında Ankara'yı ziyaret eden Julian Gillespie, Amiral Bristiol'e Ankara'dan gönderdiği 10 Ocak 1922 tarihli mektubunda, görüştüğü Ankara Hükümeti yetkililerinin zaman zaman Osman Ağa'nın adamlarının denetimden çıktıklarını ancak hükümetin bu çetecileri kontrol altına almak için uğraş vermekte olduğunu kendisine anlattıklarını yazmıştı.[402]

Ayrıca Rumlar'ın mağdur edildiğine dair üretilen literatürde görülen genelleştirme eğilimine rağmen Kostopoulos, Osman Ağa'nın adamlarının isyan sırasındaki sert tutumlarının coğrafi olarak sınırlı olup bu tutumun daha çok yerel Müslüman ahali ile Türk idaresi arasındaki

[398] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 236-237.

[399] Aybars, *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927*, s. 19.

[400] Şevket Soğucalı, *İstiklal Harbinde Olaylar* (Ankara 1947) s. 34-37.

[401] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 236-237.

[402] Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, s. 141. Hadiye Yılmaz, Osman Ağa ve adamlarının bir yandan *Milli Mücadele*'ye destek verirken bir yandan da uyguladıkları yöntemler yüzünden hem mülki hem de askeri yetkililer tarafından zaman zaman Ankara'ya şikayet edildiklerini belirtmektedir. Bkz. Yılmaz, *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*, s. 158-163.

güç dengesiyle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Mesela Osman Ağa'nın adamları Ordu bölgesinde faal olamamışlardı. Zira, Ordu'daki yetkililer onları bu bölgeye sokmamışlardı. Ayrıca Amasya ve Çorum'da yine mutasarrıfların çabaları ve Ünye'de kaymakamın izin vermemesi ile yine bu yörelerde Osman Ağa'nın çetecileri herhangi bir olaya karışmamışlardı. Mesudiye civarındaki köyler de bölgenin ileri gelenlerinden Sami Bey tarafından korunmuşlardı.[403]

Ancak burada belirtilmesi gereken bir husus Osman Ağa'nın, adamlarının Giresun Alayı bünyesinde Merkez Ordusu'nun düzenli birliklerine katılmalarına onay verdiğidir. Bu kuvvet daha sonra 42. Alay ismini almış, başına da Hüseyin Avni Alparslan Bey getirilmişti.[404] Osman Ağa'nın adamlarının Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı ile Koçgiri ve Pontus isyanlarının bastırılması sırasında oynadıkları rol ve zaman zaman uyguladıkları sert yöntemler ne "Osman Ağa Ankara'dan bağımsız hareket ediyordu" ile ne de "Osman Ağa Ankara Hükümeti'nden aldığı talimatlarla hareket ediyordu" ile açıklanabilir. Bu mesele, bu iki uç iddianın ortasında bir yerlerdedir.

Rumlar'ın Zorunlu Göçü

Merkez Ordusu, isyanı bastırma faaliyetleri sırasında Karadeniz sahilindeki Rumlar'ın iç bölgelere gönderilmelerini 1921 yılının Ocak ayı gibi erken bir tarihte talep etmişti.[405] Zira Yunan donanması Karadeniz'de faaliyetlerini artırmış ve İnebolu'yu bombalamıştı. Ayrıca Yunanlar'ın Samsun'a asker çıkarmasından da endişe ediliyordu.[406] Yunanistan'ın Osmanlı Rumları'nı askere alma girişimleri de Ankara Hükümeti'nin Doğu Karadeniz Rumları'nın bu çağrıya icabet

[403] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 238-239.

[404] Süleyman Beyoğlu, "Giresun'da Pontusçu Faaliyetler ve Osman Ağa," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007) s. 382.

[405] Yazıcı, *Milli Mücadelede (Canik Sancağı'nda) Pontosçu Faaliyetler (1918-1922)*, s. 102.

[406] Sarınay, "Pontus Meselesi Ve Yunanistan'ın Politikası," s. 45. Ayrıca bkz. Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", s. 66.

edebilecekleri endişesiyle Rumlar'ı iç bölgelere göndermeye sevk etmişti.[407]

Nitekim Tasos Kostopoulos da, 1921 yılında Yunan ordularının Batı Anadolu'da ilerlemelerine paralel olarak Yunan savaş gemilerinin Karadeniz'de bazı kentleri bombaladığını ve Ankara Hükümeti'nin bir Yunan çıkarması ihtimaline karşılık olarak gelecekte açılabilecek "ikinci bir cepheyi" ve bu cepheye Rum nüfusunun olası desteğini düşünerek bu bölgedeki Rumlar'ın iç bölgelere gönderilmesi kararı aldığını yazmaktadır.[408] Kostopoulos, Yunan çıkarması ve yerel Rum nüfusun bu çıkarmaya destek vermesi senaryosunun inandırıcı olduğunu belirtmektedir. 1921 yazında Yunanistan'daki Doğu Karadeniz Rum göçmenleri, Gounaris hükümetine "ikinci bir cephe"nin açılması yönünde baskı yapmışlardı. O zamanlarda Atina basınında Trabzon'un Yunan savaş gemileri tarafından bombalanması, Yunan kuvvetlerinin çıkarma yapması için bir hazırlık olarak algılanmıştı.[409] Rumlar'ın dâhile sevklerinin bir başka sebebi olarak da muhtemelen Ankara Hükümeti, Rum çetecilere bu yolla silah bıraktırmak istemiş olmalıdır. Amiral Bristol kendisine Samsun'dan ulaşan raporlardan Türkler'in sayıları yaklaşık 5.000'i bulan Rum çetelerinin silahlarını bıraktırmak için de zorunlu göçe başvurduklarının anlaşıldığını yazmaktadır.[410]

Neticede 12 Haziran'da Ankara Hükümeti bütün Karadeniz sahilini savaş bölgesi olarak ilan etmişti.[411] 16 Haziran'da ise askerlik çağındaki bütün Rum erkeklerinin savaş bölgesinden iç bölgelere göç ettirilmesine

[407] "*Greek action in calling up Ottoman Greeks to fight, though perfectly intelligible, must to some extent explain the attitude of the Kemalists in driving would-be recruits into the interior.*" (6 Eylül tarihli bu notun altına imza atan İngiliz Dışişleri Bakanlığı memurunun ismi okunamadı.) "Atrocities File (31)", FO371/6548.

[408] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 235 ve 239.

[409] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 235, dipnot 256.

[410] Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 28 Haziran 1921, NARA767.68/124.

[411] Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 116-117; "Nurettin Paşa Puntosçuları Anlatıyor," s. 226; Çapa, *Pontus Meselesi*, s. 115-116; Çapa, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Pontusçu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler," s. 410.

karar verilmişti.[412] Ankara Hükümeti'nin bu tavrı hakkında Rum Ortodoks Patrikhanesi temsilcisi Theotokas, İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Ermeni-Rum bölümü ile yapılan altmış dokuzuncu toplantıda bunun Yunan donanmasının Karadeniz sahilindeki kent ve kasabaları bombardıman etmesiyle ilgili olduğunu belirtmişti. Bu yüzden ya Yunan donanması bu bombardımanı durdurmalıydı ya da bu bombardımanların peşinden bir çıkarma yapıp sahildeki Rum nüfusu korumalıydı.[413]

Resmen alınan zorunlu göç kararından önce bazı Rumlar'ın iç bölgelere gönderildiklerine dair çeşitli iddialar vardır. 2 Mart 1921 tarihinde İstanbul'da yapılan elli yedinci toplantıda, Rum Patrikhanesi temsilcisi olarak Theotokas'ın yerine katılan Calvocoressi, Zile'deki Rum papazın ve kasabanın önde gelen otuz Rum'unun iç bölgelere gönderildiklerini söylemişti.[414] Bu toplantıda hem Ermeni hem de Rum temsilciler Doğu Karadeniz bölgesinde Hıristiyanlar'a karşı yapıldığını iddia ettikleri tedhiş hareketlerinin sadece buradaki çetelerin işi olamayacağını, Ankara'daki Kemalist hükümetin onayı ve işbirliği olmadan bu çetelerin bu işleri yapamayacaklarını iddia etmişlerdi.[415]

8 Haziran 1921 tarihli bir Amerikan belgesinde Samsun'daki Türk polisinin Rumlar'a kadın ve çocuklarla beraber iç bölgelere doğru muhaceret için hazırlanmalarını tebliğ ettiği belirtilmektedir.[416] Ancak bu belgede ilginç de bir cümle vardır. "Her aile geldiği kasabaya geri dönecektir."[417] Bu da Samsun'daki bazı Rumlar'ın Samsun'a yakın zamanda geldiklerini göstermektedir. Zira 8 Temmuz 1921 tarihinde Lloyd George'a gönderdiği bir mektupta Rum Ortodoks Patrik Vekili

[412] Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 117.; Çapa, *Pontus Meselesi*, s. 117.

[413] "Minutes of the 69th Meeting of the A. G. S. and Armenian and Greek Representatives", s.2, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 17 Ağustos 1921, FO371/6548.

[414] "Minutes of the 57th Meeting of the A. G. S. and Armenian and Greek Representatives", s. 1, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 2 Mart 1921, FO371/6548.

[415] "Minutes of the 57th Meeting of the A.G.S. and Armenian and Greek Representatives", s. 2, İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul, 2 Mart 1921, FO371/6548.

[416] Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 8 Haziran 1921, NARA 767.68/103.

[417] "*Each family is to be sent to the towns from which they originally came.*" Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 8 Haziran 1921, NARA 767.68/103.

Nikolas, kendisine "yeminli ifade"lerini sunan İtalyan tebaası beş Rum'un Mayıs ayının sonuna doğru göçmenler de dâhil olmak üzere kökenleri Samsun'a dayanmayan Rumlar'ın bir hafta içinde dahile sevk edileceğinin ilan edildiğini söylediğini yazmıştı.[418] Bu zorunlu göç kararı üzerine Samsun'da papazlardan ve Rum kadınlarından oluşan bir heyet Samsun mutasarrıfına giderek Anadolu'nun farklı yerlerinden gelmiş ama uzun zamandır Samsun'da ikamet etmekte olan Rumlar'ın göç ettirilmemelerini rica etmiş, ancak bu talepleri kabul edilmemişti.[419]

Ancak, Yusuf Sarınay 1921 Haziran'ından önce herhangi bir zorunlu göç girişimine TBMM'nin karşı çıktığını anlatmaktadır. 1921 yılı Mayıs ayında Yunan ordusunun Karadeniz sahillerine asker çıkarma ihtimali üzerine Dahiliye Vekaleti 29 Mayıs'ta sahil kesimindeki eli silah tutan Rum erkeklerinin iç bölgelere gönderilmelerini talep etmişti. Hükümet ise bu talebi 5 Haziran'daki toplantısında reddetmişti. Ancak Dahiliye Vekaleti hükümetin bu kararını gözden geçirmesini zira Yunan ordusu bir çıkarma yaparsa eli silah tutan Rumlar'ın düşmanla işbirliği yapabileceğini bu yüzden de bu Rumlar'ın sahilden iç bölgelere gönderilmeleri gerektiğini belirtmişti.[420]

Ocak ayında ilk önce Merkez Ordusu tarafından gündeme getirilen zorunlu göç talebi hakkındaki karar Haziran'da alınmıştır. Bu, Ankara Hükümeti'nin zorunlu göç gibi bir uygulamayı belki de son çare olarak düşündüğünü göstermektedir. İlk başta Rumlar'ın ellerindeki silahların toplanmasına çalışılmıştı. Ayrıca Rum gençler askere alınarak çetelerin ve onları koordine eden dini ve Yunan askeri liderlerin etkilerinden uzak tutulmaya çalışılmıştı. İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve hukuk yoluyla isyan bastırılmaya çalışılmıştı. Bütün bunlar istenilen neticeyi vermeyince Yunan ordularının Ankara'ya doğru ilerledikleri ve Yunan donanmasının Karadeniz'de dolaştığı bir hengâmda bu karar alınmıştı.

Neticede eli silah tutan Rum erkeklerin sahil kesiminden iç bölgelere gönderilmelerine karar verilmişti. Bu zorunlu göç kararı ve Anadolu'daki Müslüman-Hıristiyan ilişkileri ile ilgili olarak 1921 yılında Ankara'yı ziyaret eden Yakındoğu Muavenet Cemiyeti çalışanlarından H.C.

[418] Patrik Vekili Nikolas'tan Lloyd George'a, 8 Temmuz 1921, FO371/6525.
[419] Patrik Vekili Nikolas'tan Lloyd George'a, 8 Temmuz 1921, FO371/6525.
[420] Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," s. 44.

Jaquith uzun bir rapor yazmıştı. Bu rapora geçmeden önce Yakındoğu Muavenet Cemiyeti çalışanlarının Türkiye'deki serencamları hakkında genelde olumsuz ifadeler kullandıkları belirtilmelidir. Bu kişilerin bir kısmının Amerikan misyonerleri olması ve Osmanlı Hıristiyanları'na karşı açık bir sempati duyarlarken Müslümanlığa karşı olan anlaşılır karşıtlıkları bu durumu izah etmektedir. Bu bağlamda, Yakındoğu Muavenet Cemiyeti'nin Yakındoğu'daki faaliyetleri hakkında 1930 yılında yayınladığı kitabında James Barton, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı medeniyeti kıstaslarına göre hiçbir zaman iyi yönetilmediğini iddia etmişti. Barton'a göre kendi şahsi hırsları peşinde koşan sultanlar yüzünden ülke entellektüel, endüstriyel, sosyal ve ahlaki olarak gerilemişti. Uyanık, istekli ve eğitimli "azınlık halkları/ırkları"na devamlı şüphe ile yaklaşılmıştı. Müslüman Türkler hükümeti kontrol etmişler ve askeriyede görev almışlardı. Tarihte hiçbir devlet Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi siyasi ya da sosyal karışıklıklar zamanında kitlesel katliam yöntemine başvurmamıştı. Özellikle II. Abdülhamit zamanında bu yönteme başvurulmuştu.[421] Barton'un anlattıklarının yanlı ve tarihsel olarak yanlış olduğu açıktır. Bu çalışmada detaylı bir şekilde bu yanlışlar tartışılmayacaktır. Ancak, belirtilmesi gereken husus Yakındoğu Muavenet Cemiyeti'nin genel tutumu Türk-karşıtı iken Ankara Hükümeti'nin Yakındoğu Cemiyeti ve çalışanlarına karşı özellikle bir karşıtlığı olmadığıdır. Ankara'daki hükümet için ölçü, bu kişilerin Amerikalı olmaları ya da Hıristiyan olmalarından ziyade Anadolu'daki Türk varlığı hakkında hasmane bir tutum takınıp takınmadıkları idi. Yakındoğu Muavenet Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden H.C. Jaquith 1921 yılının Eylül ayında Ankara'ya yaptığı ziyaretten sonra bu hükümetin yetkililerinin genelde Yakındoğu Muavenet Cemiyeti'ne karşı "dostça" bir tutum sergilediklerini yazmıştı. Bu dostça tutumun oluşmasında Ankara'daki Yakındoğu Muavenet

[421] James L. Barton, *The Story of near East Relief* (New York: Macmillan Company, 1930) s. 21. James Barton Birinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsız bir Ermenistan kurulması yönünde Amerika Birleşik Devletleri içerisindeki faaliyetlerde öncü roller oynamıştı. Barton, ülkesinin Ermeniler lehinde Yakındoğu'daki gelişmelere müdahil olmasına çalışıyordu. Amerikan kamuoyunun ve yönetiminin Ermeni davasına destek vermelerini sağlama yolunda genel olarak İslam ve özel olarak Osmanlı Devleti aleyhinde yazılar yazıyordu. Barton'un bu yöndeki faaliyetleri hakkında bkz. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, s. 106-134.

Cemiyeti temsilcisi Miss Allen'in çabalarını Jaquith özellikle belirtmişti.[422]

Jaquith, raporunun başlangıç kısmında Türkiye'de cereyan eden hadiseleri, bilhassa Ankara Hükümeti'nin Yakındoğu Muavenet Cemiyeti ile ülkedeki yerli ve yabancı Hıristiyanlar ile ilişkilerini anlamak için genel bir durum değerlendirmesi yapmıştı. Bu değerlendirmesinde Türkiye'nin Yunanistan ile bir savaş halinde olduğunu ve "Türk halkının Yunanistan'ı Anadolu'dan atarak savaşı başarılı bir şekilde sonuçlandırmak için her türlü çabayı sarf ettiğini" yazmıştı. Jaquith ayrıca bazı Osmanlı tebaası kimselerin, bilhassa da Rumlar'ın Yunanistan'a yardım ederek ve Yunan ordusuna katılarak mevcut hükümete karşı olan sadakatsizliklerini göstermiş olduklarını belirtmişti. Jaquith raporunun "Kişisel İzlenimler" kısmında Ankara'yı ziyareti sırasında Ankara Hükümeti yetkilileriyle Yakındoğu Muavenet Cemiyeti'nin yardım faaliyetlerinin yanında Karadeniz bölgesindeki Rum sürgününü konuştuklarını da yazmıştı.[423] Türk yetkililer Jaquith'in dikkatini öncelikle İzmit ve Gemlik bölgesinde Yunanların/Rumların[424] yaptıkları katliamlara çekmeye çalışmışlardı.[425] Muhtemelen Türk yetkililer yabancıların sadece gayrimüslimlerin başına gelenler ile ilgilenmelerinden rahatsız olmuşlar, Anadolu'da gerçekleşenlerin sadece tek bir tarafının olmadığını başka taraflarının da olduğunu nazara vermeye çalışmışlardı. Bunun yanında Karadeniz'deki Rumlar'ın zorunlu göçünün hiçbir şekilde İzmit ve Gemlik'te Müslümanlar'a yapılanlara karşı bir misilleme olmadığını da belirtmişlerdi.[426] Türk yetkililer, Jaquith'e zorunlu göçün sebeplerini anlatırken öncelikle çok

[422] Bkz. Charles Fowle'un 18 Kasım 1921 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakanı'na gönderdiği mektuba eklediği H.C.Jaquith'in "Report of Visit to Angora" başlıklı raporunun 2. ve 3. sayfaları, FO371/6538.

[423] Jaquith, "Report of Visit to Angora" s. 2 ve 4, FO371/6538.

[424] Burada Yunan birliklerinin mi yoksa yerli Rumlar'ın mi kastedildiği anlaşılamamaktadır.Zira hem Amerikalılar hem de Ingilizler, Yunanlar ve Anadolu'daki Rumlar için ortak olarak "Greek" ifadesini kullanmışlardır.

[425] Jaquith, "Report of Visit to Angora" s. 4, FO371/6538.

[426] "*...Every Turkish Official repeats the story of the Greek atrocities at Ismidt and along the Guomlik Peninsula at the time when the Greek Army withdrew from Ismidt and joined forces with the main Greek Army at Brousa...but each Turkish official will clearly point out that the removal of the Greek subjects from the Black Sea coast was not in the nature of reprisals...*" ." Jaquith, "Report of Visit to Angora" s. 4, FO371/6538.

sayıda Rum ve Ermeni'nin Yunan ordularında savaşa katıldıklarını tespit ettiklerini söylemişlerdi. İkinci olarak Karadeniz sahilindeki "Rumlar ve diğer çeteler" devamlı bir şekilde Ankara Hükümeti'nin muhaberat hatlarına zarar vermekteydiler.[427] Bu çetelere komşu köylerden yiyecek sağlanmaktaydı. Bu çetelere yiyecek arzının kesilmesi için bu köyler tahrip edilmiş ve bu köylerin ahalileri de başka yerlere göç ettirilmişlerdi.[428] Üçüncü olarak, Yunan gemileri Karadeniz sahilindeki bazı şehirleri bombalamışlardı. Ayrıca, Ankara Hükümeti bu bölgede bir takım Pontusçu örgütlerin mevcudiyetinden haberdardı. Bütün bu unsurların yan yana gelmesi, Ankara Hükümeti'ni bu bölgede askerlik yaşındaki bütün Rum erkeklerini başka yerlere göç ettirme kararı almaya sevk etmişti.[429]

Jaquith daha sonra özellikle Refet Paşa'ya Rumlar'ın zorunlu göçü ile ilgili İngilizce lisanında özellikle bir sözcüğün sıklıkla kullanıldığını dikkatlice anlattığını yazmaktadır. Bu kelime "sürmek/sınır dışı etmek" (*deport*) idi:

> İstanbul'daki, Avrupa'daki ve Amerika'daki insanlar için bu sözcük "erkeklerin büyük gruplar halinde toplanarak muhafiz eşliğinde yeterli yiyecek sağlanmaksızın bilinmeyen yerlere doğru yürütülmesi" anlamına gelmekteydi. Ortalama Amerikalı savaş sırasında ihanet eden bir tebaanın yargılanmasını hatta idam edilmesini anlardı. Yine şüpheli kişilerin tutuklanmasını, tutuklanan herkesin yargılanmasını, hatta cephe gerisindeki amele taburlarında askere alınmalarını da anlardı. Ancak "*deport*" kelimesi ortalama bir Amerikalı'ya 1915'i hatırlatmaktaydı.[430]

[427] Burada Jaquith "Greeks and other Chete bands along the Black Sea..." ifadesini kullanmaktadır (Jaquith, "Report of Visit to Angora" s. 5, FO371/6538.) Eğer Türk yetkililer Jaquith'e tehcirin sebeplerini anlatırlarken "Rumlar ve diğer çeteler" ifadesini kullanmışlarsa ve 'Rumlar' ve 'diğer çeteler' ayırımını yapmışlarsa Ankara Hükümeti'nin sadece Rum çetecilerin değil bölgedeki diğer sivil Rumlar'ın faaliyetlerinden rahatsız oldukları anlaşılmaktadır.

[428] "*Those bands were necessarily fed by the neighboring villages and in order to cut off the source of food supply villages were destroyed and the population driven away.*" Jaquith, "Report of Visit to Angora" s. 5, FO371/6538.

[429] Jaquith, "Report of Visit to Angora" s. 5, FO371/6538.

[430] Jaquith, "Report of Visit to Angora" s. 5-6, FO371/6538. Bu çalışmada bizi doğrudan ilgilendirmediği için 1915 olaylarına değinilmemektedir. Ermeniler'in 1915 yılındaki zorunlu göçleri hakkında İngiliz, Amerikan ve Türk arşiv belgelerinin

Ancak Jaquith kendisinin bu anlattıklarına Ankara'daki Türk yetkililerin nasıl bir tepki verdiklerine dair herhangi bir şey söylememektedir. Ayrıca Jaquith, 1915 olayları hakkında Amerikan kamuoyunun tek taraflı bir propagandaya maruz bırakıldığını da en iyi bilen kişilerden olmalıdır. Zira bu tek taraflı propagandada en önemli malzemeyi Amerikalı misyonerler ve Yakındoğu Muavenet Cemiyeti çalışanları sağlamıştı.

Her ne kadar Ankara Hükümeti yetkilileri zorunlu göç kararının Yunan işgali altındaki topraklarda Müslüman ahaliye yapılan kötü muameleye karşı bir misilleme olmadığını belirtmiş olsalar da bu mesele yabancılar tarafından misilleme gibi algılanmıştır. Mesela Amiral Bristol, Doğu Karadeniz bölgesindeki Rumlar'ın zorunlu göçü hakkında Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir mektupta, Anadolu'nun bir bölgesinde Yunanlar'ın Müslüman ahaliye karşı yaptıkları baskının, Türkler tarafından Anadolu'nun başka bir tarafında göç ettirmeyle cevaplandırıldığını ve Müttefikler, Yunanlar'ın Anadolu'nun bir kısmını işgal etmesine ve burayı askeri operasyonlar için üs olarak kullanmasına izin verdikleri sürece bu durumun daha da kötüleşerek devam edeceğini düşündüğünü belirtmişti.[431] Zira, Trakya'yı işgal eden Yunanlar, Edirne'den uzaklaştırılan Müslümanlar'ın geri dönmelerine izin vermemişlerdi. Bu Müslüman muhacirler İstanbul'da sefil bir halde kalmak zorunda kalmışlardı.[432] Bununla birlikte Yunanlar'ın yaptığı uygulama ile Ankara Hükümeti'nin tatbik ettiği zorunlu göç arasındaki temel bir fark vardı. Yunanlar işgal ettikleri bölgelerdeki Müslümanlar'ı kendi işgal bölgeleri dışındaki yerlere doğru uzaklaştırırlarken Ankara Hükümeti kontrol ettiği bölgelerin dışına Rumlar'ı çıkarmamıştı.

Bristol'ün buradaki tespitinde bazı haklı noktalar olduğu görülmektedir. Nitekim Lord Curzon, Londra'daki Yunan maslahatgüzarına gönderdiği 7 Nisan 1921 tarihli telgrafında kendisine Ankara Hükümeti'nin temsilcilerinin Yunanistan'ın işgal altında tuttuğu

karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005).

[431] Bristol'den Dışişleri Bakanı'na, 25 Temmuz 1921, NARA767.68/138. Bu telgrafla ilgili kısa bir bahis için bkz. Öksüz ve Aktaş, "Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması," s. 331-332.

[432] *Gaye-i Milliye*, 3 Nisan 1921.

topraklardaki Müslüman ahaliye baskı yaptığı ve bilhassa Trakya'daki Müslümanlar'ı göçe zorladığını, bunun durmaması halinde Ankara Hükümeti'nin misillemede bulunmak zorunda kalacağını bildirdiğini yazmıştı.[433] Bununla beraber Doğu Karadeniz'deki Rum zorunlu göçü, sadece Batı Anadolu'da ya da Trakya'da Yunanlar'ın yaptıklarına bir misilleme olarak düşünülmemelidir. Zaten Bristol'un kendisi de daha erken tarihli raporlarında Rum zorunlu göçünün Ankara Hükümeti tarafından verilen gerekçelerinden bahsetmişti. Yani, Batı Anadolu'da Türk-Yunan savaşı devam ederken Yunanistan, Doğu Karadeniz bölgesindeki Rumlar'ı bir isyan çıkarmaları yönünde teşvik etmiş ve eğitmişti. Yani Türk kuvvetleri Batı Anadolu'daki düzenli Yunan birlikleri ile uğraşırken bir de kendi idaresi altındaki topraklarda bir isyan ile uğraşmak zorunda kalmıştı.

Zorunlu göç sırasında Rumlar genellikle kıyı bölgelerinden iç bölgelere sevk edilmişlerdi. Bazen de göç ettirme, sadece bazı şehirlerdeki Rumlar'ın birbirleriyle yer değiştirmeleri şeklinde gerçekleşmişti. Her ne kadar zorunlu göçün sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için Nureddin Paşa tarafından ilgili makamlara emirler gönderilmişse de sevkıyat sırasında bazı Rum kafilelerin üzerlerine ateş açılmış ve can kayıpları yaşanmıştı. Ayrıca ilk emirlere göre kadın ve çocukların göç ettirilmemeleri gerekmesine rağmen bazı yerlerde kadın ve çocuklar da zorunlu göçe dâhil edilmişlerdi. Bu tür hadiseler üzerine Dahiliye Vekaleti 25 Haziran'da sevkıyat işinden sorumlu yetkilileri uyarmış ve emirlere aykırı hareket edenlerin cezalandırılacağını belirtmişti. Bu uyarılardan sonra konvoylara yapılan saldırılar durmuştu.[434]

Zorunlu göç kararının alınması ve sevkıyat sırasında Rum konvoyların üzerine ateş açılmasından dolayı İstanbul'daki yabancı yüksek komiserler Ankara'ya protesto telgrafları göndermişlerdi.[435] Yusuf Kemal Bey bu protestolara verdiği cevapta Ankara Hükümeti'nin, Rumlar'ın gizli dernekler kurması; Pontusçu çetelerin Müslüman köylerine baskınlar düzenlemesi; hükümetin bölgedeki silahları toplamasına Rumlar tarafından mukavemet edilmesi ve bir isyan hareketinin başlaması ve Yunan savaş gemilerinin İnebolu'yu

[433] *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Vol. XVII*, s. 117-118.
[434] Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 117-118.
[435] Rumbold'tan Curzon'a, 21 Eylül 1921, FO286/759/219077.

bombalaması sonucu bir takım tedbirler almak durumunda kaldığını belirtmiştir.[436] Yusuf Kemal Bey ayrıca bölgedeki Rumlar'ın bir Yunan çıkarması için gerekli istihbaratı Yunanlar'a vermelerinden ve Rumlar'ın casusluk faaliyetlerinde bulunabileceklerinden endişe edildiğini eklemiştir. Ancak Yusuf Kemal Bey askeri tedbirlerin alınmasının Rumlar'a karşı sistematik bir şekilde katliam yapılması sonucunu doğurduğunu ya da şartların gerektirdiğinden daha ağır tedbirlerin alındığını kabul etmemişti. Zorunlu göçe tabi tutulan Rumlar, Doğu Karadeniz'in yerli ahalisi olmayan Rumlar'dı. Bunlara ek olarak eli silah tutan Rumlar ve muhtemel bir Yunan çıkarması sonrası Yunan kuvvetlerinin ileride kullanabilmeleri için silah ve mühimmat sakladığı tespit edilenler iç bölgelere sevk edilmişlerdi. Ayrıca Ankara Hükümeti'nin aldığı tedbirlere karşı gelmeyen Rumlar'ın yaşadıkları bölgelerde herhangi olay yaşanmamış ve ancak gizli derneklere üye olduğu anlaşılan kadınlar iç bölgelere gönderilmişlerdi. Bu durumlarda da doğal olarak kadınlar çocuklarını yanlarına almışlardı. Yusuf Kemal Bey sonuç olarak Anadolu'da meydana gelen hadiselerin ve hem Müslüman hem de Hıristiyan nüfusun maruz kaldığı zorlukların sebebinin İzmir'in Yunanlar tarafından 1919 Mayıs'ında işgal edilmesi olduğunu belirtmişti. Bu işgali Türkler, kendilerinin ekonomik ve siyasi olarak yıkımı olarak görmüşler ve *self-determinasyon* prensibinin ihlali olarak değerlendirmişlerdi. Yusuf Kemal Bey'e göre Rumlar da Türkler kadar bu durumdan dolayı zarar görmüşlerdi. Ancak, eğer Yunanistan İzmir'i elinde tutmak istiyorsa uzun soluklu bir savaşa da hazır olmalıydı. Sonuç olarak Yusuf Kemal Bey, Yakındoğu'da barışın tesis edilebilmesi için İzmir'in Türkiye'ye geri verilmesi gerektiğini belirtmişti.[437]

[436] Rumbold'tan Curzon'a, 21 Eylül 1921, FO286/759/219077. Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki bütün yabancı temsilciliklere gönderdiği 16 Temmuz 1921 tarihli bu notu için Ayrıca bkz. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt III*, s. 582-583. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Curzon'a gönderdiği 10 Ağustos 1921 tarihli telgrafında Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum sürgünü hakkında İstanbul'daki Sadrazam'ın da kendisine bu sürgünü "Karadeniz sahilini Yunanlar'ın bombardıman etmesi ve Pontus isyanının gerektirdiğini" söylediğini yazmıştır. Bkz. *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Vol. XVII*, s. 348-349.; Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt III*, s. 595.

[437] Rumbold'tan Curzon'a, 21 Eylül 1921, FO286/759/219077.

Stanford Shaw, göç ettirilen Rumlar'ın sayısının yaklaşık 26.000 olduğunu belirtmektedir.[438] Mustafa Balcıoğlu ise iç bölgelere sevk edilenlerin sayısını Merkez Ordusu'nun kayıtlarına dayanarak yaklaşık 64.000 kişi olarak vermektedir.[439] Bu kişilerin hareket noktaları ve vardıkları yerlere bakıldığında bu göç ettirme işleminin yukarıda da değinildiği gibi aslında bir nevi yer değiştirme olduğu görülmektedir. Mesela, Sivas Rumları başka bir yere gönderilirken, başka bir yerden Rumlar Sivas'a sevk edilmişlerdi. Yani, zorunlu göçün amacının Doğu Karadeniz bölgesini tamamen Rumlar'dan arındırmak olmadığı anlaşılmaktadır. Öyle görünüyor ki Ankara Hükümeti bu Rumlar'ın hem Rum isyancılara hem de muhtemel bir Yunan çıkarmasında Yunan kuvvetlerine yardım etme imkân ve kabiliyetlerini en aza indirmeye çalışmıştı. Göç ettirilen bu Rumlar hakkında Nureddin Paşa kendisi görevden alındıktan sonra bu kişilerin güvenlik içinde günlük işlerinin başına döndüklerini ifade etmişti.[440]

Tasos Kostopoulos, Rumlar'ın zorunlu göçü ile ilgili çok geniş bir literatür olmasına rağmen (burada muhtemelen daha çok Yunanca yayınlanmış eserleri kastetmektedir) hala bu göçün uygulanması ile bölge bölge, kaç kadın kaç erkek, hangi yaş grubu ve ölüm oranları gibi ölçüleri içeren bir değerlendirmenin yapılmamış olduğunu söylemektedir. Kostopoulos, İstanbul'daki Doğu Karadenizli Rumlar'ın başkanı Yorgos Thoidis'in göçün hala devam etmekte olduğu 1921 yılının Temmuz ayı sonu itibariyle 33.000 kişinin göç ettirildiğini iddia ettiğini söylemektedir. Yakındoğu Muavenet Cemiyeti ise 30.000 kişinin yer değiştirdiğini, bunlardan 8.000 kişinin yolda öldüğünü iddia etmişti. Kostopoulos, İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin ve Atina'daki "Pontuslular Merkez Asamblesi"nin 1922 yılının başlarında kendilerini Doğu Karadeniz bölgesinde tahrip edilen köyler hakkında istatistikleri ihtiva eden propaganda yayınlarına adadıklarını belirtmektedir. Ancak bu istatistikler, hatalar ve çelişkilerle doludur.[441]

[438] Shaw, *From Empire to Republic, Vol.II*, s. 596.

[439] Balcıoğlu, *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa*, s. 120.

[440] "Nurettin Paşa Puntosçuları Anlatıyor," s. 226.

[441] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 239-241.

Zorunlu göç sırasında Türk yetkililerin sistematik bir şekilde Rumlar'ı öldürme politikası olup olmadığı hakkında ise Kostopoulos, böyle bir şeyin olmadığını belirtmektedir. Bazı konvoylar Müslüman çetecilerin saldırısına uğramışlar ve bu saldırılar sırasında bazı Rumlar öldürülmüşlerdi. Ancak diğer konvoylar gidecekleri yere kadar ulaştırılmışlardı. Ayrıca, bazı konvoylara yapılan saldırılar karşısında Ankara Hükümeti saldırıların durması ve sadece kaçakların yakalanarak göç ettirilmeleri doğrultusunda açık emirler vermişti.[442]

Kostopoulos, zorunlu göçten sağ kalanların anılarına dayanarak Ünye gibi yerlerde dağlara kaçmayan Rumlar'ın göçü sırasında bu kişilere herhangi bir sert muamelede bulunulmadığını yazmaktadır. Zaten bu Rumlar yakın köy ve kasabalara gönderilmişlerdi. Hatta Ünye kaymakamı belirli süreler için bu Rumlar'ın köylerine dönerek ürünlerini toplamalarına müsaade etmişti.[443]

Zorunlu göçün uygulanması sırasındaki muamelenin derecesinin sevke tabi tutulan bölgelerdeki Rumlar'ın isyana ne derecede karıştıkları ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, Dumanlı (eski adı Santa) civarındaki Rum köyleri buralardaki Rum isyancılara yardım etmesinler diye birkaç kilometre uzaklıktaki yerlere gönderilmişlerdi. Başka yerlerde Rumlar köylerini terk etmeye zorlanmamışlar ancak gözetim altında tutulmuşlardı. Olucak (eski adı Imera) köyü gibi yerlerde ise Rum köylüler isyancılara yardım etmeyi reddettikleri için köyün erkek ahalisinin diğerleriyle birlikte 1923 yılı sonuna kadar yerlerinde kalmalarına izin verilmişti.[444]

Bazı hallerde daha uzak yerlere gönderilen Rumlar gittikleri yerlerde kamu ya da özel sektörde iş bulmuşlardı. Özellikle zanaatkârlar ya da okuma yazma bilenler kazançlı işlerde çalışmışlardı. Bu Rumlar, Osmanlı

[442] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 241.

[443] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 242.

[444] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 242.

Bankası'nın şubesi olan yerlerden geride bıraktıkları ailelerine para gönderebilmişlerdi.[445]

Kostopoulos, Rumlar'ın zorunlu göçü hakkında bir isyan bastırılıyor olmasına ve Yunan kuvvetlerinin Karadeniz sahiline çıkarma yapması ihtimaline karşın bunlara verilen tepkinin aşırı olduğunu "Türk yanlısı tarihyazımı"nın (*filotourkiki istoriografia*) bile kabul ettiğini iddia etmektedir.[446] Burada Kostopoulos, "Türk yanlısı tarihyazımı"na örnek olarak Justin McCarthy ve Stanford Shaw'u göstermektedir. Ancak, Stanford Shaw atıf yapılan eserinde "gereksiz aşırı tepki"den bahsetmemektedir. Sadece, Nureddin Paşa'nın isyanı sert bir şekilde bastırdığını yazmaktadır. Ayrıca Shaw, Yunan çıkarması ile ilgili korkuların yersiz olduğunu söylememektedir. Bilakis Shaw, Nureddin Paşa'nın 8 Kasım 1921'de Merkez Ordusu Kumandanlığı görevinden alınmasından sonra Yunan gemilerinin Karadeniz'den karaya silahlı adam ve mühimmat göndermeye devam ettiklerini ve Rum isyancıların Türk-Yunan savaşı bitene kadar Türkler'in lojistik hatlarını kesmeye devam ettiklerini yazmıştır.[447] Bununla birlikte Stanford Shaw, Nureddin Paşa'nın 1919 yılının sonundan başlayarak özellikle de 1920-21 kışında Pontus isyanının dini liderlerini tutuklandığını ve Karadeniz sahilindeki kent ve kasabaların "neredeyse bütün" Rum ahalisini Sivas ve Elazığ'a sürdüğünü iddia etmektedir.[448] Ancak burada birkaç noktada bilgi hatası vardır. Birincisi Nureddin Paşa'nın kendisinin 1921 yılının Ocak ayında Pontus isyanını bastırma görevine getirildiğini Stanford Shaw bir önceki sayfada belirtmektedir.[449] Yani isyanı bastırma harekâtı 1919 yılının sonlarında başlayamazdı. İkincisi, tutuklandığı söylenilen Samsun Metropoliti'nin ismi Eftimos değil, Germanos Karavaggelis'tir. Bunların yanında Stanford

[445] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 242.

[446] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 244.

[447] Bkz. Shaw, *From Empire to Republic, Vol.II*, s. 596.

[448] *"Starting late in 1919, but particularly during the winter of 1920-1921 he arrested the Orthodox church leaders of the Pontus uprising, Samsun Metropolitan Eftimos and Bishop Platon Matnoz, and deported to the areas of Sivas and Elaziğ in Central Anatolia almost the entire Greek population of the towns and villages bordering the Black Sea, in the process killing hundreds and burning many of their villages to the ground."* Shaw, *From Empire to Republic, Vol. II*, s.596.

[449] Shaw, *From Empire to Republic, Vol.II*, s. 595.

Shaw'un iddiasına kaynak olarak gösterdiği Türk arşiv belgeleri ve yayınlanmış kaynaklara bakıldığında bu iddiasıyla ilgili başka problemlerin de olduğu görülmektedir. Birinci kaynak, Ankara Hükümeti İcra Vekilleri Heyeti'nin 349 numaralı 14 Kasım 1920 tarihli kararıdır. Ancak bu belgede, Karahisar livasına bağlı Suşehri kazasının ahalisi Rum olan Şar ve Konak köylerinde bazı Rumlar'ın siyasi mülahazalarla bazı cinayetler işledikleri ve asker şehit ettikleri, bu yüzden de Dâhiliye Vekâleti'nin bu köylerin boşaltılmasını talep ettiği; İcra Vekilleri Heyetinin de Dâhiliye Vekâleti'nin bu talebini uygun bulduğu yazmaktadır.[450] Suşehri kazası, Karadeniz sahilinde değildir. Yani bu belgeye bakılarak genel olarak Karadeniz sahilinde yaşayan Rum ahalinin zorunlu göçe tabi tutulduğu yorumu yapılamaz. İkincisi, Stanford Shaw iddiasına bir başka kaynak olarak TBMM Gizli Celse Zabıtları'nın üçüncü cildinin 373. sayfasını göstermektedir. Bu sayfada gerçekten de boşaltılan ve ihrak edilen Rum köylerine dair bir takım rakamlar vardır. Ancak Pontus meselesi yüzünden toplanan bu gizli celsenin tamamına bakıldığında bu rakamları Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in kendisine yöneltilen Pontusçu çetelerle yeterince mücadele edilmediği eleştirilerine cevap olarak verdiği görülmektedir. Zira Pontusçu çeteler, birçok Müslümanı öldürmüşler ve birçok Müslüman köyünü yakmışlardır. Hatta Canik Mebusu Emin Bey nüfus olarak Samsun'da Müslümanlar'ın çok olmasına rağmen Pontusçu çetelerin birçok Müslümanı öldürmesinden şikâyet etmiş ve memleketindeki Müslüman ekseriyetinin azaldığını söylemişti.[451] Stanford Shaw, bu gizli celse zabıtlarına dayanarak yaptığı bahiste bu hususu da belirtmeliydi. Üçüncüsü; Shaw, Kazım Karabekir'in *İstiklal Harbimiz* kitabına atfen 1 Ocak 1921'den 6 Şubat 1922 tarihine kadar Merkez Ordusu'nun 2481 "Pontuslu Rum asker"i yakaladığını, 3262'sini öldürdüğünü, 281 tanesini idam ettiğini ve 24,511 tanesini de Orta Anadolu'ya "sürdüğünü" yazmaktadır.[452] Halbuki kaynak olarak gösterilen kitaba bakıldığında verilen bilginin doğrudan Pontus isyanıyla ilgili olmadığı görülmektedir.

[450] BCA 30.18.1.1/1.19.6, 14 Kasım 1920.

[451] *TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt III*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985), s. 368-412.

[452] *"Compare with Karabekir, IH (1969), p.1002 who states that in the 13 months from 1 January 1921 to 6 February 1922, the Central Army had captured 2,481 Pontus Greek soldiers, killed 3,262, executed 281, and exiled to central Anatolia 24,511."* Shaw, *From Empire to Republic, Vol. II*, s.596 dipnot 378.

Zira Merkez Ordusu sadece Pontus isyanı ile değil Koçgiri isyanı ile de uğraşmaktaydı. Bunun yanında Shaw'un verdiği bazı rakamlarda da küçük hatalar vardır. Kazım Karabekir'in kitabında verilen bilgi şu şekildedir:

"Merkez ordusunun (1/1/1337 den 6/2/1338) e kadar karşı icraatı Ankaradan bildirildi (Merkez ordusu) lağvedilerek emrindeki kıtalar Onuncu Fırka Kumandanlığına raptolunduğu 15 Şubatda Müdafaai Milliye Vekâletinden bildirildi.

Hayyen derdest:	2841
Meyiten istisal :	3262
Bilmuhakeme idam:	231
Dahile sevk:	24511
İslam firari derdesti:	6809
Tarafımızdan şehid:	80"[453]

Dördüncü kaynak ise İcra Vekilleri Heyeti'nin 11 Mayıs 1921 tarihli ve 839 numaralı kararnamesidir. Ancak bu belgeye bakıldığında bu belgenin Merkez Ordusu'nun faaliyetleri ile bir alakasının olmadığı görülmektedir. Bu belgede, Garb cephesi mıntıkasında bulunan Karahisar, Kütahya, Eskişehir livaları dâhilindeki ve Güney cephesi mıntıkasında bulunan Konya, Karaman ve Ereğli kazaları dâhilindeki eli silah tutan Rum ve Ermeni erkeklerinin Sivas ve Elazığ şehirlerine nakl edilmeleri için gerekli tahsisatın göçmenler (muhacirin) ödeneğinden karşılanmasına dair bir karar alındığı belirtilmektedir.[454]

Justin McCarthy ise gerçekten de Kostopoulos'un dediği gibi "1920 yılında Türk milliyetçileri için Doğu Karadeniz Rumları'nı tehcir etmek bir hataydı" demektedir.[455] Devamında McCarthy "olay olduktan sonra olayın doğasını anlayabilmenin/ değerlendirebilmenin bütün yararıyla şimdi biliyoruz ki Yunanlar Karadeniz sahiline bir birlik çıkarma imkân

[453] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969), s. 1002.

[454] BCA 30.18.1.1/3.9.17, 11 Mayıs 1921.

[455] "*However, for the Turkish Nationalists in 1920, deporting the Black Sea Greeks was an error.*" Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922* (Princeton: Darwin Press, 1995) s. 288. McCarthy, zorunlu göçün 1920 yılında yapıldığını belirtmektedir. Hâlbuki Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum zorunlu göçü 1921 yazında kararı alınıp yapılmıştı.

ve kabiliyetine sahip değillerdi" demektedir. McCarthy'ye göre, Doğu Karadeniz Rumları'nın bir Yunan işgaline katılmalarına dair gerçek bir tehdit de yoktu. "Pontus Cumhuriyeti" ihtilalcileri, hiçbir zaman ciddiye alınacak siyasi ya da askeri bir güç değillerdi. Bu yüzden zorunlu göç yerine polis kuvvetiyle bunlarla ilgilenilmeliydi. Doğu Karadeniz Türkleri için gerçek tehdit Rum eşkıyalarına yardım eden yerli Rumlar'dı. Ancak bunların etkisiz hale getirilmeleri için harcanan zaman ve para gereksizdi. Bu Rumlar'ın göç ettirilmeleri ile istenen sonuçlar alınmamıştı. Siyasi olarak da zorunlu göç, Ankara Hükümeti için bir kayıptı. Zira Türkiye'nin düşmanları bu zorunlu göçü 1915'te yaptıkları gibi Türkler'e karşı bir koz olarak kullanacaklardı. Batı medyası da zaten Türkler'in zorunlu göçü haklı kılan sebeplerini değil uzun sıralar oluşturarak yarı aç bir şekilde yürüyen Rumları haber yapmaktaydı.[456]

Bu analizinde McCarthy, Yunan hükümetleri ile Doğu Karadeniz'deki Rum çetelerinin arasındaki organik bağı ihmal ediyor gibi görünmektedir. Zira bu çalışmanın değişik yerlerinde anlatıldığı gibi Balkan Savaşları'ndan itibaren Doğu Karadeniz'de faal olan Rum çeteleri Yunanistan'dan gönderilen subaylar marifetiyle Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı sırasında örgütlü bir askeri güç haline getirilmişlerdi. Ayrıca, binlerce Doğu Karadeniz Rumu bu savaş sırasında Yunan ordularında Ankara Hükümeti güçlerine karşı savaşmıştı. Ayrıca Yunanistan birkaç kez Trabzon'u işgal niyetinde olduğunu resmi ağızlardan ifade etmişti. Yani çıkarma tehdidi ve bu çıkarma sırasında Doğu Karadeniz Rumları'nın gelen Yunan birliklerine yardım edebileceği ihtimali Ankara Hükümeti açısından hiç de göz ardı edilecek bir olasılık değildi. Zira Yunanistan, Batı Anadolu'ya asker çıkardığında bölgedeki birçok Rum bu işgale destek vermiş ve Yunan ordularına katılmıştı. Bütün bunlara rağmen zorunlu göç kararının hatalı ya da haklı olup olmadığı sübjektif yanı ağır basan bir tartışmadır. Ankara Hükümeti sürdürdüğü bir savaşta kendisine karşı açılan bir *yarım* cepheyi dağıtabilme yönünde bir karar almıştı. Bu kararı doğru bulanlar olduğu gibi yanlış bulanlar o zaman da olmuştu. Üzerinden bu kadar süre

[456] McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, s. 288-289.

geçmesine rağmen bugün de doğru ve yanlış bulanların olması gayet doğaldır.

Justin McCarthy, Rumlar'ın göç ettirilmeleri meselesinin uzun zamandır tartışıldığını ancak ortada objektif veriler olmadığı için tam olarak göçün nasıl gerçekleştiğine dair sağlıklı bir fikrin oluşmadığını ifade etmektedir. Zorunlu göç hakkındaki bütün negatif raporlar Amerikalı misyonerlerin gönderdikleriydi. Ancak misyonerlerin kendileri bile zorunlu göçün niteliği hakkında anlaşmış değillerdi. Farklı farklı hikâyeler anlatıyorlardı.[457] Yine de McCarthy, göç sırasında bazı Rumlar'ın açlık ve susuzluktan, bazılarının da kendilerini korumakla görevli olanların saldırıları yüzünden öldüklerini yazmaktadır. Ancak genel olarak Doğu Karadeniz'deki Rum zorunlu göçü değerlendirildiğinde McCarthy, Ankara Hükümeti'nin Rumlar'ı tamamen öldürmek gibi bir niyeti olmadığını, zira böyle bir niyeti olsaydı bu Rumlar'ı bir sürü masraf yaparak göç ettirmek yerine doğrudan öldürmesinin gerektiğini söylemektedir.[458]

Kostopoulos, Rum nüfusun dahile sevk edilmesiyle bölgedeki etnolojik dengenin Türkler lehine değiştirilmesini "etnik temizlik" olarak adlandırmaktadır.[459] Burada, daha çok 1990'larda Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşananlar için kullanılan "etnik temizlik" ifadesinin tercih edilmesinin tarih metodolojisiyle pek de uyumlu olmadığı not edilmelidir.[460] Bunun yanında Ankara Hükümeti'nin etnolojik dengeyi kendi lehine degiştirmek için bir "etnik temizliğe" başvurduğu iddiası da pek desteklenebilir bir görüş değildir. Bir dahile sevk gerçekleşmiştir. Ancak, isyana karışmayan Rumlar'ın isyanın bastırılması faaliyetlerinden olabildiğince uzak tutulmaya çalışıldığını ve bazılarının köylerinde kalmalarına izin verildiğini Kostopoulos kendisi de belirtmektedir. Eğer

[457] McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, s. 289.

[458] McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, s. 289-290.

[459] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*. s. 245.

[460] Aynı şekilde 1923-1924 yıllarında Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi için de "etnik temizlik" ifadesinin kullanılması tarih metodolojisi açısından doğru değildir. Bkz. Hirschon (haz.), *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, s. xiii.

etnolojik denge kaygısı olsa herhalde bu Rumlar'ın da bölgeden uzaklaştırılmaları gerekirdi. Ayrıca Doğu Karadeniz bölgesinde "etnolojik denge" bu çalışmanın diğer yerlerinde gösterildiği gibi zaten Müslümanlar lehineydi. Rum nüfüsu, Müslüman nüfusuna göre çok azdı. Ayrıca bütün Rumlar iç bölgelere gönderilmemişlerdi. Bazı Rumlar yalnız Doğu Karadeniz bölgesinin içinde yer değiştirmişlerdi. Bazıları sadece birkaç kilometre uzaklara gönderilmişlerdi. Bütün bunlarla birlikte Kostopoulos, yine de Rumlar'a yapılanın bazı Yunan yazarların iddia ettikleri gibi bir soykırım yani bir nüfusun daha önceden planlı bir şekilde sistematik olarak fiziksel yok edilmeleri olmadığı değerlendirmesini yapmaktadır.[461]

1919–1922 yılları arasında Pontus meselesi Türk-Yunan ilişkilerindeki meselelerden bir tanesi haline gelmişti. Bu dönemde Doğu Karadeniz Rumları ve Yunanistan bir Pontus devletinin kurulmasını ve mümkünse bu devletin Anadolu'ya uzanacak olan 'Büyük Yunanistan'ın bir parçası haline gelmesi için uğraşmışlardı. Batı Anadolu'daki Yunan işgaline ve genel olarak Sevr Antlaşması'nın getirdiği düzene karşı çıkan Anadolu'daki Türk direniş hareketi ise bu Pontus devletinin kurulması projesini de kabul etmemişti. Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı bitene kadar Ankara Hükümeti, Doğu Karadeniz bölgesindeki Pontus isyanını bastırma işiyle uğraşmıştı. Bu isyan ve isyanın bastırılması sırasında düzenli Türk birliklerinin verdiği kayıplar yanında birçok isyancı ve sivil Rum ile sivil Müslüman da hayatını kaybetmişti. 1918 Ekim'inden sonra İstanbul ve Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi birçok Türk ve Rum'un hayatını kaybetmesine ve evinden yurdundan olmasına sebep olmuştu. Neticede Anadolu'da yaklaşık üç yıl süren bir savaş gerçekleşmişti ve bu savaşı Ankara Hükümeti kazanmıştı. Savaşı Ankara Hükümeti'nin kazanması Yunan ordularının Anadolu'yu terk etmeleri ve Pontus projesinin de suya düşmesi demek olmuştu.

Yunan ordularıyla birlikte bu kuvvetlere işgal sırasında yardım eden yaklaşık bir milyon kadar Anadolu Rum'u da Anadolu'yu terk etmişti. Savaş sonrası barış müzakerelerinde diğer meselelerin yanında Anadolu Rumları'nın kaderlerinin ne olacağı da görüşülecekti. Bu müzakerelerde

[461] Kostopoulos, *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922*, s. 244-245.

Doğu Karadeniz Rumları diğer Anadolu Rumları ile birlikte düşünülmüşlerdi. 1919–1922 Türk-Yunan savaşı sırasında yaşananlar büyük oranda Anadolu Rumları'nın kaderlerinin ne olacağını belli etmişti. Doğu Karadeniz Rumları da diğer Rumlar gibi Lozan'daki nüfus mübadelesi görüşmelerinin bir parçası olmuşlardı.

SONUÇ

"Sonuç olarak, Pontuslular artık sadece milliyetçi Yunanlar/Rumlar değillerdir; anavatanla birleşmek için savaşan milliyetçilerden bunun içinde [anavatanın] bir kimliği devam ettirmeye çalışan etnikçiler haline gelmişlerdir."[462]

Pontus meselesi, esas olarak 1919 yılındaki Paris Barış Konferansı ile Türk-Yunan ilişkilerinde bir sorun haline gelmeye başlamışur. Daha önce Osmanlı idaresinden çıkmak için yüzlerini Rusya'ya çevirmiş olan Doğu Karadeniz Rumları, 1917 yılındaki Bolşevik İhtilali'nden sonra Rusya'nın İtilaf Devletleri safından ayrılmasıyla Yunanistan'ın kendilerine hamilik yapacağını ümit etmeye başlamışlardı. Zira, Yunanistan'ın da arkasında başka bir büyük devlet olan İngiltere vardı. Yunanistan'ın ise ilk başlarda başka hedefleri vardı. Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos, 1917 yılından sonra ülkesinin İtilaf Devletleri'ne verdiği katkıların karşılığı olarak Kuzey Epir, Trakya ve Batı Anadolu topraklarının Yunanistan'a verilmesi için uğraş vermekteydi. Ancak daha sonra Doğu Karadeniz Rumları, Venizelos'u kendi davalarına destek olması için ikna etmişlerdi.

Doğu Karadeniz Rumları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak isteyen Ermeniler gibi kendi devletlerini kurmak istemişlerdi. İlk başta bu

[462] "*As a result, the Pontians are no longer solely nationalistic Greeks; from nationalists fighting to rejoin the homeland, they have also become ethnicists struggling to maintain an identity within it.*" Fann, "The Pontic Myth of Homeland: Cultural Expressions of Nationalism and Ethnicisim in Pontos and Greece, 1870-1990", s. 340. *Ethnicist* kelimesinin Türkçe karşılığını bulmak biraz zordur. Ancak, Patricia Fann burada *ethnicist* ifadesini kullanarak Pontuslular'ın Yunanistan'da kendilerini "anavatan"daki diğer Yunanlar'dan farklı gördüklerini, yani farklı bir "etnik grup" oluşturduklarını ima etmektedir. Bkz. dipnot 436.

muhayyel devletin Yunanistan'a bağlanıp bağlanmayacağı ise belli değildi. Muhtemelen Büyük Devletler'in tepkisini çekmemek için Yunanistan'a bağlanmadan ziyade müstakil bir devlet kurmanın daha gerçekleştirilebilir bir proje olduğunu düşünmüşlerdi. Ancak Doğu Karadeniz Rumları'nın bu istekleri Barış Konferansı sırasında kabul görmemişti. Bu yüzden bu Rumlar taktik değiştirerek İzmir'deki gibi Yunan işgaliyle neticelenen bir durum yaratmaya çalışmışlardı. Yunanistan'ın desteğiyle Doğu Karadeniz bölgesinde silahlı bir kargaşa yaratma yoluna gitmişlerdi. Böylece Büyük Devletler'in ilgisini bu bölgeye çekebilecek, kendilerine Türkler tarafından mezalim uygulandığı konusunda Büyük Devletler'i ikna edebilecek ve bu bölgenin de İzmir'deki gibi "güvenlik altına" alınabilmesini sağlayacaklardı. Ancak işler planladıkları gibi gitmemişti. Zira İzmir'deki Yunan işgaline karşı çıkan Anadolu'daki Türk direnişi, Doğu Karadeniz bölgesinde İzmir'deki gibi bir durumun yaratılmaması için de uğraş vermişti.

Özellikle İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinden sonra Anadolu'da örgütlenen Türk direnişi, 1920 Nisan'ından sonra Ankara'da kendi hükümetini ve daha sonra düzenli ordusunu kurmuş ve bu orduyla ülkenin işgal edilmesine karşı mücadeleye başlamıştı. Batı Anadolu'da Yunanlar ve Doğu Anadolu'da Ermeniler ile mücadele eden Ankara Hükümeti bir yandan da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kendisine karşı meydana gelen isyanlarla uğraşıyordu. Bu isyanlardan bir tanesi de Pontus İsyanı'ydı. Bu isyanın seyri Batı Anadolu'daki Türk-Yunan savaşının gidişatına göre değişim göstermekteydi.

1922 yılı yaz ve sonbahar aylarında Ankara Hükümeti güçleri bir yandan Yunan ordularını Anadolu'dan çıkarırlarken bir yandan da Pontus İsyanı'nı bastırmışlardı. Anadolu'daki Türk-Yunan savaşından sonra 1923 yılında Yunanistan ve Türkiye, Lozan'da aralarındaki anlaşmazlıklara bir son vermişlerdi. Lozan'da Türkiye'deki Rumlar ve Yunanistan'daki Müslümanlar'ın geleceği de kararlaştırılmıştı. Buna göre bu iki nüfus karşılıklı ve zorunlu olarak yer değiştireceklerdi. Doğu Karadeniz Rumları da mübadeleye dâhil edilmişler ve böylece Pontus meselesi şimdilik Türk-Yunan ilişkilerinin gündeminden çıkmıştı.

Yunanistan'a giden Doğu Karadeniz Rumları diğer mübadil Rumlar gibi yeni vatanlarına entegre olmakta çeşitli zorluklar çekmişlerdi. Karşılaştıkları en önemli problem kimlik kriziydi. Yunanlar bu kişileri kabul etmekte zorlanmışlardı. Ayrıca, Yunanistan'da siyasi ve

sosyal hayat 1974'e kadar büyük çalkantılarla geçmişti. Bu sırada Doğu Karadeniz Rumları diğer Yunanlar gibi çeşitli sıkıntılar yaşamışlardı. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde Yunanistan bu sefer başka bir göç dalgası ile sarsılmıştı. Eski SSCB'den Yunanistan'a büyük bir Rum göçü gerçekleşmişti. Yunan hükümetleri bu sefer de bu Rumlar'ı Yunan toplumuna entegre etme çabası içerisine girmişlerdi. 1923'te gelenler gibi bu kişiler de bir kimlik krizi yaşıyorlardı. Bu yüzden bu kişilere önce Rum oldukları hatırlatılmalı ve daha sonra Yunanlaşmaları sağlanmalıydı. Bunun için bu kişilerin geçmişte ortak bir travma yaşadıklarına dair bir söylem oluşturuldu. Buna göre Doğu Karadeniz Rumları'nın devamlı göç etmek zorunda bırakılan bir halk olmalarının sebebi olarak 1916–1923 yılları arasında Türkler tarafından "soykırıma" tabi tutulmaları olduğu iddiası ortaya atıldı ve insanların bu iddiaya inanmalarına çalışıldı. Bir "soykırım"a tabi tutulmuş olma tasavvuru, Doğu Karadeniz Rum kimliğinin en önemli unsuru haline getirildi.

Doğu Karadeniz Rumları, kendileri bu "soykırımı" tanıdıktan sonra bu sefer "soykırım"ı tanıtma faaliyetlerine girişmişlerdi. Önce Yunanistan'da "soykırım"ın tanınması için uğraşan Doğu Karadeniz Rumları daha sonra diasporanın çabaları neticesinde bu insanların yaşadıkları bütün ülkelerde "soykırım"ın tanınması yönünde faaliyetlere girişmişlerdi. Nihayet 1994 yılında Yunan parlamentosu bir "Pontus Rum soykırımı"nı tanımış ve Yunan siyasi liderler sık sık bu "soykırım"ın Türkiye'nin bir ayıbı olduğunu ve hemen özür dileyip her soykırım işleyen ülke gibi suçunun cezasını çekmesi gerektiğini dillendirmeye başlamışlardı. Bu tarihten sonra hâlihazırdaki Türk-Yunan sorunlarına bir de Pontus meselesi eklenmiş oldu. Diasporanın faaliyetleri neticesinde 2010 yılında İsveç parlamentosunun Ermeni soykırımının yanında bir de Pontus ve Süryani soykırımlarını tanıyan bir karar almasıyla Pontus meselesi, sadece Türk-Yunan ilişkilerinde bir sorun olmaktan çıkıp Türkiye'nin diğer ülkelerle ilişkilerini etkileyecek bir unsur haline gelmeye başladı. Böylece Yunanistan, aynı Ege ve Kıbrıs meselelerinde olduğu gibi Türkiye ile kendi arasında bir sorun olan Pontus meselesinin Türkiye'nin üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinde Türkiye'yi zor duruma sokacak bir unsur haline gelmesini sağlamış oldu.

Bugün Türk-Yunan ilişkilerinde bir yakınlaşmadan bahsedildiği bir ortamda Yunan hükümetlerinin bu türlü politikalar takip etmeleri paradoksal bir durum arz etmektedir. Yunanistan bir yandan Türkiye ile

yakınlaşmadan ve iyi komşuluk ilişkilerinden bahsederken, bir yandan da hem kendi ülkesi içinde hem de Yunan-Rum diasporasının bulunduğu ülkelerde Türkiye karşıtı neredeyse bütün faaliyetlere destek vermektedir. Romalı devlet adamı-düşünür Çiçero dostluk için iki tarafın da karşılıklı iyi niyet ve muhabbete sahip olması gerektiğini söylemişti. Bugün Ermeni ve Süryani soykırımı iddialarıyla birlikte Türkiye'nin önüne konan Pontus soykırımı iddialarının Yunanistan kaynaklı olarak dillendirilmesi Yunanistan'ın Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri geliştirme konusundaki samimiyeti hakkında Türkiye tarafında şüpheler doğurmaktadır.

1919 yılında Anadolu'ya Yunan ordularını gönderen Eleftherios Venizelos ile bu orduları 1922 yılında Anadolu'dan çıkaran Mustafa Kemal Atatürk, 1930'lu yıllara gelindiğinde el sıkışıp tarihi Türk-Yunan yakınlaşmasını başlatmışlardı. Bunu yaparken her ikisi de ülkelerinden gelen aksi yöndeki telkinlere kulaklarını tıkamışlardı. Zira her iki lider de ülkelerinin bu dostluktan menfaati olduğunu düşünüyorlardı.

Bugün ise bu tarihi Türk-Yunan yakınlaşması hakkında, Yunanistan'da küçük ama sesi çok çıkan bir kesim bu yakınlaşmanın kendi çektikleri acıların unutulması sonucunu doğurduğunu düşünmektedir. Bu insanlar, katledilen ve/veya evlerinden koparılıp Türkiye'ye gönderilen Yunanistan Türkleri'nin çektikleri acılara ise hiç değinmemektedirler. Müslüman mübadiller de Türkiye'ye ilk geldiklerinde türlü türlü sorunlar yaşamışlardı. Türk hükümetleri bu kişileri Türk toplumuna entegre etmekte çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardı. Ancak bu kişiler bugün Yunanistan'a karşı herhangi bir "soykırım" kampanyası düzenlemiyorlarsa bu, Yunanistan'da mübadele sırasında ya da öncesinde Yunan hükümetleri tarafından herhangi bir baskıya uğramadıkları anlamına gelmemelidir. Amerikan arşivlerinde özellikle Makedonya'daki Türkler'in mübadele öncesi ve sırasında evlerine Yunan makamlarınca nasıl el konulduğu ve bazılarının da evlerini Türkiye'den kaçıp gelen Rum muhacirlerle paylaşmak zorunda bırakıldıklarına dair bir sürü belge vardır. Türkiye'de bu konularda araştırma yapılmaya yeni başlandığı için sanki bu tür şeyler hiç yaşanmamış gibi düşünülmektedir. Ancak zamanla bu konulardaki yayınların da artacağı aşikârdır. Bu durumda acaba Türkiye'deki Yunanistan göçmenleri, Türk hükümetlerini 1930'larda Yunanistan'la yakınlaşmadan dolayı suçlayıp Türkiye'de Yunanistan'a karşı kampanyalar mı düzenlemelidirler? Türk siyasileri de potansiyel siyasi

rant kaynağı olarak bu tür kampanyaları Yunanistan aleyhine desteklemeli midirler? Bu tür siyasi davranışlar bugün Türk-Yunan ilişkilerinin barışçıl bir yönde gelişmesi açısından taraflara ne kazandırır? Bu gibi soruların sayısı elbette artırılabilir.

İki ülkenin anlaşması demek illa ki geçmişte yaşanılanların unutulması anlamına gelmemektedir. Zira Türkiye ile Yunanistan arasında 1919-1923 yılları arasında cereyan eden hadiselerin doğal ve reel olarak iki tarafı vardır. Rumlar gibi Türkler de acılar çekmişlerdir. Bugün Yunanistan'daki Pontusçu kesimler bu noktayı ve Yunanistan'ın ülkesinde yaşayan Türkler'e karşı tavrı-Osmanlı/Ankara hükümetlerinin Anadolu ve Trakya'daki Rumlara karşı tavırları dialektiğini görmezden gelmektedirler. Yunanistan'da bu kesimlerin faaliyetlerinden siyasi rant elde etmeye çalışan bazı politikacılar da Türkiye'ye karşı hasmane bir üslup kullanarak Andreas Papandreu'nun çizgisini devam ettirmektedirler.

Bugün Türkiye ile Yunanistan'ı yönetenlerin ülkelerinin menfaatini çatışmada mı yoksa uzlaşmada mı görüp görmediklerini gösterecek konulardan bir tanesi de Pontus meselesine yaklaşımları olacaktır. Özellikle de Yunan tarafı 1923'te hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın altına imza koydukları ve meclislerinde onayladıkları uluslararası bir anlaşmayla kapanan bir meseleyi tekrar açmış olarak bu meselenin Türk-Yunan yakınlaşmasına ve iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin tesis edilmesine engel teşkil etmesini önlemek için inisiyatif alması gereken taraf gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

1. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

A. *Amerikan Arşivleri*

Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929

M820 General Records of the American Commission to Negotiate Peace 1918-1931, Roll 538 Volume 512, Turkey Political Affairs 867.00 (286-481)

Military Intelligence Division

B. *İngiliz Arşivleri*

FO286: Foreign Office: Consulate and Legation, Greece (formerly Ottoman Empire): General Correspondence

FO 371: Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906-1966

FO608: Peace Conference: British Delegation, Correspondence and Papers

C. *Türk Arşivleri*

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Kalem-i Mahsusa

2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922, (Ankara: ATASE, 2009)

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006)

British Documents on Foreign Affairs Vol.4 (University Publications of America, 1984)

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Vol. VII (1958)

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Vol. XII (London: 1962)

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Vol. XIII (London: 1963)

Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Vol. XVII (London: 1970)

HTVD, Eylül 1962, Sayı 41, Ankara

Pontus Meselesi (Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1922)

TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt I (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1985)

TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt III (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985)

3. Gazeteler

"Reports Massacres of Greeks in Pontus", *New York Times*, 6 Kasım 1921

"Greeks Appeal to Harding", *New York Times*, 21 Kasım 1921

"Turks Burn 24 Greek Villages; Many People Perish in Flames", *New York Times*, 30 Mart 1922

"Report Killings by Turks", *Washington Post*, 1 Subat 1922

"Turks Attack Greeks; Losses of Each Severe", *Washington Post*, 11 Mart 1922

"Greek Villages Burned With Their Inhabitants", *Washington Post*, 30 Mart 1922

"Greeks Justified, Says Lloyd George", *Washington Post*, 5 Ağustos 1922.

Albayrak, 28 Ağustos 1919.

Gaye-i Milliye, 28 Mart 1921.

Gaye-i Milliye, 3 Nisan 1921.

4. Kitap ve Makaleler

Agtzidis, Vlasis. "The Persecution of Pontic Greeks in the Soviet Union", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991).

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1976).

Aksu, Fuat. *Türk-Yunan İlişkileri, İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: SAEMK, 2001).

Alan, Gülbadi. *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008).

Alan, Gülbadi. "Anadolu'daki Yabancı Okullar ve Pontusçuluk," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007).

Anastasiadou, Ifigenia. *O Venizelos Kai to Ellinotourkiko Symfono Filias Tou 1930* (Athina, 1982).

Anderson, M. S. *The Eastern Question, 1774-1923* (New York: St. Martin's Press, 1966).

Anzerlioğlu, Yonca. *Karamanlı Ortodoks Türkler* (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2003).

Arı, Kemal. *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003).

Aslantaş, Selim. *Osmanlı'da Sırp İsyanları, 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar* (İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2007).

Atalay, Bülent. *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001).

Ataöv, Türkkaya. *Turkish Foreign Policy 1939-1945* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1965).

Augustinos, Gerasimos. *Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite* (çev.) Devrim Evci (Ankara: Ayraç, 1997).

Aybars, Ergün. *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988).

Bahcheli, Tozun. *Greek-Turkish Relations since 1955* (Boulder: Westview Press, 1990).

Balcıoğlu, Mustafa. *İki İsyan - Koçgiri, Pontus - Bir Paşa - Nurettin Paşa* (Ankara: Babil, 2003).

Barton, James L. *The Story of Near East Relief* (New York: Macmillan Company, 1930).

Benlisoy, Foti. "1919-1922 Savaşında Yunan Ordusunda Anadolulu Rumlar: "Eski Yunanistan'dan Sizi Kurtarmaya Geldik Aşağılık Köpekler!", *Toplumsal Tarih*, Sayı 198 (Haziran 2010)

Beyoğlu, Süleyman. "Giresun'da Pontusçu Faaliyetler Ve Osman Ağa," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007).

Beyoğlu, Süleyman. *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa* (İstanbul: Bengi Yayınları, 2009).

Bilgiç, Bestami S. "Greek Foreign Policy Towards Turkey, 1923-1928: A Reassessment", *Turkish Review of Balkan Studies* 10 (2005).

Bilgiç, Bestami S. "Greek Foreign Policy Towards Turkey, 1928-1930: From Animosity to Amity", *Turkish Review of Balkan Studies* 17 (2006): 27-44.

Bilgiç, Bestami S. "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan," içinde *Balkanlar El Kitabı Cilt II: Çağdaş Balkanlar*, (haz.) Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (Karam & Vadi, 2007).

Blanchard, Raoul. "Exchange of Populations between Greece and Turkey", *Geographical Review* 15, no. 3 (July 1925).

Boeschoten, Riki Van. "When Difference Matters: Sociopolitical Dimensions of Ethnicity in the District of Florina," içinde *Macedonia: The Politics of Identity and Difference*, (haz.) Jane Cowan (London: Pluto Press, 2000).

Bournoutian, George A. *A Concise History of the Armenian People* (California: Mazda Publishers, 2003).

Bouteneff, Patricia Fann. "Persecution and Perfidy: Women's and Men's Worldviews in Pontic Greek Folktales," içinde *Women in the Balkans: Gender, Culture and History*, (haz.) Amila Buturovic ve Irvin Cemil Schick (London: I.B. Tauris & Company, 2007).

Brauer, Jürgen. "Greece and Turkey: A Comprehensive, Critical Review of the Defense Economics Literature," içinde *Greece and Turkey in the 21st Century: Conflict or Cooperation, a Political Economy Perspective*, (haz.) Christos G. Kollias ve Gülay Günlük-Şenesen (New York: Nova Science Publishers, 2003).

Brewer, David. *The Greek War of Independence: The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation* (Woodstock: NY: Overlook Press, 2003).

Bryer, Anthony. "The Pontic Greeks before the Diaspora", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991).

Calwell, C.E. *Field-Marshal Sir Henry Wilson, His Life and Diaries* (London: Cassell & Co., 1927).

Charalampidis, Michalis. *Agonas Se Duo Metopa: I Anagnorisi Tis Pontiakis Genoktonias* (Athina: Gordios, 2000).

Christopoulos, Dimitris. "Greece," içinde *Acquisition and Loss of Nationality, Volume 2: Country Analyses: Policies and Trends in 15 European Countries*, (haz.) Rainer Bauböck; Eva Ersbøll ve Kees Groenendijk (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007).

Chrysanthopoulos, Leonidas Themistocles. *Caucasus Chronicles: Nation-Building and Diplomacy in Armenia, 1993-1994* (Princeton and London: Gomidas Institute, 2002).

Clark, Bruce. *Twice a Stranger, How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey* (London: Granta Books, 2006).

Clogg, Richard. *A Concise History of Greece* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

Clogg, Richard. *The Movement for Greek Independence 1770-1821* (London: Macmillan Press, 1976).

Comstock, John Lee. *History of the Greek Revolution, Compiled from Official Documents of the Greek Government* (W.W. Reed & Co., 1828).

Cooper, John Milton. "A Friend in Power? Woodrow Wilson and Armenia," içinde *America and the Armenian Genocide of 1915*, (haz.) Jay Winter (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

Cöhce, Salim. "Günümüzde Doğu Karadeniz'de Pontusçuluk Faaliyetleri," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007).

Çapa, Mesut. *Pontus Meselesi* (Trabzon: Serander Yayınları 2001).

Çapa, Mesut. "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Pontusçu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007).

Çiçek, Kemal. *Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005).

Çiçek, Rahmi. "Merzifon Amerikan Koleji Ve Pontus Meselesindeki Yeri", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu, Samsun*, 20-22 Mayıs 1999.

Çiçek, Rahmi. "Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Sorunu," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007).

Çilingir, Sedat. *Lloyd George and the Dissolution of the Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, METU, 2007.

Dayı, S. Esin (Derinsu). "Erzurum Kongresi'nde "Pontus Meselesi"", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu*, Samsun, 20-22 Mayıs 1999.

Demir, Fevzi. *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri* (Ankara: İmge, 2007).

Diomidis, N. Petsalis. *Greece at the Paris Peace Conference 1919* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1978).

Dokos, Thanos P. ve Panayotis J. Tsakonas. "Greek-Turkish Relations in the Post Cold War Era," içinde *Greece and Turkey: A Comprehensive, Critical Review of the Defense Economics Literature*, (haz.) Christos G. Kollias ve Gülay Günlük-Şenesen (New York: Nova Science Publishers, 2003).

Dove, Richard. "A Matter Which Touches the Good Name of This Country," içinde *Totally Un-English?: Britain's Internment of 'Enemy Aliens' in Two World Wars*, (haz.) Richard Dove (Amsterdam & New York, 2005).

Duman, Önder. *Emperyal Bir Araç Olarak Rum-Pontus Sorunu (1908-1918)* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2010)

Duru, Orhan. *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001).

Efiloğlu, Ahmet. *İttihat ve Terakki'nin Azınlıklar Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.

Emiroğlu, Kudret (haz.) *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1902*. Vol. 20 (Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 2008).

Erdal, İbrahim. *Mübadele: Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan, 1923-1925* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006).

Esengin, Kenan. *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar* (İstanbul: Ağrı Yayınları, 1975).

Esmer, Ahmet Şükrü. *Siyasi Tarih 1919-1939* (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., 1953).

Evans, Laurence. *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924* (Baltimore: Johns Hopkins Press, 1965).

Fann, Patricia. "The Pontic Myth of Homeland: Cultural Expressions of Nationalism and Ethnicisim in Pontos and Greece, 1870-1990", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991).

Fotiadis, Kostas. *Pontos, Dikaioma Sti Mnimi* (Thessaloniki, 2005).

Fotiadis, Konstantinos Emm. *I Genoktonia Ton Ellinon Tou Pontou, Cilt I* (Athina: Erodotos, 2004).

Fraser, John M. "Macedonia: What's the Problem?" *International Journal* 57, no. 3 (Summer 2002).

Gökçen, Salim. "Fener Rum Patrikhanesi'nin Günümüzdeki Faaliyetleri ve Pontus-Rum Soykırımı İddiaları," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007).

Goloğlu, Mahmut. *Trabzon Tarihi, Fetihten Kurtuluşa Kadar* (Trabzon: Serander Yayinları, 2000).

Grabill, Joseph L. *Protestant Diplomacy and the near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971).

Gürel, Şükrü Sina. *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993).

Halo, Thea. *Not Even My Name* (New York: Picador, 2000).

Hassiotis, J.K. "Shared Illusions: Greek Armenian Co-Operation in Asia Minor and the Caucasus (1917-1922)," içinde *Greece and Great Britain During World War I* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1985).

Hatipoğlu, Murat. *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997).

Hatipoğlu, M. Murat. *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)* (Ankara, 1988).

Helmreich, Paul C. *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi* (İstanbul: Sabah Kitapları, 1996).

Heraclides, Alexis. *Yunanistan ve "Doğu'dan Gelen Tehlike" Türkiye: Türk-Yunan İlişkilerinde Çıkmazlar ve Çözüm Yolları* (çev.) Mihalis Vasilyadis ve Herkül Millas (İstanbul: İletişim, 2002).

Hirschon, Renee, (haz.) *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003).

Hobsbawm, Eric. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (New York and Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

House, Edward Mandell ve Charles Seymour (haz.) *What Really Happened at Paris, the Story of the Peace Conference, 1918-1919 by American Delegates* (London: Hodder & Stoughton, 1921).

Hovannisian, Richard. *The Republic of Armenia, Volume I: 1918-1919* (Berkeley: University of California Press, 1971).

Howard, Harry N. *An American Inquiry in the Middle East, the King-Crane Commission* (Beirut, 1963).

Howard, Harry N. *The Partition of Turkey, a Diplomatic History 1913-1923* (University of Oklahoma Press, 1931).

Iatrides, John, (haz.) *Ambassador Macveagh Reports: Greece, 1933-1947* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1980).

Işın, Mithat. *İstiklal Harbi Deniz Cephesi* (T.C. Deniz Basımevi, 1946).

İpek, Nedim. "Osmanlı Coğrafyasında Yapay Ulus Devlet Kurma Projeleri," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007).

Jaeschke, Gotthard. *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971).

Jelavich, Barbara ve Charles Jelavich. *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920* (Seattle: University of Washington Press, 1977).

Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960).

Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969).

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi.* Vol. V (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994).

Karpat, Kemal H. *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics* (The University of Wisconsin Press, 1985).

Kemal, Yahya. *Eğil Dağlar - İstiklal Harbi Yazıları* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970).

Keser, Ulvi. *Yunanistan'ın Büyük Açlık Dönemi ve Türkiye* (İstanbul: IQ Yayıncılık, 2008).

Kirkwood, Kenneth P. ve Arnold J. Toynbee. *Türkiye, İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Seruveni* (çev.) Hülya Karaca (İstanbul: Birey, 2003).

Kitromilides, Paschalis. "Greek Irredentism in Asia Minor and Cyprus", *Middie Eastern Studies* 26, no. 1 (1990).

Kitsikis, Dimitri. *Yunan Propagandası* (İstanbul: Meydan Neşriyat, 1963).

Kokkinos, Dimitris. "The Greek State's Overview of the Pontian Issue" *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991).

Kokkinos, Dimitris. "The Receptions of Pontians from the Soviet Union in Greece", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991).

Koliopoulos, John S. ve Thanos M. Veremis. *Greece, the Modern Sequel: From 1831 to the Present* (New York: New York University Press, 2002).

Kontogiorgi, Elisabeth. *Population Exchange in Greek Macedonia: The Forced Settlement of Refugees, 1922-1930* (Cary, NC: Oxford University Press, 2006).

Kostopoulos, Tasos. *Polemos Kai Ethnokatharsi: I Ksechasmeni Pleura Mias Dekaetous Ethnikis Eksormisis, 1912-1922* (Athina: Vivliorama, 2007).

Kurt, Yılmaz (haz.) *Pontus Meselesi* (Ankara: TBMM, 1995).

Laçiner, Sedat. *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya İle İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?* (Ankara: USAK, 2008).

Ladas, Stephen. *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey* (New York: The Macmillan Company, 1932).

Liorgovas, Panagiotis. "Greek-Turkish Economic Relations," içinde *Greece and Turkey in the 21st Century: Conflict or Cooperation, a Political Economy Perspective*, (haz.) Christos G. Kollias ve Gülay Günlük-Şenesen (New York: Nova Science Publishers, 2003).

Llewellyn-Smith, Michael. *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922* (London, 1973).

Llewellyn-Smith, Michael. "Venizelos' Diplomacy, 1910-1923" içinde *Elefherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, (haz.) Paschalis M. Kitromilides (Edinburg University Press, 2006).

Mackridge, Peter. "The Pontic Dialect: A Corrupt Version of Ancient Greek", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991).

Macmillan, Margaret. *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi* (çev.) Belkıs Dışbudak (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004).

Mandel, Maud S. *In the Aftermath of Genocide, Armenians and Jews in Twentieth Century France* (Duke University Press, 2003).

McCarthy, Justin. *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922* (Princeton: Darwin Press, 1995).

McCarthy, Justin. *Muslims and Minorities, the Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (New York & London: New York University Press, 1983).

"Mihtradates" maddesi, *Encyclopedia Britannica*, 15 (William Benton, 1969)

Nassibian, Akaby. *Britain and the Armenian Question 1915–1923* (New York: St. Martin's Press, 1984)

Nicolson, Harold. *Curzon: The Last Phase 1919-1925, a Study in Post-War Diplomacy* (London: Constable & Co., 1934).

"Nurettin Paşa Puntosçuları Anlatıyor", *Yakın Tarihimiz*, 19 Temmuz 1962.

Okur, Mehmet. "Fener Rum Patrikhanesi ve Metropolitlerin Pontusculuk Faaliyetleri," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007).

Okur, Mehmet. *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri* (Ankara, 2006).

Öksüz, Hikmet ve Hayati Aktaş. "Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007).

Örenç, Ali Fuat. *Balkanlarda İlk Dram, Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan* (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2009).

Özel, Sabahattin. *Milli Mücadelede Trabzon* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991).

Palabıyık, Mustafa Serdar ve Yıldız Deveci Bozkuş. "The Pontus Question: An Overview", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, no. 7-8 (2009).

Pallis, A. A. "Exchange of Populations in the Balkans", *The Nineteenth Century and After* (March 1925).

Pallis, A.A. *Greece's Anatolian Venture – and After* (London: Methuen, 1937).

Pallis, A.A. "Racial Migrations in the Balkans During the Years 1912-1924", *The Geographical Journal* 66, no. 4 (Oct. 1925).

Pasdermadjian, G. *Why Armenia Should Be Free, Armenian's Role in the Present War* (Boston: Hairenik Publishing Company, 1918).

Pentzopoulos, Dimitri. *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact on Greece* (London: Hurst & Co., 2002).

Photiades, Kostas. *The Annihilation of the Greeks in Pontus by the Turks* (1987).

Pipinelis, Panayotis. "The Greco-Turkish Feud Revived." *Foreign Affairs* (Jan. 1959).

Psomiades, Harry. "Greek-Turkish Relations, 1923-1930: A Study in the Politics of Rapprochement." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Columbia University, 1962.

Rawlinson, A. *Adventures in the near East 1918–1922* (London & New York: Andrew Melrose, 1923).

Rizopoulos, Nicholas X. "Pride, Prejudice, and Myopia: Greek Foreign Policy in a Tim", *World Policy Journal* 10, no. 3 (Fall 1993).

Rossos, Andrew. *Macedonia and the Macedonians, a History* (Stanford, California: Hoover Institution Press, 2008).

Rus İşgal Komutanı S.P. Mintslov'un Trabzon Günlüğü (çev.) Enver Uzun (Trabzon, 2008).

Ryan, Andrew. *The Last of the Dragomans* (London: Geoffrey Bles 1951).

Samaddar, Ranabir. "The Undefined Acts of Partititon and Dialogue" içinde *Partitions: Reshaping States and Minds* (haz.) Sanjay Chatuverdi, Stefano Bianchini, Rada Ivekovic ve Ranabir Samaddar (Oxon: Frank Cass, 2005).

Sarınay, Yusuf. "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası," içinde *Pontus Meselesi Ve Yunanistan'ın Politikası* (haz.) Berna Türkdoğan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999).

Saydam, Abdullah. "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi," içinde *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası* (haz.) Berna Türkdoğan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999).

Sönmezoğlu, Faruk ve Gülden Ayman. "The Roots of Conflict and the Dynamics of Change in Turkish-Greek Relations," içinde *Greece and Turkey in the 21st Century: Conflict or Cooperation, a Political Economy Perspective*, (haz.) Christos G. Kollias ve Gülay Günlük-Şenesen (New York: Nova Science Publishers, 2003).

Shaw, Ezel Kural ve Stanford Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Vol. II (Cambridge: Cambridge University Press, 1977).

Shaw, Stanford. *From Empire to Republic, Vol.II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000).

Şimşir, Bilal. *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973).

Şimşir, Bilal. *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975).

Şimşir, Bilal. *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt III* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979).

Şimşir, Bilal. *İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt IV* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984).

Şimşir, Bilal. *Sakarya'dan İzmir'e* (Milliyet Yayınları, 1972).

Soğucalı, Şevket. *İstiklal Harbinde Olaylar* (Ankara 1947).

Sonyel, Salahi Ramadan. *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993).

Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II* (Ankara: TTK, 2003).

Sonyel, Salahi R. "Yunan Milleti Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı", *BTTD*, Sayı 49 (Ekim 1971).

Soteriadis, George. *An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor* (London: Edward Stanford, 1918).

Steiner, Zara S. *The Lights That Failed: European International History, 1919-1933* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2005).

Sükan, Yavuz Bige. "Kurtuluş Savaşı Sırasında Kurulması Düşünülen Rum-Ermeni Konfederasyonu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XIX, no. 55 (Mart 2003).

Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973)

Thio, Li-ann. *Managing Babel: The International Legal Protection of Minorities in the Twentieth Century* (Leiden and Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2005).

Triandafyllidou, Anna. "'Racists? Us? Are You Joking?' The Discourse of Social Exclusion of Immigrants in Greece and Italy," içinde *Eldorado or Fortress: Migration in Southern Europe*, (haz.) Russell King; Gabriella Lazaridis ve Charalampos G. Tsardanides (New York: Palgrave Publishers, 2000).

Tsirkinidis, Harry. *At Last We Uprooted Them...: The Genocide of Greeks of Pontos, Thrace and Asia Minor, through the French Archives* (Thessaloniki: Kyriakidis Brothers, 1993).

Turan, Mustafa. *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006).

Türk İstiklal Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921). Cilt VI, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınlari Seri No:1 (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1964).

Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı Ve Balkan Paktı: 1923-1934 (Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1974).

Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Anıları – Kasım 1921/Ocak 1922 (çev.) Ahmet Ekeş (İstanbul, 1978).

Ural, Selçuk. "Mütareke Dönemi'nde Pontus Hareketi'nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler," içinde *Pontus Sorunu: Başlangıçtan Günümüze*, (haz.) Veysel Usta (Trabzon: Serander, 2007).

Ünal, Hasan. "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Türk-Yunan Sorunları" içinde *Türkler*, Cilt 17 (haz.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ankara, 2002).

Venturini, Alessandra. *Postwar Migration in Southern Europe, 1950-2000: An Economic Analysis* (West Nyack, NY: Cambridge University Press, 2004).

Veremis, Thanos. *Military in Greek Politics* (London: C. Hurst & Co., 1997).

Vergeti, Maria. "Pontic Greeks from Asia Minor and the Soviet Union: Problems of Integration in Modern Greece", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991).

Voutira, Effie. "Pontic Greeks Today: Migrants or Refugees", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991).

Voutira, Eftihia. "Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks", *Journal of Modern Greek Studies*, no. 24 (2006).

White, George E. *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları* (çev.) Cem Tarık Yüksel (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995).

Winter, J.M. *Dreams of Peace and Freedom: Utopian Moments in the Twentieth Century* (New Haven: Yale University Press, 2006).

Xanthopoulou-Kyriakou, Artemis. "The Diaspora of the Greeks of the Pontos: Historical Background", *Journal of Refugee Studies* 4, no. 4 (1991).

Yazıcı, Nuri. *Milli Mücadelede (Canik Sancağı'nda) Pontosçu Faaliyetler (1918-1922)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989).

Yerasimos, Stefanos. *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2000).

Yerasimos, Stefanos. "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, no. 43/44 (1988/89).

Yılmaz, Hadiye. *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010).

Zamir, Meir. "Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919", *Middle Eastern Studies* 17, no. 1 (Jan. 1981).

Zengin, Cahide. *Mübadelenin Mazlum Misafirleri: Mübadele ve Kamuoyu, 1923-1930* (İstanbul: Bengi, 2007).

DİZİN

A

Amasya, 49, 69, 101, 108, 109, 111, 119

Anavatana Dönen Yunanlar Milli Karşılama ve İskân Kurumu, 18

Andreas Papandreu, 27, 28, 142

Ankara Hükümeti, VII, VIII, 7-10, 27, 55, 68, 82-85, 87, 89, 90, 92, 94-99, 103-109, 111-113, 117-120, 122-127, 129, 130, 132, 134-136, 139

Atina Üniversitesi, 4, 53

Avrupa Birliği, 13, 29, 156

Avrupa Ekonomik Topluluğu, 21

B

Balfour, 36, 69

Balkan Antantı, 12

Balkan Savaşları, VII, 5, 35, 36, 60, 102, 134

Balkanlar, 2, 5, 13, 145, 146

Barnum Brown, 88, 89

Batı Trakya, 10

Batum, 49, 59, 62, 63, 66, 67, 80, 83

Berlin Kongresi, 1

Birinci Dünya Savaşı, VII, 5, 6, 25, 30, 35, 36, 39, 41, 43, 55-57, 87, 96, 99, 102, 111, 123

Bogos Nubar, 36, 47, 82

Boğdan, 2, 33

Bristol, 59, 60, 72-75, 78-82, 88, 100, 109, 110, 113, 117, 120, 121, 126

Büyük Devletler, 1, 3, 5-9, 28, 39, 42, 45, 47, 53, 64, 67-70, 72, 83, 87, 101, 103, 110, 139

C

Calthorpe, 58, 61, 63, 102, 103

Constantinides, 43, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 83

D

D.G. Osborne, 87, 106

Damat Ferit Paşa, 7

de Robeck, 63-65, 84, 85, 98

Doğu Sorunu, 1, 6, 33

Dorotheos, 94, 109, 111

E

Eflak, 2, 32

Ege, VII, 10, 13, 16, 22, 29, 100, 135, 140, 150

Ermeniler, 5, 6, 21, 23, 26, 34, 37, 41, 46, 47, 52, 53, 77, 81-83, 85, 96, 98, 99, 114, 123, 125, 138, 139

Ermenistan, 6, 36, 45, 48, 68, 69, 80-82, 85, 86, 115, 123

Etniki Eterya, 58

F

Fatsa, 63, 65

Fenerli Rumlar, 2

Fevzi Paşa, 55

Fotiadis, XIV, 14, 21, 22, 32, 35, 39, 43, 44, 92, 149
Fransa, 2, 71, 87

G

George White, 114
Germanos, 101, 102, 103, 131
Giresun, VIII, 57, 63, 65, 82, 109, 119, 146
Gümüşhane, 32, 93, 111

H

Henry Wilson, 38, 72, 86, 147
Hrisanthos, 35, 39, 43, 49-52, 65, 73, 78-80, 83, 92
Hurst, 28, 57, 58, 71, 154, 156
Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 51

I

Ian Smith, 103
Islahat, 33

İ

İngiltere, IX, 2, 9, 41, 71, 72, 82, 87, 92, 93, 97, 106, 111, 138
İpsilantis, 2
İsmet Paşa, 10
İstiklal Mahkemeleri, 95, 99, 108-111, 114, 118, 122, 145
İtilaf Devletleri, 5, 7, 10, 36, 38, 39, 41-43, 62-65, 67, 68, 73, 87, 90, 95, 98, 103, 106, 112, 136, 138
İttihat ve Terakki Partisi, VII
İzmir, 6, 7, 10, 42, 57, 70, 72, 73, 76, 88, 90, 94, 95, 99-101, 103, 128, 139, 145, 155, 156

J

Jaquith, 123, 124, 125, 126

K

Kafkasya, 26, 32, 52, 56, 58-60, 62, 78-80
Kamil Paşa, 50, 51
Kanellopoulos, 62, 63, 74
Karadağ, 5
Karahisar, 49, 50, 132, 133
Karaiskos, 76, 77, 103
Katheniotis, 73-75, 79-82
Kazım Karabekir, 49, 58, 65, 66, 75, 80, 90, 132, 133
Kıbrıs, VII, 13, 16, 21, 29, 42, 71, 75, 140
Kırım, 32, 60, 61, 78, 79
Kolettis, 4
Konstantin, 87
Küçük Asya Derneği, 34

L

Lansing, 40, 49, 50, 52, 53
Lloyd George, 9, 39, 43, 72, 73, 76, 83, 85, 86, 88, 92, 94, 121, 122, 144, 148
Lord Curzon, 59, 64, 94, 98, 126
Louis Mallet, 45
Lozan, VII, 10, 11, 71, 137, 139

M

Makedonya, 15, 27, 60, 141
Megali Idea, 4
Merkez Ordusu, 8, 104, 107, 108, 112, 116, 117, 119, 122, 129, 131, 133
Merzifon, 34, 69, 101, 112-115, 145, 148, 157
Michalis Charalambidis, 1, 20-22
Mudanya, 10, 38, 155
Mustafa Kemal Atatürk, XIII, 22, 27, 141
Mustafa Kemal Paşa, 7, 63, 67, 98, 101, 118
mübadele, 10, 11, 14, 25, 71, 141

N

Navarin, 3

Novorossisk, 62, 78

Nureddin Paşa, 8, 104, 127, 129, 131

O

Oeconomos, 43, 46, 47

Ordu, 57, 63, 65, 77, 109, 113, 119

Osman Ağa, 117-119, 146

Otto, 28, 31

P

Pangalos, 11

Paris, v, VII, 5-7, 37-43, 45-48, 53, 55, 56, 67, 69-73, 77, 79, 81, 82, 99, 103, 138, 148, 150, 152

Paris Barış Konferansı, VII, 39-43, 46-48, 53, 55, 67, 69, 71, 72, 74, 78, 79, 81, 138, 152

PASOK, 24

Perring, 61-65, 102

Ponto-Ermeni Konfederasyonu, 81

Pontus Çalışmaları Komitesi, 15

Pontus İsyanı, V, VII, VIII, 8, 92, 104, 107, 108, 112, 118, 139

Pontus Milli Kongresi, 43, 49

Pontuslulaştırma, 20

R

Rawlinson, 92, 93, 154

Rendel, 94

Rize, 63, 65

Romanya, 2, 5, 57

Rum göçü, 58, 59, 62, 63, 66, 140

Rum Meşrutiyet Kulübü, 51

Rum Ortodoks Patrikhanesi, 31, 57, 58, 65, 77, 89, 105, 106, 111, 121, 129, 145

Rumbold, 94, 106, 109-112, 127, 128

Rusya, 2, 5, 7, 18, 24, 25, 32, 33, 35, 36, 43, 49, 52, 56-63, 75, 78-80, 86, 138

Ryan, 85, 94, 96, 154

S

Sakarya, 9, 10, 88, 90, 155

Samsun, 22, 34, 35, 50, 52, 56-58, 60-62, 66, 75-77, 88, 99, 100-105, 107-113, 116, 117, 119-121, 131, 148

Sariyannis, 89, 90

Selanik, 15, 17, 21, 27, 59, 77

self-determinasyon, 39-42, 48, 56, 68, 128

Sevr Antlaşması, 7, 38, 53, 84, 87, 103, 106, 136

Sırbistan, 5, 59

Sırp İsyanı, 2

Sinop, 49, 50, 88

Sohum, 62, 67

Sovyetler Birliği, 14, 17-21, 25

SSCB, 17-20, 140

Stavridakis, 79, 80

T

Tanzimat, 33

Theotokas, 89, 105, 107, 121

Trabzon, VIII, XIII, 5, 24, 25, 27, 32, 35, 36, 39, 43, 45, 46, 48-58, 61, 63, 65, 66, 69, 70, 72, 75, 76, 77, 80-83, 85, 86, 88, 90, 92, 100, 103, 105, 111-113, 119, 120, 134, 145, 146, 148, 149, 151, 153, 154,156

Türk-Yunan ilişkileri, 11, 13

Türk-Yunan savaşı, 7, 23, 91, 94, 109, 111, 119, 127, 131, 134, 136, 137

U

Uluslararası Pontus Rum/Yunan Dernekleri Konfederasyonu, 17

Ü

Ünye, 63, 65, 116, 119, 130

V

Venizelos, 10-12, 15, 39, 42, 45, 46, 53, 55, 67, 69-77, 79, 80, 83-87, 92, 99, 110, 138, 141, 145, 152

W

W.M. Ramsay, 45

Webb, 53, 61-65

Woodrow Wilson, 36, 39, 41, 147

Y

Yakındoğu Muavenet Cemiyeti, 96, 122, 124, 126, 129

Yunan Kızılhaçı, 61, 62, 76

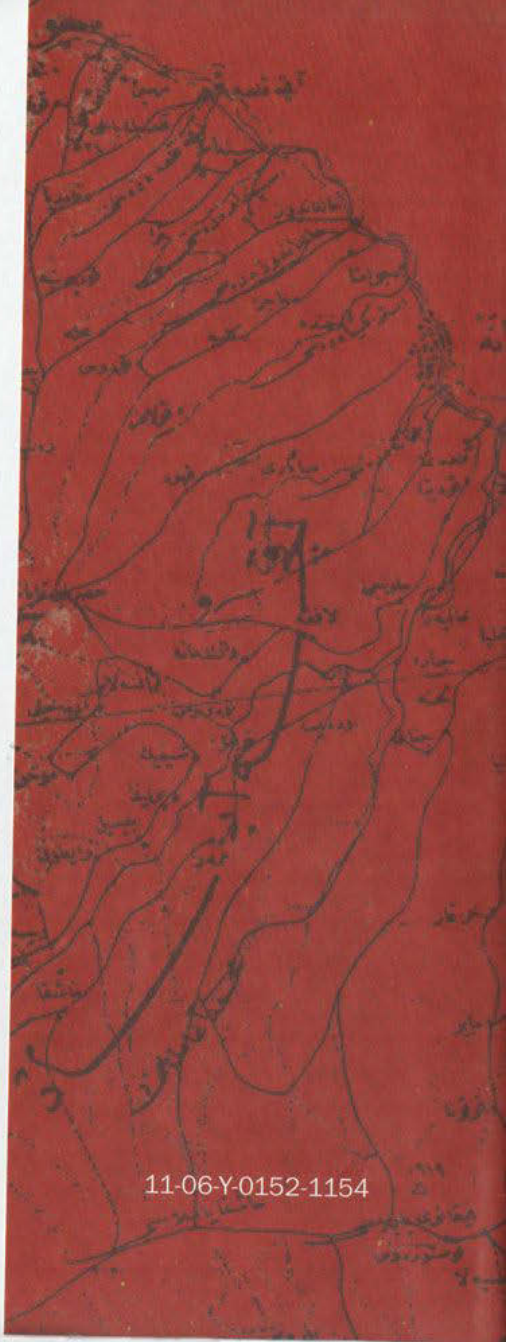
Yunan Krallığı, 3, 4, 28, 31, 44, 76

Yunanlaştırma, 4, 20, 31, 32, 45

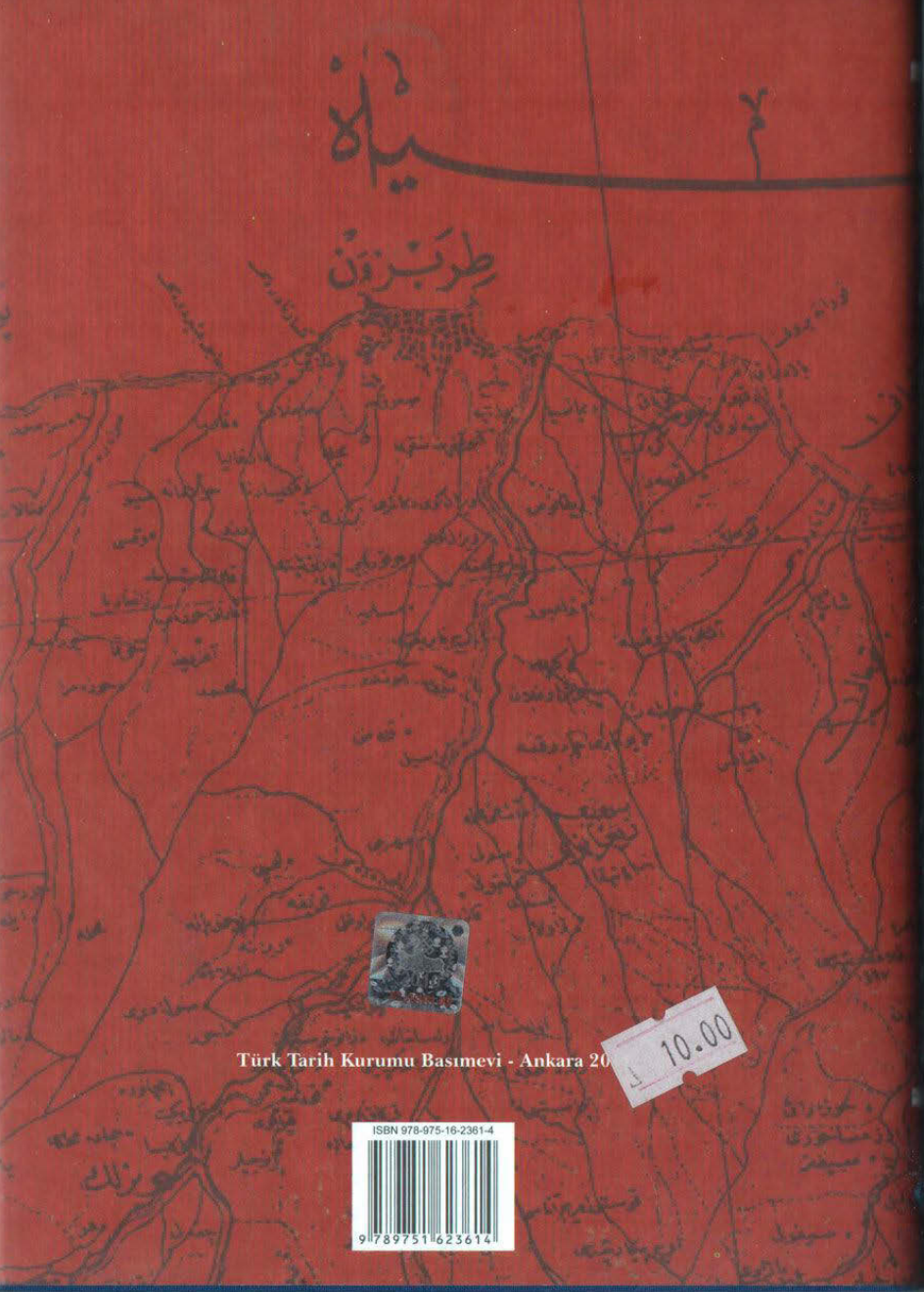
Yusuf Kemal Bey, 127, 128

Z

Zervos, 78, 79

11-06-Y-0152-1154

Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara 20

10.00

ISBN 978-975-16-2361-4